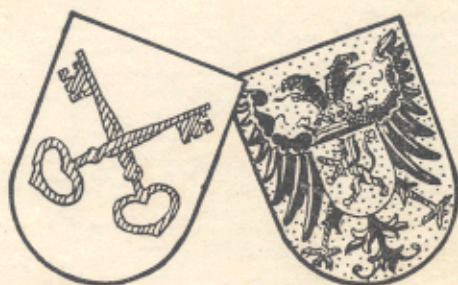

LEIDSCH JAARBOEKJE

— UITGAVE „OUD-LEIDEN” —

1944

JAARBOEKJE

Foto: Mevr. M. W. van Oven-Jkvr. van Heurn.

Bij de wisseling der jaargetijden moge het beeld van het Rapenburg zich wijzigen, de aanblik is steeds grootsch.

JAARBOEKJE

VOOR

GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

VAN

LEIDEN EN RIJNLAND

TEVENS ORGAAN VAN DE
VEREENIGING „OUD-LEIDEN”

1944

(ZES EN DERTIGSTE DEEL)

TE LEIDEN TER DRUKKERIJ VAN
P. J. MULDER & ZOON

VOORWOORD

Wederom een Jaarboekje toegevoegd aan de statige rij! en wanneer wij als redactie, terugzien op ons werk om ook deze uitgave weer persklaar te maken, dan gevoelen wij in de eerste plaats de behoefte om onzen hartelijken dank te brengen aan de vele contribuanten voor hun bijdragen en de moeite, die zij zich getroost hebben om hun steentjes aan te dragen voor het bouwwerk van Leiden's geschiedenis, waaraan wij ons ten doel stellen te blijven werken. „Leiden's geschiedenis” is een wat te groots'che omschrijving van dit streven. Het is veelmeer het samenbrengen van stof, waaruit, naar wij hopen, eens een historicus, die het werk van Blok en anderen voortzet, dankbaar zal putten om het beeld van Leiden in den loop der eeuwen scherper te omlijnen en kleur te geven. De aandacht moge er op gevestigd worden in verband met het voorgaande, dat ook voor bijdragen over tegenwoordige toestanden of zich thans voltrekkende veranderingen, zij het in een historisch verband, gaarne ruimte beschikbaar gesteld wordt.

De moeilijkheden, waarmede onze commissie te kampen heeft, worden wel voornamelijk opgeworpen door de tijdsomstandigheden, waaronder de papier-schaarschte en de daardoor beperkte ruimte de leidende rol speelt. Helaas maakt dit een wat scherper selectie

van de aangeboden stof onvermijdelijk en moesten wij, steeds tegen onzen zin, enkele bijdragen ter zijde leggen of voor een tijd bewaren, waarin wij meer vellen druks zullen mogen beslaan.

Wij hopen dit jaar op een wat vroeger vallenden datum te kunnen verschijnen dan waarop de onmiddellijk voorafgaande jaarboekjes het licht zagen en danken daarvoor hartelijk allen, die ons pogen daartoe te geraken, schraagden en ons hielpen om de drukvergunning en de papiervoorziening inderdaad met den meest mogelijken spoed tot stand te brengen.

De samenstelling onzer commissie veranderde dit jaar niet, doch onderging een uitbreiding door de benoeming van Mr. N. Kolff tot lid onzer commissie, die zoo welwillend was het secretariaat op zich te nemen in de plaats van Mr. R. van Royen, die zich verscheidene jaren daarin verdienstelijk had gemaakt. Met een vriendelijk beroep op de voortdurende medewerking van allen, die Leiden een warm hart toedragen, gaan wij tot het redigeeren van het volgende jaarboekje over.

DE REDACTIE.

L.B. Maart 1944.

VEREENIGING „OUD-LEIDEN"

VERSLAG OVER HET JAAR 1943.

Het behoeft wel nauwelijks te worden gezegd, dat door de tijdsomstandigheden de Vereeniging „Oud-Leiden" zich in het afgelopen jaar niet zoo geheel heeft kunnen ontplooien als dat wellicht in normalen tijd het geval zou zijn geweest. Gebrek aan materialen belette haar het nemen van menig initiatief; verduisteringsvoorschriften en verkeersmoeilijkheden en andere omstandigheden legden het bestuur beperkingen op bij het maken van plannen voor te houden voordrachten en excursies. Doch ondanks deze moeilijkheden kan gezegd worden, dat het afgelopen jaar wederom vruchtdragend is geweest en dat van de zijde van de leden zeker geen vermindering in belangstelling viel waar te nemen. Integendeel: het bezoek aan de voordrachten was overdruk en even talrijk waren de deelnemers aan de uitgeschreven uitstapjes. Een groot aantal ingezetenen trad als lid tot de vereeniging toe.

Alvorens over te gaan tot het vermelden van de wederwaardigheden der Vereenigiug dient in herinnering te worden gebracht het overlijden op 4 Juni van onzen oud-Voorzitter, Prof. Dr. L. Knappert, sinds 1937 eerelid der Vereeniging. In het Leidsch Jaarboekje 1943 is reeds met enkele passende woorden

uiting gegeven aan onze groote droefheid over dit heengaan. De overledene, aan wien „Oud-Leiden” zeer veel te danken heeft, zal in het Jaarboekje worden herdacht.

Zooals in het vorig jaarverslag is medegedeeld, heeft Prof. Mr. H. A. Idema eind 1942 wegens vertrek naar elders den wensch te kennen gegeven als Voorzitter af te treden. In de op 30 Januari gehouden ledenvergadering werd in de ontstane vacature voorzien door benoeming van Dr. T. P. Sevensma, bibliothecaris der Universiteit, terwijl het bestuur voorts uitbreiding onderging door benoeming van den heer N. J. Swierstra, die zich bereid verklaarde den Secretaris bij zijn werkzaamheden ter zijde te staan.

In de op 27 Februari gehouden algemeene ledenvergadering kwamen op degebruikelijke wijze het door Mej. F. A. Le Poole en Jhr Dr. L. W. E. van Heurn ingesteld kasonderzoek, de rekening van den Penningmeester, het jaarverslag van den Secretaris, alsmede de verkiezing van de periodiek aftredende bestuursleden, aan de orde; de verslagen werden goedgekeurd en alle aftredende bestuursleden herkozen.

Zooals opgemerkt, onderging het aantal leden een verheugende uitbreiding, want niet minder dan 155 personen traden als lid toe, waardoor het ledental van 513 steeg tot 650, een aantal dat nog nimmer is bereikt. Het meest tot dezen ledengroei heeft ons lid R. de Wilde F.G.zn. bijgedragen door 52 nieuwe leden aan te brengen. Hiermede verwierf de heer de Wilde den door „Oud-Leiden” uitgelooften prijs, een boekwerk, voor het in 1943 aanbrengen van het grootst aantal leden.

Het bestuur was vertegenwoordigd:
le op 15 Februari bij de teraardebestelling op Rhijnhof

van den heer H. J. Jesse, mede-oprichter van „Oud-Leiden”;

2e op 8 Juni bij de teraardebestelling op de begraafplaats bij het Groene Kerkje van Prof. Dr. L. Knappert, eerelid van „Oud-Leiden”;

3e op 3 October bij de kerkelijke herdenking van Leidens Onzet in de Pieterskerk;

4e op 7 October ter receptie op molen „de Valk”, ter gelegenheid van het 200 jarig bestaan van den korenmolen.

Wijlen Mr. E. Rijke legateerde aan de Vereeniging „Oud-Leiden” een bedrag groot f 500.—, vrij van successierechten. Dit legaat heeft het bestuur met gevoelens van groote erkentelijkheid jegens den erf-later aanvaard. Naar aanleiding van dit legaat be-, sloot het bestuur tot het instellen van een „Fonds voor aankoop van een Leidsch huis”. In dit fonds is thans gestort het vermelde legaat, alsmede een gedeelte van de in den loop der jaren door de Vereeniging gevormde reserves, groot f 2000.—. In den vervolge zullen in het fonds gestort worden de jaarlijksche rente van het kapitaal van het fonds en de gelden, die aan de Vereeniging geschonken worden, tenzij daaraan een andere bestemming is gegeven. Het doel van het fonds is het aankoojen van een typisch Leidsch huis, dat waard is voor het nageslacht te worden behouden en dat huis, zoo noodig, te restaureeren en te onderhouden. Moge het fonds spoedig groot: genoeg zijn om een merkwaardig huis te kunnen verwerven.

Menig maal ontving de Vereeniging boeken, w.o.: 14 oude adresboeken, prenten, prentbriefkaarten of andere bescheiden, betrekking hebbende op de stad en zijn omgeving, ten geschenke. In het bijzonder

moet hier melding worden gemaakt van deschenkingen van Mevr. G. M. Timmers-Jelgersma, de heeren Mr. W. Briët Czn, Ing. A. Krantz, H. van Poelgeest, W. van Rhijn, Mr. A. Sormani en van den dienst der Gemeentewerken. Voorts mocht de Secretaris ten behoeve van de Vereeniging een keuze doen uit de boekerij van Ir. G. L. Driessen, waardoor de Vereeniging met niet minder dan 30 boeken en geschriften werd verrijkt. Een woord van hartelijken dank voor alle schenkingen is hier zeker op zijn plaats.

Aangekocht werd een vijftigtal lantaarnplaten naar zeer oude Leidsche fotografiën.

Het bestuur benoemde den heer J. D. de Kort te Hazerswoude-Rijndijk tot Correspondent. Tot Secretaris van de Commissie voor de Redactie van het Leidsch Jaarboekje werd benoemd Mr. N. Kolff.

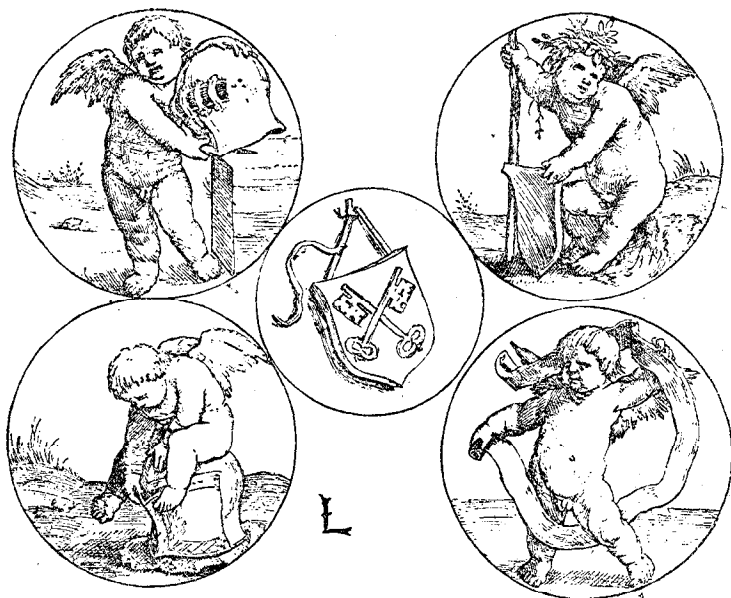
Bijna iedere maand konden de leden worden opgeroepen tot bijwoning van een voordracht dan wel tot het maken van een excursie. Als eerste spreker trad op Dr. A. B. van Deinse, die op 30 Januari op geestdriftige wijze sprak over de Nederlandsche walvischjacht, een merkwaardig bedrijf, dat eens het vaderland roem en rijkdom bracht.

Vervolgens sprak Prof. Dr. A. W. Byvanck op 27 Februari over Leidsche Miniaturen. De geleerde spreker wist aan de hand van lichtbeelden veel merkwaardigs mede te deelen, zoowel over miniaturen die in Leiden zijn vervaardigd, als met betrekking tot die, welke in onze stad worden bewaard.

Ter herinnering aan het feit, dat het op 14 Dec. 1942 400 jaren geleden was, dat Jan van Hout te Leiden werd geboren, hield Dr. J. C. H. de Pater, te 's-Gravenhage, op 27 Maart zijn uitgestelde voordracht over deze groote figuur uit de Leidsche geschiedenis, een

rede, waarmede de heer de Pater zijn talrijkgehoor in hooge mate wist te boeien.

Op Zaterdag 29 Mei volgde onder leiding van den heer Swierstra een stadswandeling door het oostelijk deel van de stad, ter bezichtiging van eenige merkwaardige hofjes en gebouwen; o.m. werden bezocht het gerestaureerde St. Anna Hofje en het merkwaardig gebouwde Tevelingshofje. Dezelfde wandeling werd op Dinsdag 1 Juni herhaald voor hen, die des Zaterdags verhinderd waren.

Cliché Museum de Lakenhal.

Teekening van Lucas van Leiden omstreeks het jaar 1513.

Rondom het wapen van Leiden vier voorstellingen met een engelenfiguur (Een engel met een helm en een met een wapenschild, vervolgens een engel als helmteeken en ten slotte een engel met een lint voor een wapenspreuk).

Evenals het vorig jaar richtte de Directeur van het Stedelijk Museum de Lakenhal een zomertentoonstelling in, dit maal van reproducties naar grafiek van Lucas van Leyden. Onze leden hadden het voorrecht op Dinsdagavond 13 Juli deze tentoonstelling te bezichtigen, nadat vooraf de Directeur, de heer E. Pelinck, op de pers van het Museum een inleiding over Lucas van Leyden had gehouden. Het behoeft nauwelijks gezegd te worden, dat velen van de uitnoodiging gebruik maakten om op deze doeltreffende wijze het werk van den Leidschen meester beter te leeren kennen.

Hierna volgde op 28 Augustus een bezoek in de omgeving van Leiden en wel aan de gerestaureerde dorpskerk te Wassenaar. Als gastheer trad op onze Correspondent, Dr. H. J. Honders, die in een uitvoerige, fijn gestemde rede de talrijke bezoekers, die ondanks den neerstroomenden regen waren opgekomen, de geschiedenis van het kerkgebouw mededeelde, terwijl Dr. H. J. Oussoren de bijeenkomst met fraai orgelspel opluisterde.

De najaarsexcursie gold weder de Leidsche binnenstad. Op Zaterdag 25 September leidde de heer Swierstra het zeer talrijke gezelschap naar het Heilige Geest Weeshuis en vervolgens naar de Hooglandsche Kerk, alwaar hij ons uitvoerig de bouwgeschiedenis van de kerk mededeelde. Een herhaling van dit bezoek volgde op Dinsdag 28 September. Het groote aantal deelnemers op dezen Dinsdagmiddag bewijst, dat velen het op prijs stellen, dat de uitstapjes niet uitsluitend op Zaterdagmiddag worden ondernomen.

Hierna sprak op 13 November de journalist Fred Thomas, te Amsterdam, de schrijver van „Wijkend

water”, die een vlotte voordracht hield over „Schoonheid en sfeer langs de oude Zuiderzee”, daarbij vertoonende een unieke serie gekleurde lichtbeelden, vervaardigd door den heer H. J. Stuvcl.

Ongeveer een maand later en wel op 18 December, volgde als laatste spreker onze Voorzitter, Dr. T. P. Sevensma, die de leden een overzicht gaf van de geschiedenis van de Universiteitsbibliotheek. Deze rede, die, toegelicht met lichtbeelden, een duidelijk overzicht gaf van de merkwaardige uitbreiding van de thans onder sprekers beheer staande, voor Leiden zoo belangrijke instelling, was een waardig slot van de vele gehouden samenkomsten.

Meer dan andere jaren bestond er onder de plaatselijke vereenigingen belangstelling voor het houden van rondwandelingen door de stad. Tal van malen trad de heer Swierstra daarbij namens „Oud-Leiden” als gids op. Ook de Toeristenbond (A.N.W.B.) organiseerde een Stedeschoontocht door onze stad en het was voor „Oud-Leiden” een genoegzaam medewerking daaraan te verleenen, omdat door deze op voortreffelijke wijze georganiseerde tocht veel vreemdelingen met onze stad konden kennismaken. En dat deden er ook velen, want meer dan 1000 deelnemers dwaalden op eigen gelegenheid op 28, 29 en 30 October in Leidens straten en hofjes.

Dankbaar is het bestuur voor het feit, dat het ontdanks papierschaarschte mogelijk was het Leidsch Jaarboekje het licht te doen zien, een jaarboek, dat dank zij de goede zorgen der desbetreffende Commissie een uitstekend figuur slaat in de lange rij van vijf en dertig deeltjes Hier past dan ook een woord van oprechten dank aan de Commissie voor den door haar verrichten arbeid.

Gedurende de laatste jaren trokken vooral drie belangrijke Leidsche monumenten de aandacht van ons bestuur. Deze zijn de korenmolen „de Valk”, het Burchtcomplex en het Gravensteen. Dit jaar kwam een einde aan het rechtsgeding over het eigendomsrecht op den korenmolen. Betrokken partijen zijn n.l. bij minnelijke schikking overeengekomen, dat de Gemeente Leiden onder bepaalde voorwaarden het eigendomsrecht van den molen verkrijgt. Helaas maakt de materialenpositie het de gemeente thans niet mogelijk met de laánggehoopte restauratie aan te vangen. Moge evenwel de molenromp, zooals „de Valk” zich thans aan ons oog vertoont, spoedig onder handen kunnen worden genomen. Ook voor de restauratie van het Burchtcompiex, waarover in ons vorig jaarverslag uitvoerig is geschreven, kon om de zelfde reden geen vergunning verkregen worden. Inmiddels zijn de volledige plannen tot het herstel van deze gebouwen gereed gekomen. Over het Gravensteen gelukkig niets dan goeds. De restauratie van dit merkwaardig gebouw, eens het meest verwaarloosde belangrijke gebouw in de stad, vindt geregeld voortgang en het reeds bereikte resultaat geeft de belofte voor iets schoons in de toekomst.

Aan den restaurateur Gerhard Jansen verstrekte het bestuur op zijn verzoek heraldische gegevens ten behoeve van het kleuren van de familiewapens boven den monumentalen ingang van het v.m. Pesthuis, welk gebouw thans tot Nederlandsch Leger Museum wordt ingericht. Bij een bezoek, dat ons bestuur aan dat gebouw bracht, bleek, dat de oorspronkelijke schoor-steenen wegens bouwvalligheid waren verwijderd. Daar het monumentale gebouw zonder een paar kloeke schoorsteenen aan schoonheid zou inboeten,

werd hierover aan de Gemeente als eigenaresse geschreven. Vernomen werd, dat het de bedoeling van het Rijk is, de schoorsteen in den oorspronkelijken vorm aan te brengen, zoodra de beschikking zou kunnen worden verkregen over daarvoor benoodigde lange en zware houtwerken. Graag zou ons bestuur verder gezien hebben; dat de regentenkamer van het v.m. Pesthuis bij de plaats gevonden hebbende restauratie weder in zijn oorspronkelijken staat was teruggebracht, maar er waren daaraan reeds teveel kosten besteed, dan dat dit nog gevraagd kon worden.

Een lid vestigde de aandacht van ons bestuur op den vervallen staat, waarin de oude klokkenlooze klokkenstoel van de Schapenpoort - eens de markt-klok - gelegen tusschen de panden Beestenmarkt 40 en 42, verkeerde. Op verzoek van het bestuur deed de dienst der, Gemeentewerken het luiwerk keurig herstellen.

Blanke wapenschilden zijn er in onze stad betrekkelijk veel en dat is jammer. Eens duiden kleurige wapenschilden aan wie de stichter of bewoner van het voorname stadshuis was. Dat was ook het geval met het in 1664 door Prof. Franciscus De Le Boe Sylvius gebouwde woonhuis Rapenburg.³¹ Sinds lang was evenwel het wapenschild blank. Uit het feit, dat nog te zien was, dat het wapen „doorsneden” was geweest en uit de aanwezige schildhouders was op te maken, dat des stichters wapen aan den gevel heeft geprikt. Op verzoek was de tegenwoordige eigenaar, notaris W. S. Jongsma, gaarne bereid de wapenkleuren en de wapenspreuk „De Le Boe Crevecoeur”, waarvoor het eveneens blanke wapenlint aanwezig was, weder aan te brengen.

Het opschrift van den zich in den gevel van het

woonhuis Rapenburg 94 bevindenden gevelsteen, herinnerende aan het aandeel van de Van Duivebodes aan Leidens ontzet, was niet meer te lezen. Op verzoek van ons bestuur was de bewoner, Dr. P.C. van Traa, zoo bereidwillig het inschrift opnieuw te laten schilderen, zoodat thans de herinnering aan de berichten overbrengende duiven weder levendig wordt gehouden :

Doe God tot de boden
Duiven schikte
Ontset voor Leyden's
Stad aanblikte (enz.)

Ten behoeve van beide werkzaamheden verleende „Oud-Leiden” een finantieele bijdrage.

Sedert lange jaren werd het Pieterskerkhof ergerlijk ontsierd door een verzameling loodsen, welke sporen van verval droegen. Zij hebben voor allerlei doeleinden dienst gedaan, laatstelijk ten behoeve van het Gravensteen en als bergplaats voor schoolmeubelen. Daar deze loodsen het gezicht beletten op den met zooveel zorg herstelden hoofdgevel van de Pieterskerk en de zooveel belovende restauratie van het Gravensteen nam ons bestuur de vrijheid bij het Gemeentebestuur aan te dringen de loodsen zooveel mogelijk op te ruimen. Het verheugde ons bestuur hierop ten antwoord te ontvangen, dat de loodsen zullen worden afgebroken, hetgeen vóór Kerstmis is geschied.

Met betrekking tot de plaats van de in de stad aanwezige 29 aanplakborden voor particuliere reclames bracht het bestuur op verzoek advies uit aan den Burgemeester. Naar het gevoelen van ons bestuur behooren de „Remaco”-borden op het Pieterskerkhof naast het St. Pietershofje, op den Oude Singel bij

Foto G. van der Mark.

Gezicht op het Pieterskerkhof, na slooping van de **houten** werk- en bergplaatsen.
 De **overgebleven** **ieperboomen** worden gerooid om plaats te maken voor een
 i **teuwe** beplanting van linde- en **kasta** rjeboomen.

de Janvossenbrug, op de Heerengracht bij de Scheluwbrug en naast de Zijlpoort, allen stadsdeelen met eigen sfeer, in het belang van het stadsschoon, verwijderd te worden. Naar ons bestuur vernam zullen genoemde reclameborden op een andere plaats worden opgesteld.

Aan den Burgemeester bracht het bestuur opverzoek advies uit over de voorloopige richtlijnen, ter uitvoering van de verordening op het Stadsschoon. Krachtens de inmiddels door den Burgemeester vastgestelde richtlijnen worden o.m. geen vergunningen voor reclames verleend aan wegen in het oude stadsgedeelte, langs welke een bebouwing van woonhuizen in haar oorspronkelijken staat nog geheel of nagenoeg geheel aanwezig is en het karakter van de bebouwing met het oog op het behoud van historisch stedenschoon, dient te worden bewaard. Aangenomen kan worden, dat thans o.a. op het Rapenburg geen reclames worden toegelaten.

Ook heeft het bestuur dit jaar vasten vorm kunnen geven aan de in de laatste jaren gerijpte inzichten betreffende de juiste verzorging van de binnenstad. De door vele belangstellenden geuite klacht, dat de stad, ondanks zijn stedenbouwkundigen aanleg en rijkdom aan monumenten, een onbevredigenden aanblik is gaan vertoonen, heeft een onderwerp van ernstige studie uitgemaakt. Daarbij is van de gedachte uitgegaan, dat het behoud en het herstel van monumentale gebouwen alleen dan vruchtdragend zal zijn, wanneer de geheele binnenstad, waarvan zij deel uitmaken, in de overheidszorg wordt betrokken. Vermelde studie was de aanleiding, dat de Burgemeester ons bestuur verzocht te worden ingelicht over de oorzaken van het verval van de historische

binnenstad en over de middelen, die in de toekomst tot een meer harmonisch beeld van de stad kunnen leiden.

In het uitgebrachte rapport wordt aan de hand van foto's een beeld gegeven van de verwording van de binnenstad door willekeurige vestiging van winkels, garages en industrieën, door ontsierende reclames, vaak slechte architectuur van de nieuwere gebouwen en soms vergaande verwaarloozing van eigendommen, zoodat het ingrijpen van overheidswege gerechtvaardigd is. Het bestuur heeft daarom bepleit op grond van artikel 43 der Woningwet een bestemmingsplan van de binnenstad te doen opmaken en in het bijzonder de z.g. „cityvorming” en de industrialisatie in goede banen te leiden. Nu de bouwnijverheid stil ligt is naar de meening van ons bestuur thans het juiste tijdstip hieraan uitvoering te geven. Verder drong het bestuur aan op het stellen van hoogere welstandseischen bij nieuw op te richten gebouwen en het in het leven roepen van een „welstandsorgaan”, een veelzijdig samengesteld orgaan, dat o.m. heeft te adviseeren betreffende de vermelde onderwerpen. Het bestuur meent, dat de overheid zich op deze wijze de middelen kan verschaffen om met de reeds getroffen maatregelen en bestaande verordeningen leiding te geven aan de ontwikkeling van de binnenstad, waarbij oud en nieuw tot een harmonisch stadsbeeld zullen groeien.

Aan de Leede onder Warmond stonden tot voor kort twee Leidsche vroomwaterpalen, begrenzende het v.m. Leidsche vroomwatergebied. Een paal is thans verdwenen en de andere verkeert in vervallen staat. Hierover heeft “Oud-Leiden” zich gewend tot den Inspecteur der Domeinen te ‘s-Gravenhage, die

Foto G. van der Mark.

Een gedeelte van de **Heerengracht**, waar de grachthuizen geen woonhuizen meer zijn. (Zie het jaarverslag op blz. 17, waar gepleit wordt voor een bestemmingsplan voor de binnenstad.)

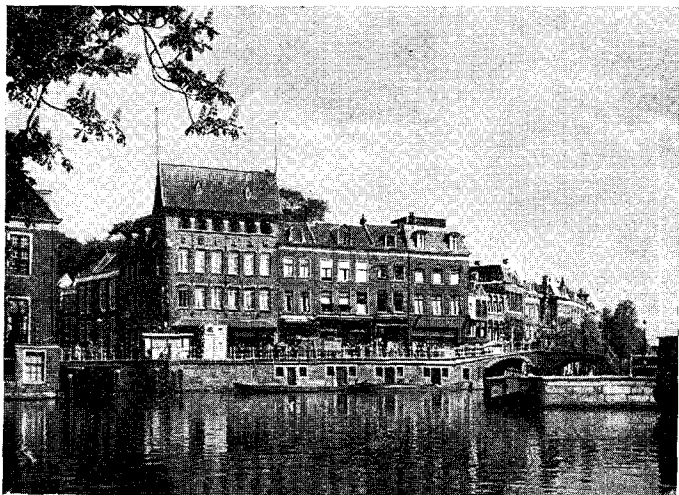

Foto G. van der Mark.

Indien het linker winkelpand even hoog was opgetrokken als de overige winkelhuizen zou het gezicht op de Hoogstraat

Foto G. van der Mark.

Een garage aan iedere zijde van de Mooi Japiksteeg verhoogt de welstand van onze binnenstad, die gelukkig nog vele fraaie gedeelten bevat, niet. Een **bestemmingsplan** behoort de plaats van de garages in de binnenstad te regelen!

Foto G. van der Mark.

Woonhuizen en fabriekspanden wisselen elkaar af op het Levendaal. Welk een onrustig straatbeeld !

Foto G. van der Mark.

De Haagweg te Leiden in 1942.

Een der belangrijkste toegangswegen tot de binnenstad.

Foto G. van der Mark.

Het pand van de fa van Nelle, op zich zelf een bouwwerk van goede moderne architectuur, doet afbreuk aan de naast gelegen oude panden.

mededeelde, dat het gevraagde herstel thans niet mogelijk is bij gebrek aan hout en oliehoudende verf, doch dat zoodra mogelijk tot herstel zal worden overgegaan.

Een ongeveer gelijkluidend antwoord gaf de gemeente-architect van Oegstgeest op ons verzoek om het vervallen hek van het kasteel „Oud-Poelgeest” te herstellen. Materialengebrek deed ook hier het herstel tot later uitstellen, maar het vervallen hek zal ten einde verdere verroesting tegen te gaan een verfje krijgen.

Onze Correspondent te Oegstgeest, de heer W. J. van Varik, vond op een terrein nabij Voorhout resten van een vroege nederzetting. De gevonden scherven betreffen, naar ons bestuurslid Dr. Braat mededeelde, Bataafsch-Friesch aardewerk uit de 1e en 2e eeuw en Frankisch aardewerk uit de 9e eeuw en later. Het ligt in het voornemen van den heer Braat in het komende jaar ter plaatse een opgraving te verrichten.

Nog eenige onderwerpen vroegen onze aandacht. O.a. de aanwezigheid in het Rapenburg van een ontsierende schuit met oud ijzer, welkvaartuig door optreden van den Markt- en Havendienst thans is verlegd. Verder de ontsiering van de Zijlpoort door daarop aangeplakte inmiddels verwijderde reclames, alsmede de vordering van oude luidklokken, zoo wel in als buiten Leiden. Ir. van Oerle verstrekte inlichtingen betreffende de wijze waarop oud metselwerk van het Sionhofje behoort te worden gevoegd.

In het gedeelte van Katwijk aan Zee, waar thans de gebouwen door de bezettende macht gesloopt worden, bevinden zich de Oude Kerk, de daarachter

gelegen v.m. pastorie en de vroeg 17^e eeuwse vuurboet. Ons bestuur stelde zich na overleg 'met den Burgemeester van Katwijk en de Katwijker Oudheidkamer in verbinding met de Kunstinspectie te 's-Gravenhage, die de toezegging deed voor het behoud van genoemde gebouwen te pleiten, met het gevolg, dat de bewuste panden voorloopig mogen blijven staan in afwachting van een nadere beslissing.

Hoewel het van Rijkswege afgekomen sloopverbod voor windmolens de positie, van de molens gunstiger heeft gemaakt, dreigt hen een ander gevaar, n.l. dat van het buiten bedrijfstellen, met den daaraan bijna steeds verbonden achteruitgang en de geleidelijke vernietiging door inwerking van weer en wind. Bij een tweetal polders, die voorheen zoowel met (een) windmolen(s) als met een oliegemaal werden bernalen, hebben de polderbesturen dit jaar het gemaal bij gebreke van stookolie ■ geëlectrificeerd en vervolgens de windmolens stil gezet. Dit vond plaats bij den Vèen- en Binkhorstpolder bij Voorburg en bij den Veender- en Lijkerpolder buiten bedijking nabij Rijkswetering. Ons bestuur heeft zich hierover met de Vereeniging „De Hollandsche Molen” in verbinding gesteld, in het vertrouwen, dat van hooger hand maatregelen zullen worden genomen, dat polders, die zoowel een windmolen als een electrisch gemaal bezitten, den gratis-wind in eerste instantie en de kostbare en vooral schaarsche electriciteit als aanvullende kracht gebruiken.

Ten slotte dient niet onvermeld te blijven, dat ook dit jaar het bestuur van alle zijden steun en medewerking heeft gehad. Moge deze daadwerkelijke belangstelling in het streven der Vereeniging ook in

de toekomst ons ten deel valle!, moge de Vereeniging „Oud-Leiden” groeien en bloeien!

Aldus uitgebracht in de op 26 Februari 1944 gehouden algemeene ledenvergadering.

A. BICKER CAARTEN, Secretaris.

VEREENIGING „OUD-LEIDEN”

OPGERICHT 5 NOVEMBER 1902.

Dr. T. P. SEVENSMA, (1943), *Voorziter*.
Ing. A. KRANTZ (1923) , *Onder-Voorziffer*.
A. BICKER CAARTEN (1936), *Secretaris*,
Nieuwsteeg 13.
E. W. WICHERS ROLLANDET (1928),
Penningmeester, giro 175228.
A. M. DE BLAUW (1937).
Dr. W. C. BRAAT (1931).
Dr. J. E. KROON (1933).
Ir. H. A. VAN OERLE (1938).
N. J. SWIERSTRA (1943).
Mr. A. F. L. M. TEPE, (1941).
Mr. W. BRIËT C.Zn., (1938).

Commissie

voor de redactie van het Leidsch Jaarboekje.

Ingesteld December 1902.

Mr. A. VAN DE SANDE BAKHUYZEN (1942),
Voorzitter.
Mr. N. KOLFF (1943), *Secretaris*, Steenstraat 50.
W. J. J. C. BIJLEVELD (1902).
Dr. J. E. KROON (1935),
Ir. H. A. VAN OERLE (1937).
E. PELINCK (1938).
Mej. F. A. LE POOLE (1937).
Mr. R. VAN ROIJEN (1938).

Commissie inzake het herstel van Gravensteen.

Ingesteld op 23 September 1937.

Eere-Voorzitter:

Mr. A. VAN DE SANDE BAKHUYZEN.

Werk-Commissie:

Ir. G. L. DRIESSEN, *Voorzitter*.

Ir. H. A. VAN OERLE, *Secretaris*.

A. BICKER CAARTEN.

Ir. D. BOOGERD.

Mr. L. H. N. F. M. BOSCH RIDDER VAN
ROSENTHAL.

Mr. Dr. N. G. GEELKERKEN.

Vertegenwoordiger van „Oud-Leiden” in de Monumentencommissie der Gemeente Voorhout:

E. PELINCK. (1942).

Bestuurskamer: Regentenkamer van het Brouckenhof, Papengracht 16.

Correspondeerende leden' in Rijnland:

B. OFFRINGA te Hazerswoude-Dorp (1936).

J. D. DE KORT te Hazerswoude-Rijndijk (1943).

Mr. A. J. SORMANI voor Hoogmade (1941).

Mevr. M. L. H. EERDBEEK-CLAASEN

te Katwijk (1936).

J. W. VAN OMMERING

te Koudekerk aan den Rijn (1938).

G. SCHEEPSTRA te Leiderdorp (1943).

- Ir. A. F. DE GRAAFF te Lisse (1939).
Prof. L. OSWALD WENCKEBACH
voor Noordwijk (1941).
J. A. M. PIJNENBURG te Noordwijkerhout (1937).
W. J. VAN VARIK te Oegstgeest (1941).
J. VOOYS te Rijnsburg (1936).
Mr. G. F. W. VAN BERCKEL te Voorhout (1942).
D. J. BRINKS te Voorschoten (1940).
P. H. ROMELIJN te Warnond (1936).
Dr. H. J. HONDERS te Wassenaar (1942).
-

NAAMLIJST

van donateurs, leden en begunstigers op 1 Mei 1944¹⁾.

Donateurs en Donatrices.

C. W. Tieleman, Oegstgeest, 1937.
Ver. tot bev. v. h. Vreemdelingenverkeer, 1929.

Leden en begunstigers.

<p>J. A. W. Aalbersberg, 1944.
J. Aalders, 1943.
A. N. Baron van Aerssen Beijeren
van Voshol, Wapenveld (G.),
1940.
L. C. Affourtit, 1943.
Algemeen Rijksarchief, 's-Graven-
hage, 1941.
Mevrouw de Wed. P. E. S. van
Altena-Bombeke, 1940. /
Sociëteit Amicitia, 1937.
G. Bakema, 1940.
Mr. A. van de Sande Bakhuyzen,
Oegstgeest, 1912.
Mej. H. W. van de Sande Bak-
huyzen, 1937.
A. C. Bakker, Wassenaar, 1939.
A. J. P. Bakkers, Oegstgeest,
1943.
L. C. Baljé, 1943.
A. N. Ballego, Oegstgeest, 1943.
Prof. Dr. J. A. I. Barge, 1936.
J. J. Barnard, 1942.
W. F. H. Baron, Amsterdam,
1935.
Dr. D. S. Bartstra, Oegst-
geest, 1942.
Mej. A. B. Bast, Rotterdam, 1940.</p> | <p>F. Beeger, Hilversum, 1939.
F. A. Beek, Amsterdam, 1940.
Jhr. Mr. M. A. Beelaerts van
Blokland, Amersfoort, 1934.
Mevrouw de Wed. Dr. A. Beets—
Damsté, 1907.
T. Beeuwkes, 1943.
C. J. A. Begeer,
Voorschoten, 1941.
J. H. Belgraver, Oegstgeest, 1936.
Dr. Mr. J. Belonje, Alkmaar, 1941.
Jhr. Mr.. Dr. E. A. van Beresteyn,
Vierhouten, 1936.
G. P. Bergers, 1943.
W. A. Bergers, 1937.
Mr. H. Berlage, 1942.
W. Bertels, 1943.
J. W. van Beuningen, 1939.
Bibliotheek der Rijksuniversiteit,
Groningen, 1943.
Bibliotheek der Universiteit,
Amsterdam, 1943.
A. Bicker Caarten, 1935.
W. F. van Biëmen, 1938.
N. de Bink, 1944.
H. Binnendijk, Wassenaar, 1939.
M. J. Blangé, 1944.
G. H. Blanken, 1944.</p> |
|---|--|

¹⁾ De jaartallen achter de namen geven den aanvang van het lidmaatschap aan.

- J. P. van Blarkom, Delft, 1944.
 A. M. de Blauw, 1921.
 J. J. de Blécourt, 1937.
 Mr. A. G. de Blécourt, 1944.
 D. P. Blok, Oegstgeest, 1942.
 Mevrouw de Wed. Prof. Mr. D.
 van Blom-van der Goot, 1920.
 L. H. Bodde Bouman, 1943.
 A. J. Boekwijt, 1942.
 G. de Boer, 1944.
 Mei. Mr. M. H. Boeree.
 Oegstgeest, 1944.
 C. D. van Boeschoten, 1940.
 Mr. E. J. M. H. Bolsius, 1942.
 Mr. H. Kingma Boltjes Tr..
 'Almelo, 1940.
 Dr. M. P. Kingma Boltjes, Rot-
 terdam, 1911.
 T. Y. Kingma Boltjes, 1940.
 J. A. L. Bom, Voorburg, 1936.
 Dr. G. J. Bon, Oegstgeest, 1939.
 J. J. L. Bonjer, Rotterdam, 1939.
 Ir. D. Boogerd, 1933.
 H. K. Boon, Delft, 1944.
 A. L. Boot, 1942.
 Mevrouw F. W. Boschma—
 Braat, 1940.
 Ir. A. G. Bosman, 1925.
 J. P. Bosman, Amsterdam, 1939.
 Mr. W. C. Bothenius Lohman,
 Assen, 1942.
 A. D. Bouma, Oegstgeest, 1944.
 Mej. M. Bouman, Oegstgeest,
 1944.
 A. C. Bouwman, 1942.
 Mej. A. L. Braat, 1940.
 Dr. W. C. Braat, Oegstgeest, 1931.
 J. P. A. Brand, 1938.
 C. Brandse, 1942.
 A. B. Breebaart, Oegstgeest,
 1943.
 J. N. J. Breuring, 1942.
 A. H. C. Briët, Hilversum, 1940.
 Mr. L. A. E. Briët, Rotterdam,
 1939.
 Mr. P. E. Briët, 1909.
 Mr. P. E. E. Briët, Amsterdam,
 1934.
 Mr. W. Briët Czn., 1936.
 Prof. Dr. J. N. Bakhuizen van
 den Brink, 1935.
 D. J. Brinks, Voorschoten, 1940.
 Mej. Mr. W. de Broekert, 1939.
 F. Brongers, 1944.
 Joh. Brouwer, 1943.
 Mevrouw N. Brouwer—Doorn-
 veld, 1937.
 A. A. Bruch, Haarlem, 1939.
 Ir. A. ten Bruggencate, Amster-
 dam, 1940.
 A. de Bruin, 1937.
 H. de Bruin, Wassenaar, 1942.
 Mej. C. L. D. C. Bruins, Was-
 senaar, 1936.
 Mej. J. J. Brutel de la Rivière,
 Deventer, 1941.
 C. A. de Bruyn, 1942.
 J. de Bruyne, 1943.
 D. L. Büchli Fest, Oegstgeest,
 1937.
 Dr. H. E. Buiskool, 1937.
 Mej. A. M. Buitendijk, 1943.
 S. Bulthuis, 1944.
 Mr. A. W. L. van Haersma
 Buma, Voorburg, 1936.
 Fa. Burgersdijk & Niermans, 1907.
 Mr. H. Burgersdijk, 1941.
 Mevrouw Burgersdijk-Elshout,
 1944.
 W. F. van der Burgh, 1934.
 Mei. M. A. Busé, 1944.
 Bern. Buurman, 1934.
 J. Buurman, 1943.
 L. D. Storm Buysing, Arnhem,
 1940.
 W. J. van der Does de Bye, 1940.
 Mevr. Douair. A. J. M. A. Ridder
 van der Does de Bye—
 Byvanck, 1943.
 H. R. Bijl, 1941.
 Mej. A. A. M. Bijleveld,
 Scherpenzeel (G.), 1937.

- Th. Th. M. H. Bijleveld,
Soest, 1937.
- W. J. J. C. Bijleveld, Oegstgeest
(mede-oprichter der **Vereeni-**
ging).
- J. Bijsterbosch, 1943.
- A. Caland, 1944.
- H. van Calcar, 1937.
- Mr. W. C. **Camman**, Oegst-
geest, 1944.
- J. D. Capel, 1943.
- K. J. Cath, Leeuwarden, 1939.
- Mej. W. J. **Cau**, 1937.
- Mej. A. H. Cellarius, 1944.
- Mr. H. Taudin Chabot, 1943.
- Mej. A. M. Christiaanse, 1943.
- J. de Cler, 1940.
- H. J. F. Oetgens van Waveren
Pancras Clifford, Groenlo, 1936.
- Dames Coebergh, Oegstgeest,
1927.
- Mevrouw de Wed. M. M. A. A.
Coebergh-van Cranenburgh,
1940.
- A. B. Cohen Stuart, 1944.
- P. J. **Colla**, 1937.
- Mej. J. H. **Colin**, Oegstgeest, 1942.
- N. A. Commandeur, 1944.
- B. Corts, Sassenheim, 1931.
- W. C. de la Court Jr., 1937.
- Mej. A. A. P. Couvée, 1940.
- Mej. D. A. H. Couvée, 1937.
- W. J. J. A. **Couwenberg**, 1937.
- J. J. Cramer, 1942.
- Mej. S. J. Cramer, 1942.
- Mej. S. Daendels, 1940.
- W. van Dam, 1944.
- H. T. Damsté, Oegstgeest, 1937.
- Mr. W. O. Baron van **Dedem**,
1938.
- P. J. Dee, 1934.
- A. J. Dekker, 1936.
- A. J. Dekker, Alphen a. d. Rijn,
1941.
- Mej. M. L. Dell, 1943.
- P. Demmenie, 1944.
- Dr. Ir. A. M. van Deventer, 1941.
- J. D. Dibbits Riemstra, Oegst-
geest, 1944.
- Dispuut „**Klikspaan**”, 1937.
- Mej. A. van Ditzhuyzen, 1937.
- Mej. D. van Ditzhuyzen, 1943.
- A. Dolk, Vlaardingen, 1939.
- A. J. Donk, 1944.
- A. van **Dorp**, 's-Gravenhaae.
-1933.
- C. A. van **Dorp**, 1940.
- Dr. G. C. A. van **Dorp**, **Katwijk-**
aan den Rijn, 1927.
- J. C. van **Dorp**, Baarn, 1937.
- Mevrouw N. van **Dorp-van**
Itersen, 1938.
- Mej. Th. M. P. J. **Douwes**
Dekker, Amsterdam, 1940.
- Ir. Cl. G. Driessen, Maastricht,
1943.
- Ir. G. L. Driessen, 1907.
- J. P. J. M. Driessen, 1936.
- Mej. R. Driessen, Oegstgeest, 1937
- A. I. van Driesten, 1943.
- Mei. E. J. van Driesum, 1943.
- J. **Dutilh**, Rotterdam, 1937.
- A. J. M. van Dijk, 1936.
- U. van Dijk, 1942.
- Mej. L. A. Ebbens, 1944.
- Mr. A. C. van **Eck**, **Delden**, 1936.
- D. van **Eck**, 1943.
- J. C. van **Eck**, 1937.
- Mevrouw J. van **Eek-Zwart**,
1943.
- Mevrouw de Wed. M. L. H.
Eerdbeek-Claasen, Oegst-
geest, 1920.
- C. J. Eggink, 1944.
- W. Eigeman, 1943.
- Mej. G. A. Elema, Oegstgeest.
- Mej. E. Evelein, 1943.
- Mr. J. B. Everwijn, **'s-Hertogen-**
bosch, 1936.
- Prof. Jhr. Mr. W. J. M. van
Eysinga, 1927.
- Dr. Ir. P. G. F. T. Fehmers, 1941.

- R. S. N. Baron v. d. Feltz, 1940.
H. Filippo W.F.zn., 1927.
F. Flameling, 1944.
H. A. van der Flier,
's-Gravenhage, 1935.
Dr. W. M. Flim, 1944.
J. P. Fontein Jr., 1944.
P. J. Fontein, 1941.
A. Frederiks, 's-Gravenhage, 1939.
Mej. E. Frederiks, Amsterdam,
1941.
Mevrouw H. L. W. Frentzen—
Zaalberg, 1925.
Dr. J. G. Frielink, 1936.
J. Fuhri Snethlage, 1944.
Mr. Dr. N. G. Geelkerken, 1937.
J. H. Smidt van Gelder,
Arnhem, 1939.
Mr. E. I. Gelderman, Oegstgeest,
1929.
W. A. Geraerds, Warmond, 1938.
J. Geytenbeek, 1937.
P. L. Giiissen, 1936.
Prof. Dr. P. H. G. van Gilse, 1937.
N. van Ginkel, 1943.
N. C. F. van Ginkel, 1938.
W. Glasbergen, Groningen, 1942.
E. Gobée, 1942.
Abr. Goekoop, Wassenaar, 1944.
Mevrouw de Wed. Dr. J. W. C.
Goethart-Damsté, 1937.
P. A. de Gooyer, 1943.
Mevrouw M. M. de Gooyer—
Noordam, 1943.
Dr. J. Goshngs, 1942.
Mevr. H. Goslings-Tellander,
1938.
Mr. F. Gosses, 1942.
J. H. M. de Graaf, 1940.
H. T. M. de Graaf, 1940.
Mej. Dr. L. G. de Graaf, 1943.
Ir. A. F. de Graaff, Lisse, 1939.
S. A. de Graaff, 1927.
J. J. Groen, 1927.
J. M. Groen, 1943.
J. H. de Groot, Oegstgeest, 1937.
E. van Gulik, 1942.
Ir. F. H. E. Guljé, 1938.
A. A. van Haaften, 1937.
L. P. H. Haaksma, Oegstgeest,
1938.
F. B. de Haan, Groningen, 1939.
Mr. F. K. Reysenbach de Haan,
1934.
J. ter Haar, 1944.
Mr. G. W. Haas, Beetster-
zwaag, 1933.
Mej. C. M. de Haas, Oegstgeest,
1942.
Mej. Dr. M. de Haas, 1940.
A. J. van Haasteren, 1944.
Mej. I. Habermehl, 1944.
Mevrouw L. E. van der Haer—
Dutilh, 1943.
Mr. R. A. V. Baron van
Haersolte, 's-Gravenhage, 1938.
Mevrouw C. J. Haitzma Mulier—
Labouchere, Warmond, 1943.
S. J. Halbertsma, 's-Graven-
hage, 1943.
Mevr. V. G. H. A. Hamm—
Rijdsdijk, H.I. Ambacht, 1939.
Mevr. A. J. C. Hamming-Dutilh,
1943.
Mevr. Nora Hana, Voorschoten,
1942.
J. van den Handel, 1943.
Mr. C. H. Hanegraaff, Wasse-
naar, 1935.
H. W. Hannivoort, 1942.
Mr. G. C. D. Baron van Harden-
broek, Nijmegen, 1925.
W. H. den Hartigh, 1936.
P. den Hartog, Oegstgeest, 1940.
B. H. I. Hederik, 1942.
E. C. van Heeckeren van
Molecaten, Hattum, 1940.
H. E. van der Heide, 1944.
G. C. Helbers, Gouda, 1932.
G. H. H. Helling, 's-Graven-
hage, 1938.

- M. A. M. van Helvert, 1943.
 W. C. Hemerik, 1943.
 J. W. Henny, Oegstgeest, 1936.
 J. T. M. Hepkema,
 Leeuwarden; 1940.
 Dames Herfst, 1936.
 P. Herfst, 1936.
 Mr. W. Herfst, 1936.
 J. Th. Hermans, 1944.
 B. J. Hermans, Ooster Blokker,
 1944.
 Mr. W. B. H. A. Heskes, 1942.
 Jhr. Dr. L. W. E. van Heurn,
 Oegstgeest, 1942.
 Mej. C. F. de Heus, 1941.
 Ds. J. J. van Hille, 's-Graven-
 hage, 1936.
 Mr. C. H. Hins, 1943.
 Mevr. J. H. Hoefakker-Milikan,
 1937.
 Ir. J. J. G. van Hoek, 1941.
 L. van Hoeken, 1941.
 P. J. van Hoeken, 1931.
 P. J. van Hoeken Jr., Oegstgeest,
 1939.
 L. Hoekstra, 1943.
 Mr. L. Wichers Hoeth,
 Amsterdam, 1939.
 Mej. M. Hoetink, Rotterdam,
 1940.
 Mr. S. van Hoeve, 1944.
 Prof. Dr. J. van der Hoeve, 1920.
 J. P. van der Hoeven,
 Rotterdam, 1939.
 Dr. A. W. J. H. Hoitink,, Oegst-
 geest, 1943.
 J. Hokkeling, 1943.
 R. A. Roland Holst, Amsterdam,
 1939.
 N. W. Holtkamp, 1944.
 Mej. M. J. J. A. Hombergen,
 1943.
 Dr. H. J. Honders, Wassenaar,
 1943.
 A. H. Drijfhout van Hooff,
 Oegstgeest, 1939.
- A. van der Hoogt, 1944.
 Mr. P. A. Pijnacker Hordijk,
 Oegstgeest, 1921.
 C. Hosman, 1944.
 Dr. C. J. van Houweninge Graft-
 dijk, 1942.
 H. A. Höweler, Amsterdam, 1943.
 Mr. P. N. Höweler, Rijsburg,
 1941.
 Q. A. F. M. Hueber. 1942.
 J. Huge, 1943.
 Mr. W. Hugenholtz, 1944.
 C. W. Huibregtsen, 1944,
 Mevr. de Wed. F. M. M. M.
 Huizer-de Haan, 1942.
 Prof. Dr. J. Huizinga, De Steeg,
 1917.
 Mej. E. Hulshoff Pol,
 Wassenaar, 1943.
 G. C. Hulst, 1943.
 Dr. F. W. T. Hunaer. Voor-
 schoten, 1937.
 Jhr. Mr. W. J. Snouck Hurgronje,
 's-Gravenhaag 1936.
 Mevr. de Wed. I. M. Snouck
 Hurgronje-Oort. Velp, 1908.
 B. J. Huurman, 1938.
 Mej. J. Ibelings, den Haag, 1939.
 Prof. Mr. H. A. Idema.
 Wassenaar, 1934.
 Mr. P. J. Idenburg, 1936.
 W. F. van Ingen Schenau Jr.,
 1944.
 F. Italianer, 1940.
 Prof. Mr. W. van Itersson, 1937.
 Mevr. L. de Jager-Galavazi,
 1942.
 M. Jansen, 1944.
 Mevrouw de Wed. Dr. Murk
 Jansen, Oegstgeest, 1937.
 Mevr. Jansen-Sprock, 1942.
 P. Jasperse, 1934.
 Mevrouw H. A. Jelgersma—
 Jkvr. v. Forest, Oegstgeest,
 1942.
 J. Jesse, 1943.

- Mevr. A. G. de Jong-Broers, 1940.
H. J. de Jong, 1938.
Ir. M. C. de Jong, Oegstgeest, 1944.
M. E. de Jonge, 1936.
C. J. de Jongh, 1943.
W. S. Jongsma, 1943.
J. Jonker, 1936.
Ir. J. Jonkman, Oegstgeest, 1943.
Dr. G. Ch. A. Junge, 1941.
Dr. W. R. Juynboll, 1937.
P. H. Kaars Sypsteyn, 1940.
M. van der Kaay, 1942.
Mej. E. L. van Kampen, 1937
N. G. van Kampen, 1939.
A. A. Kampman, 1944.
J. Kamsteeg, Oegstgeest, 1943.
Dr. W. K. H. Karstens, 1941.
E. J. Kelder, 1942.
R. A. Kern, 1934.
Mevr. de Wed. Dr. J. H. Kern-Salomons, 1938.
W. Kerpel, 1943.
Dr. M. Key, 1943.
G. F. E. Kiers, 1927.
C. Kiljan, 1937.
J. A. C. Kips, 1944.
A. Klaassens, 1943.
L. van Klaveren, 1943.
B. de Kler, 1944.
Joh. de Kler, 1944.
Th. Kleijn, Oegstgeest, 1941.
A. H. Klokke, 1939.
M. Kloots, 1943.
J. A. W. van Kluyve, 1943.
P. C. Knaap, 1943.
Mr. Dr. H. D. M. Knol, 1942.
Mej. M. G. S. Knuttel, 's-Gravenhage, 1940.
Mej. M. C. A. Koeman, 1944.
D. C. Kok, 1943.
Mr. N. Kolff, 1933.
A. J. Koning, 1944.
J. B. de Koning, 1936.
D. R. Kooiman, 1939.
Mej. Dr. C. H. Kool, 1937.
J. Koopstra, 's-Gravenhage, 1942.
J. P. Kooreman, 1944.
B. van Marwijk Kooy, 1940.
A. Korenhoff, 1943.
A. J. Kors, 1943.
Mej. C. Korsse, 1907.
J. D. de Kort, Hazerswoude, 1943.
H. M. J. W. J. Kortmann, 1944.
A. de Koster, 1908.
Mej. M. J. A. de Koster, 1942.
Dr. F. P. Koumans, 1943.
A. T. Kraan, Oegstgeest, 1942.
Mej. C. Kramers, 1941.
Ing. A. Krantz, 1927.
Dr. L. P. Krantz, Oegstgeest, 1923.
Mevr. de Wed. M. J. J. 1.
Krantz-Methorst, 1938.
W. 'J. Kret, 1944.
Mr. B. C. van Krieken, Oegstgeest, 1942.
Mevrouw R. van Krimpen-den Boesterd, 1936.
B. Kristensen, Oosterbeek, 1938.
H. E. Stenfort Kroese, 1908.
H. Kronenbera, 1938.
Dr. J. E. Kroon, 1909.
Dr. C. I. Kruisheer, Oegstgeest, 1941.
R. C. Kruyt, 's-Gravenhage, 1940.
F'rof. Dr. W. A. Kuenen, 1937.
Mr. C. W. Kuyk, 1936.
Ir. J. A. van der Laan, 1931.
W. van der Laan, 1943.
Mr. J. C. van Laer, 's-Gravenhage, 1933.
Dr. J. H. F. Lahr, 1942.
C. J. J. Laken, Voorschoten, 1940.
Lakenhal, Commissie voor het Stedelijk Museum de -, 1937.
W. J. Laman, 1943.
D. L. Landman, 1937.
Mej. E. C. de Lange, 1938.
Mej. Mr. N. de Lange, Breda, 1935.

- H. G. de Langen, Wissekerke, 1941.
 Dr. C. S. Lechner, Oegstgeest, 1904.
 Mr. A. M. Ledeboer, 1943.
 H. Ledeboer, Oegstgeest, 1940.
 Dr. J. van Leeuwen, 1943.
 Gemeente-Archief Leiden, 1936.
 Mr. J. J. Roeters van Lennep, Rotterdam, 1937.
 Mevr. de Wed. Dr. A. M. Lesk—Joachimovitz, 1941.
 Mej. Dr. I. H. van Lessen, 1936.
 Mevrouw J. van Leur-de Loos, Buitenzorg N.O.I., 1933.
 F. J. Libot, 1943.
 Mej. C. van der Linde, 's-Gravenhage, 1940.
 M. H. van der Linde, 1943.
 P. H. J. van Linden, 1944.
 Dr. Ir. P. C. Lindenbergh, 1937.
 Mej. Dr. C. E. te Lintum, 1941.
 Mr. J. J. van der Lip, Santpoort, 1923:
 Mej. J. C. de Loos, 1939.
 Mr. W. de Loos, 1939.
 C. F. Lourens, 1943.
 Dr. R. van Luttervelt Jr., Utrecht, 1936.
 W. H. F. Lyklema, 1943.
 J. P. Maartense, 1943.
 J. Th. Mackenzie, Amsterdam, 1939.
 Ds. J. Ph. Makkink, 1937.
 J. H. A. Manders, 1929.
 G. van der Mark, 1937.
 Mr. P. J. van der Mark, Amersfoort, 1937.
 H. M. Markusse, 1933.
 Mej. B. Matthysen, 1943.
 J. M. Mazurel, 1944.
 D. F. E. Meerburg, Katwijk aan Zee, 1943.
 Ir. G. H. Meerburg, 1944.
 C. F. Meerpoel, 1944.
 Dr. H. W. van Meeteren, Oegstgeest, 1943.
 L. A. Mennes, 1938.
 L. Mens, 1937.
 H. Th. C. Menting, Oegstgeest, 1942.
 G. Metselaar, 1943.
 Mej. P. van der Mey, 1942.
 J. C. Meyboom, 1943.
 Mej. G. M. van Ostrom Meijjes, Amsterdam, 1938.
 Dames H. en W. Middelkoop, 1944.
 C. A. P. Minderhoud, 1937.
 Mr. E. M. J. Minderop, 1941.
 H. I. H. T. Modderman, De Steeg, 1934.
 E. H. Moens, 1940.
 Prof. Mr. A. N. Molenaar, 's-Gravenhage, 1941.
 Rijksbureau voor de Monumentenzorg, 's-Gravenhage, 1935.
 N. 1. Mouthaan, Haarlem, 1940.
 C. Mulder, 1941.
 C. A. Mulder, 1943.
 J. P. Mulder Sr., 1907.
 J. P. Mulder Jr., Oegstgeest, 1941.
 Prof. Dr. F. Muller, 1943.
 Prof. Dr. J. W. Muller, 1916.
 Dr. J. Munk, 1943.
 Nationale Bibliotheek, 's-Gravenhage, 1936.
 Mr. H. H. Nauta, Rotterdam, 1938.
 Mej. J. Nauta, Amsterdam, 1940.
 Mej. M. H. Nederburgh, 1937.
 Mr. M. F. F. A. de Nerée tot Babberich, 's-Gravenhage, 1940.
 Prof. Dr. H. M. van Nes, 1913.
 Mej. K. Neumann, 1943.
 J. de Nie Jr., 1944.
 P. P. Nieboer, 1943.
 F. J. M. Niemer, 1943.
 Mej. A. J. van Nienes, 1943.
 S. de Niet, 1943.

- F. H. Nieuwenhuizen Segaar, 1932.
 G. J. Nieuwenhuizen Segaar, 's-Gravenhage, 1942.
 L. E. Nieuwenhuizen Seelaar, Wassenaar, 1937.
 Gemeentebestuur van Noordwijk, 1923.
 Mej. F. H. van Noort, 1943.
 F. A. Nunnink, 1936.
 Martinus Nijhoff, N.V., 's-Gravenhage, 1941.
 Dr. P. M. E. P. Nijst, 1938.
 C. J. M. van Oerle, 1937.
 G. F. van Oerle, 1937.
 Ir. H. A. van Oerle, 1935.
 B. Offringa, Hazerswoude, 1934.
 B. C. J. van Ommeren, 1937.
 J. W. van Ommering, Koudekerk a. d. Rijn, 1937.
 Prof. Dr. J. H. Oort, Oegstgeest, 1937.
 Mej. A. C. M. Ort, 1941.
 J. C. de Mol van Otterloo, 's-Gravenhage, 1940.
 L. Otto, 1944.
 W. Oudshoorn, 1942.
 Fa. Paanakker en Co., 1944.
 J. A. M. Padberg, 1940.
 C. Pama, Voorburg, 1936.
 Jhr. E. L. W. C. van Panhuys, Utrecht, 1938.
 A. Parmentier, 1943.
 D. Parmentier, 1944.
 Fa. Peek en Cloppenburg, 1944.
 Jac. Peereboom, Leiderdorp, 1941.
 Mr. J. Pel, Oegstgeest, 1944.
 E. Pelinck, 1932.
 Mr. L. W. F. H. van Peski, Rotterdam, 1937.
 Mr. S. M. S. Philipse, Arnhem, 1935.
 C. F. M. Pieck, 1944.
 J. C. M. Pieck, Oegstgeest, 1941.
 A. H. Piscaer, 1944.
 J. J. Planjer, 1943.
 Dr. P. M. de Planque, 1943.
 H. v. Poelgeest, Leiderdorp, 1906.
 Mej. W. J. van der Pol, Voorburg, 1937.
 Mevr. H. C. van der Poll, Oegstgeest, 1937.
 J. du Pon, 1944.
 Mej. F. A. Le Poole, 1929.
 Mr. J. Le Poole, 1939.
 Mevr. O. A. Le Poole-v. Beek, Oegstgeest, 1911.
 Mej. G. Poolman, Rijswijk, 1941.
 A. J. B. Poortman, 1943.
 F. Portheine, 1943.
 Prof. Mr. N. W. Posthumus, 1907.
 Dr. T. Potjewijd, Winschoten, 1940.
 K. F. Prins, 1943.
 J. A. I. van Prooije, 1938.
 Jkvr. Ph. Quarles van Ufford, 1940.
 L. J. de Raad, Oegstgeest, 1943.
 J. J. van Raamt, 1943.
 M. Rauman, Voorschoten, 1944.
 M. H. de Reede, 1936.
 G. A. Reimeringer, 1938.
 Dr. K. Reitsma, 1942.
 E. J. Renaud, 1944.
 W. Rensink, 1942.
 Openbare Leeszaal en Bibliotheek Reuvs, 1936.
 N. F. van der Reyden, 1944.
 Mej. L. Reynvaan, 1939.
 Mej. G. B. C. van Rhijn, 1939.
 W. van Rhijn, 1941.
 Mevrouw M. I. Ribbius—Losecaat Vermeer, 1939.
 J. A. Riedel, 1939.
 C. F. W. Rietveld, Oegstgeest, 1943.
 Jhr. C. C. Röell, Oegstgeest, 1920.
 W. A. Roessingh, Utrecht, 1939.
 E. W. Wichers, Rollandet, Oegstgeest, 1927.
 Mej. A. E. Rollandet, Oegstgeest, 1938.

- E. Rollema, Heerde, 1937.
 P. H. Romeyn, Warmond, 1925.
 Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel, 1919.
 W. Roodenburg, 1937.
 Prof. Fr. H. L. M. van Rooyen,
 Zoeterwoude, 1943.
 L. C. J. Roozen, 1939.
 Jhr. H. T. C. Bosch Ridder van
 Rosenthal, Zeist, 1943.
 Jhr. Mr. L. H. N. F. M. Bosch
 Ridder van Rosenthal, 1934.
 F. G. Rosier, 1936.
 W. D. H. Rosier, 1940.
 J. A. Roskam Jr., 1943.
 Mr. N. J. Rowaan, 1937.
 P. L. P. van Royen, 1943.
 Mr. R. van Royen, 1938.
 G. J. Ruigrok, 1943.
 I. C. van Ruiten, 1943.
 Ir. J. J. Rutgers, Oegstgeest,
 1943.
 Mej. Dr. H. J. A. Ruys, 1937.
 Thr. Mr. F. van Rieckevorsel,
 Maastricht, 1943.
 Dr. A. A. van Rijnbach, 1936.
 Hoogheemraadschap van Rijn-
 land, 1936.
 Dr. G. J. Sala, Oegstgeest, 1942.
 W. Samsom, Alphen a.d. R., 1928.
 Mej. B. M. Sanders, 1943.
 Dr. H. Sanders, Oegstgeest, 1942.
 P. W. van Savoyen, 1944.
 Mr. J. R. Schaafsma, Wasse-
 naar, 1933.
 P. van Schaik, 1943.
 J. C. Schalkwijk, 1943.
 Mei. B. E. S. Schenck, 1940.
 Mej. Th. J. E. Schenck, 1940.
 Mr. W. M. Scheurleer,
 's-Gravenhage, 1937.
 L. H. Graaf Schimmelpenninck,
 Utrecht, 1940.
 Mr. H. N. Baron Schimmelpenninck
 van der Oye, Oosterbeek, 1929.
 W. A. A. J. Baron Schimmelpen-
 ninck van der Oye, Voor-
 schoten, 1918.
 J. Schinkel, 1944.
 A. Schlatmann, Oegstgeest, 1943.
 J. W. Schneider, 1942.
 Dr. A. Scholte, 1941.
 Mej. C. Schoondergang, 1941.
 C. ii. van Schooneveld, 1939.
 H. A. Schouten, 1935.
 A. P. Schram de Jong, Voor-
 schoten, 1929.
 W. A. Schrandt, 1938.
 Ir. J. Schreuders Jr., 1937.
 Mej. A. van der Schuyt, 1939.
 A. J. M. Sepers, 1943.
 Mej. Dr. C. Serrurier,
 Amsterdam, 1943.
 L. L. Servaas, 1942.
 Dr. T. P. Sevensma, 1942.
 Mei. H. Simons, 1943.
 Dr.' W. Simons, 1943.
 Mr. J. Slagter, 1939.
 1. J. Sloos, Oegstgeest, 1942.
 Mej. Dr. A. M. M. Smit, 1940.
 Mei. M. A. Smit, den Haag, 1940.
 R. J. Smit, 1942.
 Mevr. C. J. Smit-van Emden,
 's-Gravenhage, 1940.
 Dr. H. A. Snellen, 1942.
 F. H. Sobels, Oegstgeest, 1937.
 J. C. Somer, 1940.
 Mr. A. J. Sormani, 1935.
 Mevrouw C. I. van Spall—
 Ockhorst, 1936.
 J. W. Spanjaard, 1943.
 Mr. Dr. L. Sprey, Oegstgeest, 1939.
 B. Spronk, 1944.
 N. C. G. Spijker, 1936.
 P. H. Spijker, 1940.
 F. E. Staab, 1940.
 Dr. A. J. Stakenburg, 1939.
 J. P. Stam, 1937.
 J. W. Stapel, 1944.
 J. W. C. van Steeden, Amster-
 dam, 1938.

- A. H. A. Vlasveld, 1944.
 H. Vlieger, 1944.
 C. van Vliet, Noordwijk-Binnen, 1942.
 Prof. Dr. J. Ph. Vogel, Oegst-
 aeest, 1915.
 Dr. J. A. Vollgraff, 1943.
 I. Voorbach, 1942.
 'Gemeentebestuur van
 Voorschoten, 1941.
 J. Vooys, Rijnsburg, 1939.
 Mr. M. B. Vos, 1937.
 C. J. J. G. Vosmaer, 1942.
 Mevr. H. A. de Vreese-Kroon,
 1943.
 Prof. Dr. I. de Vries, 1931.
 Mevrouw 'S. C. de Vries—
 de Vries, Oegstgeest, 1938.
 J. van der Waard, 1944.
 R. Wagenveld, 1943.
 C. Walenkamp, 1943.
 H. B. E. Warnars, Overveen,
 1944.
 Gemeentebestuur van
 Wassenaar, 1943.
 H. J. P. Wassenaar, 1943.
 J. N. Wassenaar, 1936.
 Mevr. C. Wassenaar-Jesse,
 1944.
 Mej. A. A. van Weel, Oegst-
 geest, 1941.
 Mej. E. H. Weesing, Amster-
 dam, 1943.
 Mej. J. W. Welter, Oegstgeest,
 1943.
 F. A. Wempe, 1936.
 Prof. L. Oswald Wenckebach,
 Noordwijkerhout, 1941.
 Mr. H. I. J. M. van Wensen, 1937.
 J. J. van Went, 1943.
 H. van der Werf, 1944.
 Mej. L. Wesseling, Rijswijk, 1940.
 R. Wesstra, Haarlem, 1940.
 Ir. J. Westra, 1943.
 Mej. A. van Westrienen, 1940.
 Mej. A. M. Weydug, 1920.
- G. P. E. Weijer, 1936.
 Jhr. L. Wichers, Rijswijk, 1937.
 Mevrouw de Wed. G. J. van
 Wickqvoort Crommelin-Jkvr.
 M. L. J. D. Teixeira de
 Mattos, Warmond, 1943.
 Mej. A. van Wiechede, 1943.
 Dr. J. Tj. Wielinga, Oegstgeest,
 1943.
 Mej. A. Wiersma, Oegstgeest,
 1942.
 Mej. G. M. Wiersma, 1943.
 Dr. F. G. de Wilde, Bussum, 1943.
 H. de Wilde R.zn., 1943.
 Mej. H. de Wilde, 1943.
 R. de Wilde, F.G.Zn., 1920.
 Mr. J. P. Willeumier, Baarn, 1936.
 H. Wilton, 1939.
 Dr. W. van der Wind, Aar-
 landerveen, 1944.
 C. G. van Wingen, 1943.
 N. van Wingen, Warmond, 1937.
 P. A. Wisse, 1937.
 H. A. J. M. van Woerden,
 Oegstgeest, 1943.
 H. G. J. Wolf, 1943.
 Prof. W. van der Woude,
 Oegstgeest, 1944.
 Mr. C. J. Woudstra, 1944.
 H. K. W. Wrede, Groningen,
 1938.
 H. P. H. Würtz, 1937.
 G. Wijling, 1944.
 A. A. H. Wijn Nobel, 1944.
 W. Wijn Nobel, 1944.
 E. G. Wijntjes, 1944.
 E. Ijdo, 1944.
 W. Zaalberg, 1940.
 J. van der Zanden, 1935.
 P. J. van der Zanden, 1943.
 G. W. Zandvoort, 1943.
 A. N. Zekveld, 1939.
 W. Zondervan, 1937.
 G. Zonneveld, 1944.
 W. Zwart, 1941.
 Mej. J. M. J. Zwarts, 1936.

KORTE KRONIEK
VAN
LEIDEN EN RIJNLAND

KORTE KRONIEK

VAN

LEIDEN EN RIJNLAND

1943.

JANUARI.

- 1 Van heden af wordt geen tolgeld meer geheven bij de Leiderdorpsche brug, welke tol sedert 1542 bestaan heeft.
- 4 Begonnen wordt met de afbraak van Huize **Leeuwenhorst** onder Noordwijkerhout.
- 7 Overleden te Noordwijk-Binnen, oud 68 jaar, Dr. F. C. Wieder, oud-bibliothecaris der Rijks-universiteit te Leiden.
- 26 Overleden te Leiden, ruim 81 jaar oud, Mr. E. Rijke oud-voorzitter van den Landraad op Madoera.

FEBRUARI.

- 3 Overleden de Heer E. Molt te Leiden, oud-schoolhoofd aldaar, schrijver van jeugdlectuur, bijna 69 jaar oud..
- 5 Overleden te Utrecht, oud 82 jaar, Prof Dr. P. H. Damsté, oud-leeraaraan het Leidsche Gymnasium.
- 11 Overleden te Leiden, oud 82 jaar, H. J. Jesse, sedert 1884 architect alhier.
- 20 Het Leidsche carillon speelt om 10 uur voor het laatst.
- 22 In den ouderdom van 65 jaar overlijdt te Bennebroek P. A. Troost, oud-burgemeester van Waddinxveen.

MAART.

- 1 Na ruim 55-jarigen dienst is Jan Lina, chef-kruier aan het station te Leiden met pensioen gegaan. Hij was tevens de nestor van het kruiersgilde in Nederland.

- 4 De gemeente Leiden heeft het eigendomsrecht verkregen van de molen **De Valk** tegen uitkeering van een door de Rechtbank vastgestelde vergoeding en onder eenigeverdere bepalingen van **financiëelen** aard.

Tot opvolger van wijlen Mr. H. M. A. Coebergh als. Notaris te Leiden is benoemd de heer W. S. Jongsma, candidaatnotaris alhier.

- 15 Overleden te Voorschoten J. H. Romijn, hoofd der O.L. school.
- 16 Op 62-jarigen leeftijd overlijdt te Leiden Jac. Splinter Gzn oud-wethouder van fabricage te dezer stede.

APRIL

- 7 Met ingang van 1 Mei benoemd tot directeur van het Rijksmuseum voor Volkenkunde te Leiden de heer C. C. F. M. le Roux, conservator aan die instelling, als opvolger van Dr. W. H. Rassers.
- 10 Gouden jubileum van den brandstoffenhandel J. Th. Perquin en Zonen.
- 25 Overleden te Leiden Ds. A. Merkelijn, em. predikant der Gereformeerde Kerken en ouderling te Leiden.

MEI.

- 2 Bevestiging en intrede van Ds. B. A. Venemans bij de Gereformeerde Kerk in Hersteld Verband te Leiden.
- 3 In het Diaconessenhuis te Oegstgeest overlijdt Leopold graaf van Limburg Stirum, ambachtsheer van Noordwijk, in den ouderdom van bijna, 61 jaar.
- 19 Overleden te Boskoop op 78-jarigen leeftijd Evert Guldemon, oud-wethouder aldaar.

JUNI.

- 4 Overleden te Oegstgeest, bijna 80 jaar oud, Dr. L. Knappert, oud-hoogleraar vanwege de Ned. Hervormde Kerk aan de Leidsche Universiteit, eerelid van Oud-Leiden.
- 12 Overleden te Velp in den ouderdom van 83 jaren Dr. A. C. Hartevelt, van 1894— 1910 geneesheer te Leiden.

JULI.

- 20 De molen *De Valk* bestaat 200 jaar.
- 26 Overleden, oud 77 jaar, Mr. E. C. Wiersma, oudste der advocaten alhier, sedert 1892 in Leiden gevestigd.
- 28 Afscheid van Mr. P. A. Pijnacker Hordijk als dijkgraaf van Rijnland wegens het bereiken van den pensioengerechtigden leeftijd.

AUG.

- 10 In den ouderdom van bijna 59 jaar overlijdt alhier Dr. J. R. F. Rassers, geneesheer te dezer stede.
- 18 Gouden jubileum van P. van Weerlee bij de textielfabrieken Gebr. van Wijk & Co.

AUGUSTUS

- 26 Gouden jubileum van J. C. E. Metscher als **winkel-**
chef bij de firma C. Roose & Zn.

SEPTEMBER

- 4 Overleden te Leiden, oud 69 jaren, J. F. de **Heer**,
voorzitter van de Hoofdcommissie voor den
openbaren eeredienst, Zendingsraad en Wijk-
gebouw *Rehoboth* en ouderling in Wijk 3.
- 24 Overleden te Leiden, oud 54 jaar, J. B. Wilmink,
leeraar in de Aardrijkskunde aan de Gem.
H.B.S., sedert 1 September 1921.
- 26 Overleden te Utrecht, oud 54 jaar, Dr. D. E.
Bosselaar, rector van het Leidsche Gymnasium
van 1 September 1927 tot voorjaar 1940.

OCTOBER

- 3 Drie October-herdenking in de Pieterskerk door
Ds. D. J. Vossers met den tekst Ps. 22 : 5.
- Huldiging door talrijke oud-Leidenaren van den
in vroegere studenten-kringen zeer bekenden
banketbakker G. Hulst wegens zijn kort te
voren **herdachten** zeventigsten verjaardag.
- 10 Afscheid van Ds. F. ten Cate van de Doopsgezinde
Gemeente na 40-jarige ambtsvervulling, waar-
van hij sedert 1935 te Leiden stond.
- 26 Diamanten zakenjubileum van de firma L. F.
Servaas & Zonen aan de Hoogewoerd.

In den ouderdom van 69 jaar overlijdt te Katwijk
aan Zee Martinus den Dulk, bekend reeder
aldaar.

OCTOBER

- 29 Benoemd tot hulpprediker, speciaal belast met de zorg voor het Academisch Ziekenhuis **Dr. J. Riemens**, die 1 Januari 1944 emeritus wordt. Afscheidspraak 26 December in de **Hooglandsche Kerk**. Als tekst was gekozen 2 Cor.9: 15.

NOVEMBER

- 1 Het wijkgebouw **Pniël** bestaat 50 jaar. Het was ingewijd door Dr. J. H. Gunning Jzn.
- Benoemd tot organist der Hooglandsche Kerk, als opvolger van Feike **Asma**, P. Uiterlinden te Voorschoten, organist der **Evangelisch-Luthersche Kerk** te Rotterdam.
- 2 Intrede van Ds. A. **Veldman** als vierde predikant der Gereformeerde Kerk te Leiden, gekomen van Langerak, in de Zuiderkerk, na op 31 October bevestigd te zijn. Als tekst was gekozen Gal. 4 : 26.
- 22 Vijfenzeventig jarig bestaan van den handel in kruideniers- en grutterswaren van N. Smittenaar.
- 24 Overleden de heer A. Huysman, chef van de afdeeling Financiën ter Gemeente-secretarie alhier, oud 51 jaar, sedert November 1917 in gemeentedienst te Leiden.
-

IN MEMORIAM

E. MOLT.

20 Maart 1874-3 Februari 1943.

Hier ter stede overleed op 3 Februari 1943, in den ouderdom van bijna 69 jaar, de Heer E. Molt, die groote bekendheid verwierf als schrijver van geschiedenislectuur voor de jeugd.

De Heer Molt werd geboren te Hoogeveen en deed reeds op achttienjarigen leeftijd zijn intrede in de onderwijswereld. Hij diende het openbaar lager onderwijs aanvankelijk te Stuifzand, vervolgens in Den Haag, later als hoofd der school te Voorburg en daarna, vanaf 1917, te Leiden. In deze functies heeft hij enkele generaties, naast algemeene ontwikkeling, de liefde voor de geschiedenis en voor de natuur bijgebracht.

Want de Heer Molt was een hartstochtelijk liefhebber van de vrije natuur; wij hebben hem tot zijn dood zien zwerven in de omstreken van Leiden, waar hij iederen boer en elken dorpeling als vriend begroette en waar iedereen de martiale, kaarsrechte figuur van dezen beminnelijken man, het hoofd gedeckt door het onafscheidelijke alpinopetje, kende.

Maar ook ging zijn hart uit naar degeschiedenis; reeds op jeugdigen leeftijd schreef hij zijn eerste geschiedkundige verhalen voor de jeugd. Het succes was enorm; nog steeds worden deze verhalen, die een negende druk beleefden, gretig gelezen en herlezen. Het was daarom geen wonder, dat dit eerste

werkje weldra gevolgd werd door meerdere, in totaal een twintigtal, waarvan ik hier wil noemen zijn „Geïllustreerde wereldgeschiedenis”, „Vaderlandsche geschiedenis”, „Een Valkenjacht op het kasteel Brederode”, „Alewijn de lijfeigene”, „De ondergang van een ouden burcht” en „Dieryc, de schrijnwerker”.

Dank zij zijn welversneden pen heeft menigeen zich een uitstekend beeld kunnen vormen van het leven van onze voorouders, dat hij zoo pakkend wist te schilderen; zijn boeken bevatten geen droge opsommingen van jaartallen, doch zijn inderdaad schilderijen van den tijd, waarin zijn verhalen zich afspelen.

Dit talent, gevoegd bij zijn fijn gevoel, zijn enorme belesenheid en zijn breeden kijk op menschen en feiten, stempelden hem tot een bijzonder man, die ongetwijfeld boven de massa uitstak. Een zijner collega's heeft het eens zoo treffend gezegd: „Het was een genoegen, ja, een verkwikking, met Molt een gesprek te voeren. Je was het lang niet altijd met hem eens, maar wat hij zei, was steeds de moeite van het overdenken waard”.

Een betere karakteristiek in zoo beknopten vorm van den man. dien ik gedurende bijna twintig jaren van zeer nabij heb leeren kennen, hoogachten en waardeeren, kan, naar mijn meening, moeilijk gegeven worden.

H. DE WILDE.
L.B. 3 Aug. 1943.

HENDRIK JOHANNES JESSE **SR.**

10 Juli 1860-11 Febr. 1943.

Een volledige levensschets van H. J. Jesse Sr. te leveren zou gelijk staan met het schrijven van een boekdeel. Dit tot in den hoogen ouderdom van meer dan 80 jaren met energiek werken gevulde leven is zoo rijk aan velerlei uitingen en aspecten, dat men zich wel tot een kort herdenkingsartikel moet beperken.

Hendrik Johannes Jesse werd op 10 Juli 1860 te Zaltbommel geboren uit het huwelijk van den apotheker Jan Jesse en Dorothea Angenita Helena van Staveren. Zijn grootvader Roelof Jesse, gehuwd met Catharina van Geer, afkomstig uit Leiderdorp, had een apotheek in het groote huis Rapenburg 38 te Leiden.

H. J. Jesse had nog twee broers en een zuster. De oudste broer Dr. R. Jesse, doctor in de letteren, was als conservator verbonden aan het Rijks-Museum van Oudheden te 'Leiden.

H. J. Jesse bracht zijn jeugd door te Zalt-Bommel. Het interieur van dit oude stadje met zijn fraaie St. Maartenskerk, het Huis van Maarten van Rossum en vele andere uit bouwkunstig en historisch oogpunt belangrijke gebouwen moest op een natuur, waaraan bij de geboorte de schoonheidszin was meegegeven, wel in hooge mate stimuleerend werken en we mogen gerust aannemen, dat daar bij den ondernemenden en

leergierigen knaap reeds de grondslagen werden gelegd voor wat later tot volle ontwikkeling zou komen.

Desondanks werd Zalt-Bommel voor Jesse op den duur te klein, en waar zou de **17-jarige** liever heengaan dan naar Leiden, waar eenige van zijn familieleden een belangrijke positie bekleedden en waar hij het historisch bouwkunstig schoon in **grootere** mate terugvond.

Zoo verhuisde' hij dan in 1877 naar de sleutelstad, en woonde er sinds 1878 in het huis Rapenburg 38, waar hij bij zijn grootmoeder — haar man was reeds in 1858 gestorven — een flinke ruime kamer ter beschikking kreeg.

Het was destijds nog de gewoonte dat een aankomend architect, bijna zouden we zeggen, als krullenjongen, begon. Dat was nu met Jesse niet naar de letter het geval, doch wel ging hij overdag des morgens reeds vroeg naar de timmerwerkplaats van Kok aan de Pieterskerkgracht om het timmervak van den grond af te **leeren**, waarin baas Molles hem voortreffelijk onderricht gaf. Natuurlijk nam hij **elken** morgen zijn „stikke-zakje” mee en dan at hij in den middag zijn „stikkie” bij zijn oom Roelof in de **Stads-apotheek**.

Des avonds bezocht hij de lessen in **teekenen** en beschrijvende meetkunde van het Genootschap M.S.G. Tusschentijds verrichtte hij ook eenige werkzaamheden voor de Leidsche Duinwater-Maatschappij en het geeft wel een aardige kijk op de toenmalige toestanden, wanneer men weet, dat dit beloond werd met een Kermisfooi van f 10.-, die bij herhaalde werkzaamheden in volgende jaren vervangen werd door een behoorlijk honorarium, dat eveneens tegen de Leidsche Kermis werd uitgekeerd.

Intusschen ontving hij van de Afd. Leiden van de Maatschappij tot bev. van Bouwkunst nog een eersten prijs voor het opmeten en in teekening brengen van de Burchtpoort.

Nadat hij eindexamen voor Mathesis had gedaan, had hij op 19 April 1881 het voorrecht in connectie te komen met architect Salm, die zijn bureau had op de Heerengracht te Amsterdam, waaraan hij weldra werd verbonden. Salm had steeds belangrijke werken onderhanden, zooals een groote suikerraffinaderij, het aquarium van Artis, verbouwingen van winkels en alleenstaande groote huizen, enz. Daar viel dus ontzaggelijk veel te arbeiden en te leeren. Hij woonde aanvankelijk op de Geldersche Kade 101. Later woonde hij op de Kloveniersburgwal 26 bij de Bethaniënstraat, één hoog. Het is een merkwaardig huis, 2.40 m. breed, met een gevel geheel van zandsteen en aardige gebeeldhouwde versieringen, vlak tegenover het Trippenhuys, in den volksmond genoemd het „Kakhuis van Trip”.

In 1882 ging hij studeeren aan de Polytechnische Schóol te Delft. Hij volgde hier de uitmuntende lessen van Gugel, Le Comte en Van der Kloes. Vooral bij Gugel werd hard gewerkt en deze schrijver van een bekend boek over de Geschiedenis der Bouwkunst, bouwmeester van „Minerva”, had er slag van, zijn leerlingen liefde voor de stijlvormen en vooral die der renaissance in te boezemen. Ondertusschen werkte hij op eigen houtje voor rechtlijnig teekenen en perspectief; de vrucht daarvan was de akte M 0. II.

Binnen den daarvoor staanden tijd achtte hij met zijn studie aan de Polytechnische School klaar te zijn en zoo besloot hij zijn geluk te Parijs te beproeven. Hij had namelijk ook de schilderkunst

beoefend en zelfs reeds te Delft in overleg met Gips, later hoogleeraar aan de T. H. te Delft, decoraties in olieverf aangebracht in het Stadhuis en in een kerk.

Het plan werd nu gevormd, dat hij met Gips en Niermans in het voorjaar van 1883 naar Frankrijk zou vertrekken.

Doch eenigen tijd voor het vertrek kreeg hij een oogziekte, die hem noodzaakte hier te blijven. De beide anderen vertrokken.

Eerst een half jaar later was Jesse in zooverre hersteld, dat hij weer behoorlijk kon zien, maar toen kon hij ook toonen, wat hij waard was. In dien tijd werd een prijs uitgeschreven voor het ontwerp van een nieuwe N.H. Kerk te Katwijk aan Zee, waaraan een prijs van f 500.— was verbonden, die echter nooit is uitgekeerd. Van de 53 deelnemers aan de prijsvraag ging Jesse naar het oordeel der jury, die bestond uit Prof. Gugel en architect Springer, den bouwmeester van den Amsterdamschen Schouwburg, met de eerepalm strijken. Doch de bedachtzame Katwijkers waren beducht, dat een jongeman van 24 jaren wellicht niet in staat zou zijn, zijn voortreffelijk ontwerp op papier nu ook in de practijk uit te voeren. Zij wendden zich dus tot Prof. Gugel. Doch van dezen kregen zij ten antwoord: „Maak U maar niet bezorgd, U kunt het gerust aan hem toevertrouwen ! ” Welnu, de kerk, die 2 Januari 1887 plechtig in gebruik werd genomen, staat al langer dan een halve eeuw zonder eenig teeken van verval. En toen voor enkele jaren het 50-jarig bestaan werd herdacht, was ook de oude bouwmeester daarbij tegenwoordig. Het was zijn eerste groote werk en met den grond en het bijwerk bedroegen de kosten

de som van 115.535,76 gld. De architect ontving als honorarium 5.294,32 gld.

Ondertusschen zat hij ook op een ander gebied niet stil. De akte M.O. 11 gaf hem ook onderwijsbevoegdheid en zoo gaf hij vele jaren les aan de Teekenschool te Bodegraven. Allereerst was dit onderwijs op de practijk gericht. Nu deden de verkleinde modellen van raamkozijnen, steekkapen, houtverbindingen, die hij zelf indertijd op de werkplaats van Kok had vervaardigd, goede diensten. Toen reeds begon hij zijn eigenaardig gevormde raamdorpels met hooge schuine sluitkanten in te voeren. Ook het gieten van aardewerk in gipsvormen werd met de leerlingen beoefend.

Daarnaast vond hij den lust om in opdracht een teekening in vogelvluchtperspectief te maken van het geheele complex der gasfabriek van de Imperial Continental Gas Association buiten de Haarlemmerpoort te Amsterdam. Te Amsterdam ontwierp hij eveneens voor Architect Godschalk, die het te druk had, de Bodega van Die Port van Cleve, terwijl hij voor denzelfden architect te Kampen met het oog op restauratiewerken een kerk opmat en in teekening bracht.

Hij woonde evenwel in dien tijd ergens te Leiden, vanwaar uit ook steeds nauwer contact met Katwijk ontstond. Daar leerde hij ook zijn toekomstige echtgenoot kennen, Anna Adriana Meerburg, dochter van den reeder Dirk Meerburg en Anna van Duivenbode. Half en Half Katwijker geworden volgde nu alras de opdracht tot het bouwen van diverse villa's aan de strandboulevard. Zoo viel hij van het eene in het andere, o.a. den bouw van een zuivelfabriek te Noorden. Zijn eigenlijke bouwbedrijvigheid werd

afgewisseld door andere dingen: decoratieschilderwerk in olie of krijt, en potloodteekeningen. Zijn schetsboeken getuigen van een onvermoeide, nimmer rustende werkzaamheid, schetsen van toppen, profielen, versieringen en zelfs portretten.

Zonder dat deze man, die overigens de bescheidenheid zelve was, de groote trom roerde, wist men hem wei te vinden. En zoo gebeurde het, dat hem met zijn scherp inzicht al spoedig door hypotheekbanken en brandwaarborgmaatschappijen allerlei taxaties werden toevertrouwd. En onder alles door bleef hij ook nog tijd vinden om fraaie en accurate teekeningen en prenten te vervaardigen voor „Arti”, de Leidsche Mij. voor Bouwkunst en voor het tijdschrift „De Bouwwereld”, terwijl hij voor de firma De Gelder, Apothekersdijk, orgelfronten ontwierp.

Omstreeks 1890 begint zijn volledige werkzaamheid als architect in dien zin dat men hem ook vroeg om adviezen en rapporten, dat hij door Gemeentebesturen gevraagd werd om als scheidsrechter in geschillen op te treden en zijn oordeel moest geven omtrent restauraties.

Alles wat hij toen maakte was geïnspireerd door Hollandsche renaissancevormen, zoo ook het Raadhuis te Kethel.

In 1891 mocht hij de oude kerk te Katwijk aan den Rijn restaureeren en kreeg hij te Leiden een moeilijke opdracht, n.l. den bouw van het huis bij de Borstelbrug, dat uit het water oprijst, een situatie waaraan de Leidenars van dien tijd eerst heel erg moesten wennen !

Jesse was een practisch man. Van den bekenden fotograaf Kiek kreeg hij het verzoek een nieuw atelier te bouwen. Zoo iets had hij nog niet bij de hand

gehad. Hij ging dus eerst naar Goedeljée om bij dezen zijn portret te laten maken. Doch de ware bedoeling was om diens atelier eens goed op te nemen en het in verbeterden vorm eveneens zoo voor Kiek te bouwen.

In 1892 volgden weer nieuwe winkels met houten puin en kolommen, zooals de vroegere van de Mij, „De Faam”; de verbouwing van de bierbrouwerij „De Posthoorn”; het huis van Dros op de Hooigracht en vele andere.

Het type Rathskeller werd door hem nagevolgd in de bierhal van Popp aan de Langebrug, terwijl hij 1893 met F. E. Meerburg, B. Hartevelt, A. van de Velde, Van Oordt uit Alphen aan den Rijn en den heer Goekoop de Leidsche Bouwmaatschappij oprichtte, waarvoor jarenlang werd gebouwd.

Engelengeduld was er noodig met de in hun rust gestoorde Katwijkers toen hij daar een nieuwe bestrating en rioleering moest aanbrengen in 1894.

Geduld en wijsheid was er eveneens noodig in 1895 toen hij bij de restauratie van de N.H. Kerk te Vreeswijk het prachtig eikenhout van een leelijke verflaag wilde ontdoen, waarbij hij tenslotte toch zijn zin kreeg. Het zelfde jaar mocht hij als winnaar van een prijsvraag het Spaarbankgebouw te Alphen aan den Rijn oprichten, terwijl langzamerhand ook de rustieke bouwkunst zijn aandacht vroeg. En daarnaast vroegen weer steenhouwers en beeldhouwers te 's-Gravenhage om teekeningen voor grafzerken en andere dingen.

In 1898 behaalde hij opnieuw van 41 ontwerpers den eersten prijs voor den bouw van een Sociëteit te Alkmaar, bouwde de „Nutrix” te Leiden en ontwierp het aardige raadhuisje te Valkenburg.

Het was in dien tijd, omstreeks het einde der eeuw, dat Jesse, die zich tot dusverre in hoofdzaak aan de oude bouwvormen had gehouden, mede aangegrepen werd door de denkbeelden van mannen als Kromhout en Berlage. We zien dan ook, dat hij nu naar eigen wijze van uitdrukking gaat zoeken, waarvan we de eerste sporen zien in villa „Pomona” aan den Rijnsburgerweg.

In December 1899 ontving hij de opdracht tot het bouwen van de Eest voor Van Waverens bierbrouwerij, weer een geheel nieuw onderwerp. Dit leverde al onmiddellijk moeilijkheden op, aangezien men nadat men een paar palen van 22 m in den grond had geslagen, tot de conclusie kwam, dat er nog geen stuit was. Jesse heeft toen een groote hoeveelheid palen kop aan kop in den grond laten heien, zoodat het geheele gevaarte uitsluitend op de kleef rust en ondanks alle betuttelingen van betweters staat het nog steeds recht overeind.

Het volgend jaar verrees het aardige raadhuis van Qegstgeest en werden ingrijpende restauratiewerken aangevangen aan de N.H. Kerken te Woerden en te Noordwijk-Binnen.

1 Juni 1901 was voor de Leidenaars een evenement. Op dien dag zou de „Turk” na verbouwing heropend worden. Doch hierover is vroeger reeds geschreven ¹⁾.

Het bleef intusschen opdrachten stroomen: in 1902 werd de kerk te Eemnes-Binnen gerestaureerd en daar een fraaie bank voor wijlen H.M. Koningin Emma geplaatst; in 1903 herstel en vergrooting van de Kerk te Rijnsburg.

1) Zie over het beproeven van de draagkracht van den erker het destijds uitgegeven reclameboekje van den „Vergulden Turk”.

Van 15 Nov. 1903 tot 15 Nov. 1910 was hij geassocieerd met architect Fontein. De reden hiervoor was bij Jesse' het optreden van een familie kwaal. Hij begon doof te worden en nam daarom zijn voorzorgen. Doch het is voor een architect hoogst gewenscht, dat hij steeds persoonlijk zijn zaken kan bespreken met zijn opdrachtgevers. Gelukkig bleef zijn rechteroor nog in vrij goeden staat, al was het niet gevoelig genoeg om een ieder dadelijk te verstaan. De bekende „oorlepel” vergezelde hem dus dagelijks, doch later bracht de acousticon van de Dictograph Products Cie de gewenschte uitkomst.

De associatie Jesse en Fontein heeft ontzettend veel gebouwd: in 1904 een aantal villa's te Noordwijk aan Zee; in 1905 werd de toren te Rijnsburg gerestaureerd en werden o.a. ook de gebouwen voor de Lustrumfeesten in het van der Werfpark ontworpen en wel in den z.g. Slangenstijl, die toen een poosje in de mode was.

In 1904 werd tot schrik en afschuw van vele Leidenars het huis „De Keet” gebouwd, toen nog op grondgebied van de gemeente Oegstgeest. Reeds van zijn 25ste jaar af, had Jesse, die dit werk zonder zijn compagnon uitvoerde, een groote verzameling van antieke deuren, lijsten, eiken balken, enz. aangelegd, die nu voor een groot deel in den nieuwbouw hun plaats zouden vinden en steeds op zeer origineele wijze werden toegepast. Wij kunnen hier helaas niet uitvoerig bij stilstaan. Dat hij verder een goeden en vooruitzienden blik had op stratenaanleg, blijkt uit de Boerhavelaan en ook uit den Rijnsburgerweg, waar hij overal de huizen nog tien meter verder van den weg afbouwde dan de rooilijn toestond.

Stel u voor hoe beangstigend nauw de Rijnsburgerweg zou zijn geworden, wanneer hij zich juist aan de rooilijn had gehouden. En toch was er in die jaren geen sprake van het geweldige verkeer dat zich daar tot vóór den oorlog had ontwikkeld.

In 1908 hadden weer restauraties plaats van Leidsche Hofjes waarover hij indertijd belangrijke en geestige artikelen schreef in „Het Huis Oud en Nieuw”. Alle details werden dan steeds door hemzelf geteekend.

Met Architect Mulder en Mr. Dr. Overvoorde verzorgde hij in 1909 de uitgave van het helaas uitverkochte werk „Oude gebouwen te Leiden”, dat in onze dagen om een heruitgave vraagt. In 1910 was hij het weer die aan den Zoeterwoudschen Singel de fraaie decoratie in Romaanschen stijl verzorgde voor het Alianoraspel, terwijl Maison Prins aan het Rapenburg een decoratie van pilasters en guirlandes verkreeg, aan antieke voorbeelden ontleend.

De moderne N.H. Kerk te Stavenisse werd in 1912 voltooid, en in 1915 het Gasthuis te Katwijk aan Zee met zijn majolicaschoorsteenmantels met voorstellingen van Zeevaart en Visscherij.,

Tot de zeer omvangrijke werkzaamheden van Jesse behoort het bouwen van het Badhuis „De Eendracht” en een groot aantal woningblokken voor de bouwvereniging van dien naam, alles in en rondom het Kooipark.

In denzelfden tijd ± 1920 werd ook de groote drukkerij van Samson te Alphen aan den Rijn gebouwd en verrees het huis met den trapgevel aan den Rijnsburgerweg).

1) Over dit huis en de in den gevel aangebrachte gevelsteenen, afkomstig uit een oud huis te Koudekerk zie men *Leidsch jaarboekje 1940*.

Vervolgens werd in 1924 een plan gemaakt voor het herstel en weer bruikbaar maken van het Calloo te Katwijk.

In het „Leidsch Jaarboekje” heeft Jesse daarover geschreven, gelijk hij hierin herhaaldelijk op uitnemend deskundige wijze oude gebouwen te Leiden heeft behandeld, en meermalen zijn stem heeft verheven tegen het noodeloos ontredderen daarvan.

Ondertusschen vervaardigde Jesse in 1925 het uitbreidingsplan voor de gemeente Katwijk en stichtte in 't geheel 40 woningen voor de Katwijksche Bouwvereniging. En evenals voor de „Eendracht” te Leiden herhaalde zich dit te Katwijk in 1929.

De lijst wordt zoo uitvoerig, dat we ze noodzakelijk moeten bekorten. We vermelden dus terloops hoe hij in 1937-'39 een oude boerderij te Schoorl verbouwde in Oud-Hollandschen stijl tot een woonhuis met atelier voor den heer L. Verkoren te Leiden, hoe hij in 1937 de zeer mooie moderne villa „Duinoord” voor den heer A. J. Ouwehand te Katwijk bouwde, in 1938 het mooie huis voor den heer L. P. H. Haaksma te Oegstgeest, waarin antieke kruiskozijnen, deuren, een schouw en verdere oude bouwfragmenten logisch zijn verwerkt.

Nog in zijn hoogen ouderdom was hij steeds bezig met teekenen, opmeten, plannen ontwerpen, meer dan men zou vermoeden. Rust heeft deze altijd bezige geest niet gekend en zelfs op zijn sterfbed waren zijn laatste woorden „De balken liggen goed”.

Schrijver **dezes** herdenkt tenslotte persoonlijk met dankbaarheid de vele gesprekken, die hij met hem mocht voeren, waarbij hij zich steeds verkwikte aan het wijze inzicht van den man, die **200** ontzaggeijk

veel wist en zulk een diep inzicht had in de oude stijlvormen, terwijl hij in hooge mate de gave van den gezonden humor bezat.

Op 11 Februari 1943 is -hij op zijn kantoor overleden.

Zijn gedachtenis zal bij „Oud Leiden”, van welke vereeniging hij één der mede-oprichters was, in eerbiedige herinnering blijven.

N. J. S.

JACOB SPLINTER Gzn.

Een twaalfjarige periode uit het leven van Jacob Splinter — geboren 19 December 1880, overleden 16 Maart 1943 — is voor Leiden van meer dan gewone beteekenis geweest door zijn werk als Wethouder van Fabricage, tot welke functie hij, die sinds 2 September 1919 voor de Christelijk Historische Unie zitting had in den gemeenteraad, op 6 September 1927 geroepen werd. Over het aan die werkzaamheid voorafgaande particuliere leven - hij zette een goed gevestigde en bloeiende timmermanswerkplaats van zijn vader voort - staan mij geen gegevens ten dienste, doch van zijn werk als wethouder, dat ik van nabij ken en waarbij ik in nauwe samenwerking met hem betrokken was, gewaag ik hier gaarnemet dankbaarheid en groote waardeering. Voorbereid voor de hem wachtende taak door zijn lidmaatschap van de Commissie van Fabricage, ontplooidde hij aanstonds zoowel een groote activiteit als een zeer practisch inzicht in de verbeteringen, die voor de stad en haar aanzien noodzakelijk waren geworden om althans eenigermate (het waren jaren, waarin zuinigheid het paroól was!) gelijken tred te houden met de zoo snel toenemende eischen, die volkshuisvesting en verkeer stellen. Moderniseering van enkele publieke diensten als de stadsreiniging en den brandweer alsmede de voltooiing van de centrale riooleering en rioolwaterzuivering voegden daar de hunnen aan toe.

In korten tijd werden achtereenvolgens de zeven singels, die het oude Leiden in zulk een aantrekkelijke omlijsting omsluiten, verbreed en geasfalteerd. Reeds vroeg in zijn wethouderschap kwam de vaststelling van een nieuw uitbreidingsplan ter tafel ; in de totstandkoming en tenuitvoerlegging daarvan had de Heer Splinter een belangrijk aandeel. De bebouwing van het terrein ten Oosten van den Zoeterwoudschen singel alsmede van dat **ter weerszijde** van den spoorweg in het Morschkwartier, kon op ruime schaal worden voortgezet of aangepakt. Daarnaast mag gewezen worden op de moeilijke problemen, die speciaal in Leiden het bruggenvraagstuk stelt. Onze stad telt binnen haar gebied niet minder dan 134 bruggen waarvan 27 beweegbaren, die grootendeels voor verbreeding of vernieuwing in aanmerking kwamen of komen. Vernieuwd werden de Havenbrug, **Haagbrug** en Schrijversbrug; nieuw geslagen werden **Rijnzicht-** en **Weversbruggen**. Van de verkeersverbetering noem ik de demping van het Levendaal en de Middelste gracht. De Bouwelouwensteeg en omgeving werd gesaneerd en andere dergelijke plannen voorbereid. Op het gebied van nieuwbouw verdienen eenige scholen, het nieuwe gymnasium en de uitbreiding van het Slachthuis vermelding, doch voor het eind van de opsomming, onvolledig als zij is, bewaar ik het werk, dat Splinter's voornaamste aandacht, zijn warmste liefde en grootste toewijding getrokken heeft n.l. den stadhuisbouw.

Een nieuw stadhuis te bouwen en dat nog wel met 35 raadsleden en een burgemeester, brengt zijn eigenaardige moeilijkheden met zich mede en die zijn Leiden zeker niet gespaard gebleven. De oplossing daarvan heeft den wethouder van Fabricage voor

problemen geplaatst, die zijn takt en vindingrijkheid soms op zware proef stelden. Niet alleen het bouwen op zichzelf stelt hoge eischen maar de veel neteliger kwesties van het vaststellen van een plan, de keuze van een architect, de strijd over het al of niet behouden van den ouden gevel en de onteigening van een blok huizen van aanzienlijke afmetingen, waren eerst tot oplossing te brengen en dat heeft het College van B. en W. en den wethouder veel zorgen gebracht.

Helaas! dit groote werk zoo flink en goed aangepakt, ook te voleindigen is dezen trouwen dienaar der gemeente niet vergund geworden. Geleidelijk aan verminderden zijn krachten en kreeg een sleepende ziekte de overhand. In 1939 zag hij zich genoodzaakt het wethouderschap neer te leggen en daarmee tot zijn groote smart ook zijn bemoeienis met den stadhuisbouw. Wanneer ik hem meermalen, als hij weer eens gaandebeens was, door het bouwwerk zag rondwalen, zag men het hem aan hoeveel leed hem dit voortijdig afscheid van zijn grootste en liefste werk gekost moet hebben. Geen wonder dat alleen al daardoor zijn levensavond versomberd is.

Jacob Splinter heeft groote verdiensten tegenover het hem zoo lieve Leiden gehad.

Oegstgeest, December 1943.

A. VAN DE SANDE BAKHUYZEN.

LAURENTIUS KNAPPERT.

Harlingen 7 Juli 1863 — Oegstgeest 5 Juni 1943.

Geboren te Harlingen den 7den Juli 1863 bezocht de jeugdige Knappert het Gymnasium te Leiden, toen nog gevestigd in het prachtige oude gebouw aan de Lokhorststraat. De universitaire studie begon hij eveneens te Leiden, doch zette haar, toen zijn vader tot Kerkelijk hoogleeraar te Amsterdam werd benoemd, in de hoofdstad voort. Hij promoveerde aldaar in 1887 op een proefschrift over *De beteekenis van het Folklore voor degodsdienstgeschiedenis onderzocht en aan de Holdamythen getoetst*.

Hierna werd hij predikant, achtereenvolgens te, Kwadijk, Dokkum en Assen. Zijn benoeming tot Kerkelijk hoogleeraar te Leiden volgde in het jaar 1902; hij aanvaardde dit ambt den 24sten September van dit jaar met een rede over *De geschiedenis der Ned. Hervormde Kerk en haar beteekenis voor den aanstaanden Evangeliedienaar*. Een en dertig jaren heeft hij de Universiteit gediend en het was hem een zwarte dag, toen de wet van hem vorderde „aetatis causa” zijn ambt neder te leggen. In 1933, op zijn 70sten verjaardag hield hij zijn afscheidscollege.

Hoe zwaar het hem viel van het onderwijs te scheiden getuigt zijn aanvraag na de intreding van zijn emeritaat nog werkzaam te mogen blijven als privaatsdocent in de geschiedenis van de Christelijke Kerk en zending in O. en W. Indië.

Knappert heeft het verstaan niet slechts zijn krachten te geven aan de Universiteit, die hem lief was, hij diende ook vele andere instellingen te Leiden en daarbuiten, zooals de navolgende (vermoedelijk niet volledige) lijst van meer of minder openbare functies getuigt:

Archivaris van den Academischen Senaat

Voorzitter van de historische Commissie der Universiteit

Curator der Bibliotheca Thysiana

Curator van het Leidsche Gymnasium

Lid van den Leidschen Gemeenteraad (1 Jan. 191% 2 Sept. 1919)

Lid van de Commissie voor het Stedelijk Museum „De Lakenhal” (28 Mei 1914 — September 1919 en van 22 April 1929 -5 Sept. 1938)

Bestuurslid der Vereeniging „Oud-Leiden” en later voorzitter (van 1909-1928 en van 1932—1937), daarna eerelid

Voorzitter der Commissie van redactie van het Leidsche Jaarboekje

Regent van het Heilige-Geest Weeshuis

Voorzitter van den Bond Heemschut (1 Nov. 1920 — 20 April 1929)

Bestuurslid der Maatschappij voor Reddingwezen

Lid van de Nederlandsche Commissie voor Internationale Natuurbescherming.

Was Knappert een hoogst verdienstelijk en zeer begaafd man, hij was bovenal een beminnelijk mensch.

Weinigen zullen de stad hunner inwoning zóó hebben liefgehad als Knappert, die het leed om zijn verhuizing naar Oegstgeest nooit geheel te boven kwam of wilde komen. Maar het was waarlijk niet alleen Leiden, dat hij liefhad. Eigenlijk kan men

van hem getuigen, dat hij alles liefhad, letterlijk alles.

Hij beminde Vaderland en Vorstenhuis harts-tochtelijk en verdiepte zich met altijd stijgende bewondering in beider historie. Het eigen volk van alle standen was hem lief; hij kende het met deugden en gebreken; van oude zeden en gebruiken in alle levensfasen wist hij geestig en met rijke kennis te verhalen.

Met de geschiedenis der Nederl. Hervormde Kerk uiteraard het meest vertrouwd, verstond hij het reliëf te geven aan markante figuren uit haar historie, voor wie hij bijzondere vereering en bewondering koesterde.

Bovenal echter gingen zijn bewondering en liefde uit naar al wat leeft. Allereerst naar de jonge kinderen; naar de eigen kinderen het meest natuurlijk, maar nauwelijks minder naar die van zijn vrienden en collega's, wier gezin hij in vreugde en leed gaarne bezocht of bij zich ontving; en wie hem ooit na schooltijd in een overvolle tram hebben bijgewoond en gadeslagen, zullen zeker getuigen, dat hij ook van de kinderen, die hem vreemd waren, den dartelen overlâst gaarne verdroeg.

En dan de boomen! Hoe leek het soms of zij voor hem met de menschen tot een familie behoorden. Het zien snoeien reeds deed hem pijn, maar als de bijl aan den wortel werd gelegd, leek hij opstandig te worden.

Het heiligdom in zijn huis waren, naast zijn gezin, de boeken, zijn bibliotheek, in lange, lange jaren opgebouwd en met liefde verzorgd, ja gekoesterd. Hoe was het hem een vreugde deze boeken welhaast eerbiedig en streelend ter hand te nemen, wanneer hij ze aan een belangstellend bezoeker mocht toonen en met hoeveel schrijnend leed zal hij van deze

trouwe levensvrienden hebben afscheid genomen, toen zijn langzaam maar zeker verzwakkende gezondheid hem dwongen de eigen woning te verlaten en in een rusthuis zijn intrek te nemen.

Behalve in den wetenschappelijken arbeid en in het openbare leven voelde Knappert zich óók behaaglijk bij het vriendschappelijk samenzijn in engeren of wijderen kring, bij eenvoudige versnapering zoowel als rond een verzorgden disch. Hoe schaarden in beperkt gezelschap de vrienden zich gaarne om hem heen als rond een haardvuur en wat ging er van hem uit, dat hem zoo geliefd maakte bij velen? Het is niet gemakkelijk te zeggen. Dat hij gaarne bewonderde en liefhad is zeker tot ieder, die hem van nabij gekend heeft, doorgedrongen. „*Fac valeas cum uxore et perge amare*” immers was het adagium, waarmede hij gaarne zijn gestyleerde brieven eindigde. Geen menschenziel is echter zóó simpel van structuur, dat haar wezen zich in een enkelen volzin vatten laat. Misschien heeft wijlen zijn vriend en collega de Blécourt hem het dichtst benaderd, toen hij eens, op Knappert doelend, gewaagde van „den opgewekten weemoed, die hem eigen is”.

J. A. J. BARGE.

A. C. HARTEVELT.

13 Oct. 1859-12 Juni 1943

Abraham Cornelis Hartevelt werd als oudste zoon van een gezin van acht kinderen geboren te Leiden op 13 October 1859. Zijn vader was Herman Cornelis Hartevelt, zijne moeder Anna (Annette) Leembruggen. Lager onderwijs genoot hij op de beroemde school aan de Aalmarkt bij den heer G. Japikse van 1866 tot 1872. Den 4den September 1872 deed hij zijne intrede op het Leidsche Gymnasium om dit in den zomer van 1877 te verlaten.

Op den leeftijd van 17 jaar werd hij 5 October 1877, als medisch student te Leiden ingeschreven. Zijn artsdiploma behaalde hij op 6 Januari 1885. Na eenige maanden eene praktijk te Broek op Langendijk te hebben waargenomen, was hij een jaar assistent aan het Buitengasthuis te Amsterdam en promoveerde hij te Leiden 1 December 1886 op een proefschrift *Het roodvonk in het Buitengasthuis te Amsterdam gedurende de jaren 1880-1886* tot doctor in de Geneeskunde. Na zijne promotie verbleef hij vier maanden te Weenen om laryngologie te studeeren, waarna hij benoemd werd tot eersten assistent-geneesheer aan het Ziekenhuis aan den Coolsingel te Rotterdam. Dit bleef hij gedurende zeven jaren. In 1894 vestigde hij zich als praktiseerend geneesheer te Leiden. Ook buiten zijne drukke praktijk alhier, leidde hij een zeer werkzaam leven. Meer dan tien

jaren was hij penningmeester van de afdeeling Leiden van de Ned. Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst. Om gezondheidsredenen bedankte hij voor het voorzitterschap. Verder was hij medestichter van de Leidsche Kunstvereeniging *Die Laeckenhalle*, van welke vereeniging hij zeven jaren voorzitter was. Lid van de Commissie voor het Stedelijk Museum *de Lakenhal* was hij van 1905 tot 1910. Ook was hij lid van het College van Regenten van het Huis van Bewaring voor vrouwen. Hij was Bestuurslid van het Departement der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen en van den Volksbond tegen Drankmisbruik.

Behalve de gewone praktijk beoefende hij de laryngologie. Hij was geneesheer en consultant van het Diaconessenhuis, alwaar hij ook een cursus gaf. Verscheidene publicaties van zijne hand zagen het licht o.a. *Waarom lijkverbranding verboden?* in den zomer van 1910 moest hij om gezondheidsredenen zijne praktijk neerleggen. Hij ging toen in Zwitserland wonen, waar hij „sur la branche” bleef tot den zomer van 1915. Daarna woonde hij te Velp, alwaar hij 6 Januari 1935 zijn gouden artsjubileum herdacht. Aan dit ook speciaal voor Leiden zoo welbesteede leven kwam op 12 Juni 1943 een einde.

Het geslacht Hartevelt, waarvan vier leden zitting hadden in de Commissie voor *de Lakenhal*, heeft meerdere malen blijk gegeven de stad Leiden door legaten of schenkingen te willen eeren. Reeds in 1890 schonk de heer D. Hartevelt ter nagedachtenis van zijnen broeder H. C. Hartevelt, den Wethouder en vader van den hier herdachten Dr. A. C. Hartevelt, de groote en voor dien tijd zeer belangrijke kunstzaal aan de Lakenhal. Dr. A. C. Hartevelt is in deze

traditie voortgegaan. Hoewel hij door zijne gezondheid in lange jaren zijne vaderstad, waarmede hij zich steeds sterk verbonden gevoelde, niet meer bezocht had, toonde hij voortdurend eene groote belangstelling voor het Stedelijk Museum. Kort voor zijnen dood schonk hij nog eenige schilderijen, terwijl een zeer aanzienlijk legaat werd vermaakt, bestemd voor het aankopen van schilderijen uit de Leidsche School.

J. E. KROON.

J. R. F. RASSERS.

31 Augustus 1884-10 Augustus 1943.

Rassers werd in Roosendaal geboren en genoot zijn gymnasiale opleiding eerst, gedurende drie jaren, in Den Haag, daarna, eveneens drie jaren lang, te Breda, waar hij in 1903 zijn eindexamen haalde; vervolgens kwam hij naar Leiden om medicijnen te studeeren. Die studie verliep vlot; propaedeutisch examen 1905, candidaatsexamen cum laude 1907, waarna een assistentschap van een jaar bij Eindhoven; doctoraal en semi-arts in 1910 en artsexamen in 1911.

Daarna werd hij assistent op de heelkundige afdeling onder Prof. Korteweg; in dit jaar verscheen een publicatie over drie gevallen van miltvuur. Hoe hoog hij zijn chef ook waardeerde, hij is op diens weg niet doorgegaan, doch verliet de heelkunde na een jaar om conservator te worden aan het Pharmacologisch laboratorium onder Prof. van Leersum. Hier bleef hij jaren en kreeg hij gelegenheid tot het schrijven van zijn proefschrift getiteld: *Bijdrage tot de kennis van het experimenteele adrenaline-atheroom* (1913). Hij verwierf hiermede den graad cum laude.

Nadat hij zich 1914 als arts gevestigd had, schreef hij in 1915 over de Straub Herrmannsche reactie op morphineen waarschuwde tegen het gebruik ervan in de gerechtelijke geneeskunde. In 1917 verscheen een artikel over het aantoonen van occulte bloedingen in het spijsverteringskanaal, waarin hij een methode aangaf,

waardoor zuiverder uitkomsten verkregen kunnen worden en in 1920 een studie over op adrenaline gelijkende stoffen in het bloed.

Als practisch werkend arts gingen zijn gedachten meer in de richting, die door de veel voorkomende ziekten als vanzelf wordt aangegeven en zoo gaf hij een verhandeling in het licht over de plaats van de secundairinfectie in het tuberculoseprobleem; hij wees hierin op het groote belang van voorkoming en bestrijding van die secundairinfectie. En in 1926 komt zijn experimenteele studie over het ontstaan van de maagzweer.

In dien tijd ongeveer werden de gemoederen nog door een ander feit verontrust n.l. door de somtijds voorkomende encephalitis na inenting tegen pokken. Het vraagstuk grijpt hem, hij gaat proeven nemen en heeft al spoedig een vaste lijn, waarlangs hij verder werkt. Zijn resultaat is, dat hij als waarschijnlijk aanneemt, dat door een te groot gebruik van keukenzout het ingeënte kalf een te virulente lymphelevert en dat een te groot keukenzoutgebruik bij het kind een te groote gevoeligheid voor deze pokstof veroorzaakte.

Deze publicatie verscheen in 1931. Rassers was toen al lang niet meer aan het Pharmacologisch laboratorium verbonden, doch als conservator werkzaam op het bacteriologisch laboratorium van Prof. van Calcar.

Ook het vraagstuk van de suikerziekte had zijn aandacht en zoo gaf hij een methode aan om zeer suikerarme melk te maken en gaf hij tevens een manier aan om uit de melasse nog suiker te doen uitkristalliseeren. Het tijdstip was voor dit laatste niet gunstig; er was genoeg suiker.

Gedurende al deze jaren was echter langzaam aan een ander onderwerp alle andere komen verdringen en dat was de kanker. De laatste tien jaren van zijn leven heeft hij geheel hieraan gegeven. Wat hij deed en hoever hij was met zijn onderzoek, ook zijn intiemste vrienden hebben het niet geweten. Wel weten we, dat er jaren lang onvermoeid gekweekt en onderzocht is geworden en wel weten we ook, hoe enthousiast Rassers was, als hij eens iets over de resultaten van zijn werk liet doorschemeren en hoe hij voor zichzelf volkomen overtuigd was, dat hij bezig was, de waarheid te benaderen. Nooit echter was hij er toe te brengen voorloopig een deel van zijn onderzoekingen publiek te maken, omdat hij dit niet wilde doen, voordat niet alleen hijzelf, maar ook de scherpste criticus geen aanmerkingen meer te maken zou hebben. Zeker is, dat dit zijn heele leven vulde. Totdat hij zelf door de ziekte gegrepen werd en hij den strijd moest opgeven, voordat hij tot eenige publicatie gekomen was. Heeft hij zijn ziekte gekend?

In Januari 1941 schreef hij op verzoek van de redactie in het Nederl. Tijdschr. v. Geneesk. een verhandeling over de behandeling van lijders aan inoperabelen maagkanker, een lijden zoo troosteloos als het zijne en hij roert hier ook de vraag aan, of we onze lijders moeten inlichten omtrent hun ziekte, wanneer ze zeggen, dat te wenschen. Hij concludeert, dat we met het zeggen van de waarheid in die gevallen zeer terughoudend moeten zijn, omdat slechts zelden een zieke dit vonnis verdraagt.

Hij heeft zelf aan zijn behandelende artsen niet veel gevraagd, maar heeft hij niet veel geweten? Twee dingen waren hem onder meerdere zoo dierbaar

en dat waren zijn werk en zijn leven, en er schuilt een groote tragiek in het feit, dat hij reeds voor meer dan een jaar in zijn bloed met zijn eigen methode een positieve reactie op carcinoom had gevonden, waarmede hij dus voor de keus werd gesteld, zijn werk als verkeerd te beschouwen of zijn leven als verloren. Is het daarom, dat hij ook in den laatsten tijd van publicatie niets hooren wilde?

We zullen Rassers als collega en als vriend zeer missen. Hij was een betrouwbaar mensch en hij was een voortreffelijk vriend. En ook zijn patienten zullen nog dikwijls met weemoed en verlangen aan hem terugdenken, want hij was ook een voortreffelijk arts. Hoe goed experimentator en hoe hard werker hij ook was, aan het ziekbed was aan hem geen spoor van geleerdheid te merken; daar was hij alleen de arts, die met den patient meevoelde en die hulp trachtte te geven. Hoe vast hij daardoor zijn patienten aan zich bond, hooren we nu, na zijn dood, wanneer zijn oud-patienten eens over hem gaan praten. Dat hij zijn praktijk neerlegde, ongeveer een jaar voor zijn dood, was dan ook alleen, om zodoende meer tijd en rust te verkrijgen voor zijn wetenschappelijk werk.

Vijf en twintig jaar was hij bovendien als controleerend geneesheer aan de lichtfabrieken werkzaam ; jaren lang was hij bestuurslid van het Genootschap tot zedelijke verbetering van gevangenen en ook was hij vele jaren secretaris van de gezondheidscommissie.

Hij heeft zijn leven wel besteed.

V. H. G.

DR. D. E. BOSSELAAR.

9 Januari 1889-26 September 1943.

Op 26 September 1943 overleed te Utrecht Dr. D. E. Bosselaar, rector van het stedelijk gymnasium aldaar.

Diedericus Ernestus Bosselaar werd geboren te Utrecht op 9 Januari. 1889. Na zijn studie aan de Utrechtse Universiteit, waar hij op een dissertatie „Quomodo Sallustius historiam belli Iugurthini conscripserit” tot doctor in de klassieke letteren promoveerde, werd Bosselaar in 1913 benoemd tot leraar aan het gymnasium- te Schiedam. Hij kwam in 1918 in dezelfde functie te Leiden en vertrok in 1921 naar Gouda, waar hij het rectoraat op zich ging nemen van het destijds kwijnende en haast ten dode opgeschreven gymnasium. Zijn gave om te organiseren deed zich daar reeds sterk gelden ; toen hij in 1927 als rector naar Leiden kwam, liet hij in Gouda een weliswaar niet grote, maar toch krachtig levende school achter.

Voorals leider van ons Leidse gymnasium heeft Bosselaar getoond, wat hij waard was. Voor de leerlingen had hij een zeer grote belangstelling; hij kende ze door en door en hij wist daardoor aan de leerlingen zelf en aan hun ouders dikwijls waardevolle raad te geven. Bosselaar had een groote takt om met mensen om te gaan; met zijn docenten besprak hij alle voor de school belangrijke zaken, zonder

daarbij de leiding uit handen te geven; hij wist alles wat er gebeurde en regelde uiteindelijk alles. Hij deed dat echter altijd op zo'n prettige en collegiale wijze, dat allen zich gaarne onder zijn zo weinig merkbare leiding schaarden. Wonderbaarlijk was dikwijls de snelheid, waarmee hij de schuldigen van een of ander door leerlingen gepleegd vergrijp wist op te sporen; ook dit was een bewijs, hoezeer hij de jeugd begreep. Meestal was hij zelf de eerste, die het humoristische van het geval inzag.

Bosselaar was een geliefd leraar. Knap classicus als hij was, wist hij zijn leerlingen grote liefde voor de oude talen in te boezemen. Zij zullen hem met grote dankbaarheid gedenken.

Zeër hebben leerlingen, docenten en ouders het betreurd, dat Bosselaar in 1940 gemeend heeft, het Leidse gymnasium te moeten verlaten. Een hem overhandigd, door bijna allen ondertekend verzoekschrift om te blijven heeft niet mogen baten: hij had zijn eens gedane toezegging in Utrecht gestand, te doen.

De laatste drie jaren, toen een langdurige, pijnlijke kwaal, die zich reeds vroeger had aangekondigd, steeds meer van zijn krachten vergde, heeft Bosselaar het Utrechtse gymnasium gediend. Voor zijn vrienden, die hem in de zomervacantie van dit jaar nog opgewekt hadden gezien, kwam zijn Overlijden zeer onverwacht.

Van 1930 af had de thans overledene zitting in de commissie voor het staatsexamen. Verschillende schooluitgaven van klassieke schrijvers zijn van zijn hand verschenen

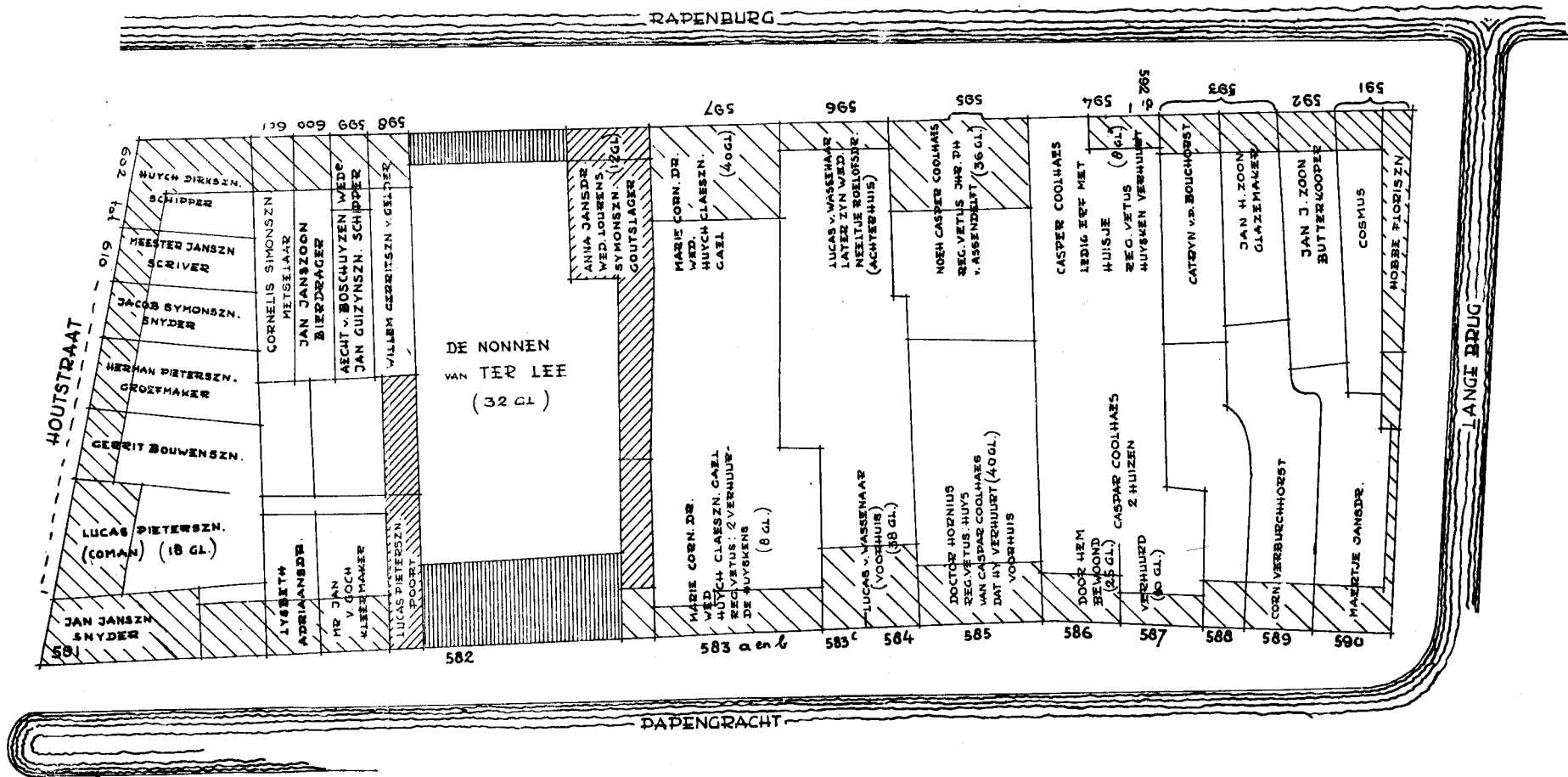
BIJDRAGEN

Het Leidsche Poorterschap.

Het poorterschap bestond te Leiden reeds in 1266, in welk jaar de stad in het bekende handvest van Floris V haar stedelijke rechten bevestigd zag¹⁾; het was gewoonlijk zoo, dat naast vele rechten de stad ook het recht verkreeg keuren te maken voor zijn gebied en zijn inwoners²⁾. Het handvest van 1266 maakt op dezen regel geen uitzondering, behalve voor drie gevallen. Graaf Floris V geeft hier zelf keuren op het vechten, de huisvredebreuk en de poortwinning, zij het dan in een enkele hoofdlijn, welke in het oudst bekende keurboek door schout en schepenen terdege uitgebreid is. Het gevolg van de stedelijke keuren was, dat de stadsbewoner als het ware werd onttrokken aan de wetten van de streek, waarin de stad gelegen was, en nauw verbonden werd aan de stedelijke wetgeving, uit welke omstandigheid het poortrecht moet zijn ontstaan. Aldus vrijgemaakt van den ambachts- of leenheer en door zijn poorterseed meer onmiddellijk verbonden aan den landsheer, werd de rechtspositie van den poorter aanmerkelijk beter dan die van den plattelandsbewoner, terwijl de macht van den landsheer tegenover zijn

1) Inv. archief der secretarie, 1253-1575, no. 80, fol. 21 en regeest nr. 4.

2) A. S. de Blécourt, *Kort begrip v. h. Oud-Vaderl. Burgerl. Recht*, (3e dr. 1932), blz. 25.

Afbeelding 1.

Het stadsgedeelte begrensd door de Papengracht, de Houtstraat, het Rapenburg en de Langebrug, opgemaakt aan de hand van het bekende kaartboek van Davidszn. van Dulmanhorst (c. 1590).

leenmannen groeide naar mate het aantal steden toenam ¹⁾).

Het handvest van 1274²⁾ spreekt ten opzichte van het poortrecht duidelijker taal dan dat van 1266; den 13en Februari van eerstgenoemd jaar vergunt graaf Floris V aan het stadsbestuur, dat elke nieuwe poorter 40 penningen zal betalen (men zou bijna spreken van een inleggeld), waarvan de burggraaf en de schepenen elk de helft zullen ontvangen. In 1306 en 1315 wordt bepaald, dat wie te Leiden poorter wordt door den burggraaf of de schepenen zal ontvangen worden; aan elken poorter wordt verboden te kampen; de Leidsche poorter zal uitsluitend schepenvonnis hebben. Deze laatste bepaling heeft een diepere beteekenis dan men eruit kan lezen. De stadsrechten n.l. maakten de schepenbank onafhankelijk van een hooger rechter; met dezen hooger rechter wordt bedoeld het college van baljuw en welgeboren mannen, op welk college Leiden, voordat zij stedelijke rechten bezat, appel had³⁾).

In het oudst bewaarde keurboek van c. 13604) en het daarop volgende van 1392—1406⁵⁾ vinden wij een meer uitgebreide wetgeving betreffende het poorterschap; deze beide vormen den grondslag van de positie van den poorter, inwoner en vreemdeling en zijn in later verschenen keuren in principe gehandhaafd gebleven, ondanks enkele wijzigingen en uitbreidingen.

1) 1.1, Raensaet, *Geschied- en oordeelkundig vertoog over de poorterijen of gemeenten der Nederlanden*. "In: *Verhandelingen der Mij, der Nederl. Letterkunde*, 3e deel 2e st. Leid&, 1824.

2) Inv. archief der secretarie, 1253-1575, nr. 80, fol. 21.

3) Nortier, *Bijdrage tot de kennis v. h. burgerl. proces in de 15e eeuw te Leiden*, Proefschr., 1874, blz 99.

4) Inv. archief der secretarie. 1253-1575. nr. 338.

5) Alsv.. nr. 339.

Elke stad onderscheidde in haar keuren den poorter, den inwoner en den vreemdeling. Ter verklaring van deze onderscheiding diene, dat het wonen in de stad alleen het poorterschap niet insloot. Men kon **hette** allen tijde **koopen**, zelfs nadat men jaren lang in de stad zonder het bezit van poortrecht — alsinwoner — verblijf had gehouden. Men kon evenwel niet elders wonen en poorter van Leiden zijn, tenzij door bijzondere gratie, verleend door den landsheer.

Het poorterschap was het vanzelfsprekend bezit van den geboren Leidenaar ¹⁾, zoowel van man als vrouw, en men verkreeg het door huwelijk met een poorter of poorteres, wanneer men zich in de stad zijner of harer woonplaats vestigde. Het was voor iedereen, die in de stad kwam wonen, bereikbaar, mits men voldeed aan bepaalde eischen en formaliteiten of wanneer men het verkreeg bij **schenking**²⁾. Dit laatste is voorgekomen in gevallen van speciale verdiensten jegens de stad, b.v. bij het beleg en jegens de lakennering; het werd mede geschonken aan buitenlandse lakenwerkers (o.a. uit Vlaanderen, Artois en **Henegouwen**³⁾), die zich na den achteruitgang hunner steden en de verwoesting hunner industrieën in de Spaansche troebelen, in Engeland en Holland vestigden, hetgeen o.a. den **grooten** bloei van Leiden als nijverheidscentrum der draperie tengevolge had.

1) 's Hertogenbosch bepaalt in zijn Costumen (VII, 8): Het is een geboren poorter van den Bossche, die in der stadt zijn sacrament van 't doopsel ontvangen heeft.

2) De poorterboeken van Leiden, welke de namen bevatten van hen, die het poorterschap door koop of schenking verkregen, vormen een volledige reeks vanaf 1364 tot 1811.

3) Bij herhaling vinden wij in de poorterboeken **Hond-**schooten, Poperingen, Iperen, Ronse en Belle als plaatsen van herkomst vermeld. Ook via Engeland vestigden zich vele Vlamingen en Walen te Leiden.

Het stedelijk burgerrecht was niet gegrond op bezit of gebruik van land, in tegenstelling met het platteland¹⁾; het bracht een saamhoorigheid in de stedelijke samenleving en de poorter behoorde ais het ware tot een eenheid, waarbij het medezeggenschap was ingesloten. Nog steeds geldt in Zeeuwsch-Vlaanderen (het Woordenboek der Ned. Taal, 2e deel, 26e afl. (1935) spreekt van het kanton Axel; toch is ook in West-Zeeuwsch-Vlaanderen de uitdrukking in gebruik) „I is er poter (hetzelfde als poorter) en burger”, voor: hij is er altijd of hij heeft er alles te zeggen. Leiden heeft nooit een proeftijd gesteld: b.v. door na een jaar van inwoning pas tot het verleenen van het poorterschap over te gaan. Men vertrouwde hier geheel op den eed van den nieuwen poorter en het getuigenis van de borgen. Uit de keuren van Gouda²⁾, die overigens overeen komen met de Leidsche, omdat Gouda een dochterstad van Leiden wass), blijkt, dat deze stad het poortrecht pas na 1 jaar inwoning verleende.

De keuren stellen vast, dat men een nieuwen poorter ontvangen zal voor den „dincstal” (vierschaar), waar deschout met deschepenen „te rechte sate”, op het stadhuis of daar vóór, tusschen zonsop- en ondergang; op andere wijze of plaats ontvangen brengt een boete

1) A. S. de Blécourt, *Kort begrip v. h. Oud-Vaderl. Burgerl. Recht.* (1932), blz. 63.

2) *Rechtsbronnen der stad Gouda*, uitgegeven door Mr. L. M. Rollin Couquerque en Mr. A. Meerkamp van Embden in *Oud-Vaderl. Rechtsbronnen*, II reeks, 18, (1917), blz. 510. De keur is van 1515 Oct. 16.

3) D.w.z. dat Gouda zijn keuren had samengesteld overeenkomstig die van Leiden en dat, wanneer schout en schepenen van Gouda het niet eens konden worden over een door hen uit te spreken vonnis, zij raad moesten vragen (vonnis halen, ter **hofvaart** gaan) aan schout en **schepenen** van Leiden.

van 10 pond en verbeurte van poortrecht met zich. De nieuwe poorter zal zich binnen zes weken in de stad vestigen en van te voren al zijn schulden afdoen; hij zal borgen stellen voor het houden van zijn poortrecht gedurende vijf jaar; verlaat hij binnen dezen termijn de stad dan zal hij vijf pond boete betalen; bij geval van overlijden binnen de vijf jaar, zullen zijn erfgenamen de gebruikelijke successie niet behoeven te betalen. Het keurboek van 1583 ¹⁾ eischt van de nieuwe poorters een „getuychnisse haerder laetste woonplaatse, beroerende haren handel ende wandel” of een mondelinge verklaring van eenige bekende burgers of inwoners der nieuwe woonplaats omtrent hun persoon. Daarna volgt de verplichting een opgaaf der bezittingen aan het schotboek (belastingsregister) te verstrekken; mocht deze opgave onjuist blijken te zijn, dan volgt een boete en wordt het schot verhoogd naargoeddunken van het gerecht. In de eerste poorterboeken wordt niet vermeld, welk bedrag voor het poortrecht verschuldigd was.²⁾ Sinds 1469 blijkt dat voor het poortrecht werd betaald. Na den 15en Maart 1569 wordt vermeld: Solvit 3'2 st., Na den 16en Juni 1569: 31 st. 6 d. Na den 6en Februari 1588: 3 £ 4 st., welk recht den 14en Maart 1625 veranderde in 3 £ 6st. en zoo gebleven is tot 1651. Van 1651-1673 werd 5£, (ook wel als 5 gulden aangeteekend), van 1673-1703 8 gld. 1 st., van 1703-1811 12 £ 1 st. betaald. Dat de inkoopsom van het poortrecht te Leiden **niet** hoog was, wordt duidelijk door een vergelijking met Goor in dit opzicht. Jhr. F. W. W.H. van Coeverden

1) Bibliotheek over Leiden v. h. Gem. Archief, **nr.** 15226.

2) Vanaf St. Jacob 1364 tot St. Maarten 1449 wordt bij **elken** ingeschreven poorter het bedrag genoemd, waarvoor hij in het schotboek is ingeschreven.

Entered in night
Doubtless to 980

Infobase 25 20 8

W^{te} Hondont Jeger boot by W^{te} ingewins & G^{te}verge naar Vooyen
constent van die Vonder grote Wroetfapper desse Rode, for
us tebede pleisonairt aduonomey byder, ad poortie outfanghe &
gyst in fany van W^{te} ingewins, te gubboont mede jidat Jm
botte Collegen van G^{te}verge desse 1079 (November) 1590

Naer Martini xv Lxxxx

8-3-51
J. L. O'Connell
Chas. W. O'Connell
91

weiter von dem Claremont ab auf dem Wege von Boston durch
 einen der Wälder zwischen dem Claremont und dem
 Lande von der Abreise mit demselben, in der Nacht von dem
 Wälder von der Abreise nach dem 15. September 1890 in der Nacht
 von dem

Mr. Romhout Hogerbeets, „tot een tweede pensionaris aengenomen zijnde” als Leidsch poorter ingeschreven op 9 Nov. 1590 (In margine is aangeteekend: „es tpoortrecht geschoncken”). Poorterboek E, fol. 58. Mr. R. Hogerbeets was van 1590-1596 en in 1617 pensionaris van Leiden. Tijdens zijn tweede ambtsperiode als pensionaris werd hij op last van Prins Maurits gevangen genomen als een der hoofden der Arminiaansche partij en als lid der Leidsche regeering. Zijn gevangenschap op Loevestein duurde tot 2 Aug. 1625, waarna hem het huis ter Weer te Wassenaar werd aangewezen. Drie weken later, op 3 September, overleed hij aldaar.

O^{pten} dach van hyden is *Pieter Useel*
~~te Leiden~~ by Burgermeesteren
deser Stadt Leyden, met goeder kennisse, ende op behoor-
licke getuychnisse, volgede de seventiende burgerlicke Keu-
re, tot het Poorter-recht der voorsz. Stede ontfangen: Ende
heeft sulcx dien-volgende aen handen vande voornoemde
Burgermeesteren, ten by-zijn van Schepenen, den boven-
gestelden Burger-eedt gedaen, ende borge gestelt: Toor-
sonde desen by den Secretaris der voorsz. Stede gereyckent,
Opten *26 May 1625*

P. Useel
1625 26

Proces-verbaal van de aanneming van „Pieter Useel, cleermaecker” als poorter
van Leiden 26 Mei 1625.

zegt in zijn *Schetsen uit Twenthe's verleden* op blz. 35: „Behalve dat men voor het borgerschap de noodige 25 gulden betaalde, gaf men ook een Caroli gulden schrijfgeld, een leeren emmer voor de brandweer en nog 2 roeden nieuwe straat. Bovendien moest men zes roeden van de oude straat weer opknappen gelijk nieuw. Een koopje was dit niet bepaald, en met dit al is Goor er nooit beter aan geworden”.

In de keuren van 1545 ¹⁾ wordt het eerst over een poorterseed gesproken, waarbij o.a. gezworen wordt trouw aan den graaf van Holland en de stad Leiden, doch hierover straks nader.

In de hierboven aangehaalde keuren valt op, dat ook de vrouw haar plaats in de samenleving kon innemen. Ik meen hierin niet een vroegtijdige emancipatie te moeten zien, maar eenvoudig een stedelijk belang in verband met verplichtingen van de begunstigde jegens de stad en een persoonlijk belang van de poorteres in verband met het genieten van bescherming. Gekocht poorterschap stond te Leiden eerst na 7-jarig bezit gelijk aan dat door geboorte verkregen. Simon van Leeuwen zegt in zijn *Rooms-Hollands-Regt* (Leiden 1664), 1, 10, 4: „Poorters zijn sodanige, dewelke buyten de stad geboortig zijnde, het regt van burgerschap en van burgernering te mogen doen gekoft hebben, dat ydereen op sijn verzoek, voor een kleynen penning mids doende den eed van getrouwigheid, vergunt werd. De welke nadat sy enige jaren Poorter zijn geweest het volkomen regt van burgerschap verkrijgen.”

„De poorters hebben voort in alles gelijk regt met den burgeren”. (Van Leeuwen, alsv. I, 10, 5).

1) Inv. archief der secretarie, 1253-1575, nr. 353.

In dit citaat worden twee rechtsfiguren naastelkaar genoemd, n.l. de poorter en de burger. Zooals reeds is gezegd, werd men poorter door geboorte of verwerving. Het „volkomen regt van burgerschap” doelt op het zevenjarig en dan volledig poorterschap, dat het bekleeden van bestuursfuncties en bijzondere voorrechten in uitzicht stelde, zooals de geboren poorter dit had. Te Leiden werd in 1351 op sint Jan Baptiste (24 Juni) gekeurd door schout, schepenen met de gemeene raadslieden en alle poorters, dat niemand schout, schepenen, raad, kerkmeester, gasthuismeester en heilige-geestmeester zal zijn, dan zij, die 7 jaar poorter waren; wanneer men een dergelijke functie bekleedde zonder aan die voorwaarde te voldoen, zou men het poortrecht verliezen en een boete van 10 pond betalen. Bovendien, men mocht een dergelijke functie niet weigeren! In 1542 beval Karel V den schout aan de Leidsche onderdanen bekend te maken, dat niemand zijn poorterschap mocht verlaten, omdat hij in de wet of tot eenige diensten verkozen was op straffe van uit de stad verbannen te worden en het recht van exue te betalen, dit laatste ook, wanneer de weigeraar in de stad mocht blijven wonen.

In meerdere steden bestond het groot en klein burgerschap. De grootburger had onmiddellijk na eedsaflegging ‘recht op verkiezing in bestuursfuncties en soms op een bijzonder voorrecht. Door allen, niet te Leiden geboren een gelijk poorterschap op te leggen met de daaraan verbonden voorwaarden van het zevenjarig bezit van het poortrecht, had de geboren poorter altijd iets op den „ingekochten” poorter voor. Aan poorters alleen en dan nog met speciale toestemming en medewerking van de stad, werden de stadsgoederen verhuurd, als: de ellemaat, de

botermaat, de waag, de meddepenning¹⁾), de school en de kosterij. De niet poorter, die zich deze rechten aanmatigt, zal 10 pond boete per dag voor dit onrechtmatig verkregen voordeel betalen. In de eerste keurboeken wordt bepaald, dat alle kinderen van poorters, zoowel minder- als meerderjarig, echt of onecht, poorter zullen zijn, waardoor het poorterschap onder de reële en niet onder de persoonlijke rechten gerangschikt moet worden. Te Amsterdam gold dezelfde bepaling, uitgezonderd voor de Joden. Voor hen was het poorterschap een personeel recht en hun kinderen moesten elk afzonderlijk het poorterschap koopen.

Eén zeer uitgesproken, in 1406 ingesteld, voordeel voor poorterskinderen was, dat alleen zij, naast personen in Rijnland geboren, een plaats in een der kloosters of geestelijke huizen konden ontvangen (appendix van het keurboek van 1406, boek V, keur XIV).

Sedert 5 Maart 1596 werd de bepaling geldig, dat de minderjarige kinderen van ingekomen poorters des Maandags op het Raadhuis met hun vader of moeder, indien in leven, anders met 2 poorters, voor burgemeesters moeten verschijnen om onder eede te verklaren met overlegging van den poorterbrief van hun vader, dat zij poorterskinderen iijn. De meerderjarige kinderen behoeften zich niet te melden en werden als poorter beschouwd. Later moesten deze het poorterschap koopen.

De poorter was in de middeleeuwen en nieuwe geschiedenis de figuur in de stedelijke samenleving op wien het stadsbestuur in zijn verhouding tot den

1) Wat onder dit recht verstaan wordt, heb ik nog niet kunnen ontdekken.

landsheer en zijn handhaving tegenover derden steunde. Hij was in zekeren zin dienstplichtig. Een der tegenprestaties, welke de stad in ruil voor de stedelijke rechten moest leveren aan haar heer, was het zenden van gewapende mannen voor den krijgsdienst. Ook deze instelling bracht den landsheer in gunstiger positie tegenover zijn leenmannen.

Hoe **grooter** het aantal steden en daardoor ook het aantal poorters was, des te kleiner werd de militaire macht van den vazal met gevolg de verzwakking van zijn maatschappelijke positie. De poorter, eerder geheel ten dienste van den leenman, werd voor den laatste door het poortrecht onbereikbaar, waardoor zijn macht tegenover den landsheer gevoelig schade leed. De uitdrukking: stadslucht maakt vrij, **teekent** voldoende de positie van den plattelandsbewoner, die overgeleverd was aan een leenplichtig heer. Toch moest aan de verplichting tot den krijgsdienst al spoedig paal en perk gesteld worden. Aanvankelijk moest de stad zijn poorters ter heervaart zenden, wanneer de landsgrenzen werden bedreigd. Weldra bepaalde de landsheer zich niet meer tot dit enkele geval, maar eischte ook manschappen voor aanvallende oorlogen, waardoor deze verplichting in een drukkenden last ontaardde.

Het onderwerp van dit artikel staat niet toe om na te gaan in hoeverre en op welke wijze aan dezen toestand een einde is gemaakt.

In de keurboeken wordt gesproken van „**ter** heirvairt tontbieden”. De oproep ter heervaart dan bepaalde zich tot den poorter, die, wanneer hij niet aan dezen oproep gevolg gaf, zijn poortrecht en 25 pond verbeurde, tenzij wettige redenen aanwezig waren voor zijn verzuim. De poorter, ingeschreven in hetschotboek

voor een bedrag van 75 pond (het keurboek van 1392-1406 noemt 50 nobel) dient eigen wapenen en harnas te gebruiken op verbeurte van 3 pond; “elcpoorter, die int scotboek staet voir 50 pond (sel) houden een alinghe¹⁾ harnasch, dat men mit eren toghen²⁾ mach” (keurboek 1392-1406). De poorters waren naar hun vermogen ingedeeld in klassen, waarnaar hun bijdrage in de bewapening werd vastgesteld; weduwen en niet-poorters (keurboek 1406, boek II, keur XXI) werden niet uitgezonderd. Zij dienden hun deel ter beschikking té houden en het in tijd van nood aan de ten strijde trekkende poorters mede te geven. De wapenschouw geschiedde door den schout met het meerendeel van het gerecht, volgens de appendix van het keurboek van 1406, elke zes weken. Onderscheid is te maken tusschen de poorters, die ter heervaart ontboden worden en de schutters, wier bestaan haar oorsprong vond in het voorrecht, aan Leiden verleend den 9 Dec. 1266 door Floris V: „Tot den oorlog, hy zy met myne eigen onderneming, of van het gehele landt, zal men ten mynen dienste geven vijftwintig mannen, maer zo haest zy by my zyn, zullen zy, hoe lange den oorlog ook duurt ten mynen koste onderhouden worden en alle nachten omtrent myn tent de wacht houden³⁾”. Deze kern van 25 man is uitgegroeid tot de bekende voet- en handboogschutters. De keuren kennen den schutters verschillende voorrechten toe, naar het voorbeeld van den landsheer, die vele privileges schonk aan deze burgers, die tot de voorname ingezetenen der stad behoorden.

1) Volledig (Verdam, *Middelnederl. handwoordenboek*)

2) Vertoonen (Verdam, *Middelnederl. handwoordenboek*)

3) Van Mieris, *Groot Charterboek enz.*, 1, bldz. 345.

De woningen der poorters mochten niet meer dan 200 roeden van de stad verwijderd zijn; alleen de molenaar werd van dit verbod uitgezonderd, omdat zijn molen vrij moest staan om den wind in de wieken op te vangen, alsook de enkeling, die speciale vergunning had buiten het stadsterritoir te wonen, met behoud van alle voorrechten van het poorterschap). Uit de Leidsche registers is niet gebleken (uitgezonderd eenige bekende gevallen), dat een groot aantal personen buiten het stadsgebied woonde, in het bezit zijnde van het poortrecht, hoewel ik mij niet kan voorstellen, dat Leiden hierin een uitzondering is; verscheidene plaatsen hebben dit gebruik veelvuldig toegepast. Men noemde deze poorters buitenpoorters, hagepoorters of landpoorters; zij brachten een zekere speculatie met zich mede, want de gebieden, waar de buitenpoorters woonden bleken dikwijls in den loop der tijden een vergrooting van de stad te beteekenen. Deze keur nu, welke de huizen der poorters binnen de 200 roeden van de stad hield, stond in nauw verband met de talrijke besluiten op de buitenneringen, welke ten doel hadden den handel van de bewoners der dorpen en van het platteland zooveel mogelijk te beperken en zodoende niet alleen de concurrentie, maar tevens het ontduiken van verschillende belastingen, welke tot de stedelijke inkomsten behoorden, tegen te gaan. In 1540 wist de stedelijke overheid van Karel V zelfs een octrooi te verkrijgen, waarbij alle draperie en poortersnering binnen 500 roeden van de stadsvalbruggen verboden werd en de aldaar aanwezige huizen gesloopt zouden

1) De bewoners van Cronestein hadden het voorrecht verkregen het poortrecht van Leiden te bezitten en het nimmer te verliezen.

worden, behoudens schadevergoeding en eenige uitzonderingen. Door dezen maatregel onstond een belangrijke bevolkingstoeneming, welke uit de poortersboeken blijkt.

Vanzelfsprekend kon de ambachtsman in een andere plaats werken en was dan onderworpen aan de aldaar geldende voorschriften van gilden of plaatselijke keuren. Een „meester of knaap”, die afkomstig was uit een plaats, waar ook een Leidenaar werk vond, werd te Leiden op overeenkomstigen voet behandeld. Vreemde ambachtslieden waren verplicht hier bij het aanvatten van het werk een pond was te schenken of een zeker bedrag te betalen aan het altaar van het gilde, waartoe zij krachtens hun ambacht behoorden.

Een der voornaamste beschermingsmaatregelen, welke de stad haar poorters buiten haar muren aanbod, was die, welke aan den poorter, die geschil kreeg buiten de stad, maar binnen het baljuwschap van Rijnland, de rechtspraak voor schout en schepenen van Leiden verzekerde. Mocht de poorter zelfs kunnen bewijzen, dat niet hij de oorzaak van den twist geweest was, zoo was hij vrij van elke aanklacht.

In verscheidene gevallen zien wij het bewijs, dat de hand werd gehouden aan de keur van 1406, die bepaalde, dal het recht van den poorter altijd voor schout en schepenen van zijn eigen stad moest worden verkregen en de poorter van Leiden, ver buiten zijn stadsmuren, op dit recht kon teruggrijpen en daardoor hulp ontving in benarde situaties. Om slechts een voorbeeld te noemen. Bij den krijgstoct van gewapende Leidsche burgers naar Deventer in 1456 was het tot een twist gekomen tusschen de Hollanders en de Pikarden. Een Marck Symonsz., Leidsch Poor-

ter, werd ervan beschuldigd dezen twist veroorzaakt te hebben en men nam hem gevangen. Zich beroepende op zijn poortrecht waren schout en burgemeesters van Leiden in staat Marck vanuit de gevangenis te Utrecht naar Leiden over te brengen.

Van denzelfden aard was de keur, die bepaalde, dat de niet-poorter den poorter slechts voor „zijn rechten dincstal”, voor schout. en schepenen van zijn eigen stad dus, mocht aanklagen. Tevens gold de bepaling, dat hij slechts voor het poortding, dat viermaal per jaar plaats vond, berecht kon worden voor penningschuld (om schade of om scoude) (zie keurboek 1406, boek III, keur VIII en IX). Het wekt verwondering op, dat een hoogstwaarschijnlijk zoo vaak voorkomende zaak slechts 4 maal per jaar kon worden berecht. De mogelijkheid hiervan lag in het feit, dat de wijze van afdoening van dergelijke zaken zeer vlug en eenvoudig in haar werk ging. Van den beklagde werd niets meer dan een zuiverings-eed gevergd, zonder eenig ander bewijs en daarmee achtte men de zaak al of niet bewezen. De niet-poorter stond altijd en overal aan oogenblikkelijke aanklacht en veroordeeling bloot. Den 5en Februari 1536 wordt het poortding echter afgeschaft en is de poorter in dit opzicht gelijkgesteld met den niet-poorter, terwijl aan den vreemdeling, die tijdelijk in de stad vertoefde, ter bevordering van handel en nijverheid, het snelrecht of gastrecht werd verleend’).

De eed nam in het proces een groote plaats in en was alleen aan den poorter, na 1 jaar poorterschap, toegestaan als „bewijseed”, hetgeen hierop neerkwam

1) A. S. de Blécourt, *Kort begrip v.h. Oud-Vaderlandsch Burgerl. Recht*, bldz. 64.

dat genoeg werd genomen met den eed bij gebrek aan elk ander bewijs, totdat het keurboek van 1508 een eind aan dit voorrecht maakte, omdat „quade ende onduechtelike eden ende andere misbruykengeschietzijn”.

De keuren regelen het erfrecht. Een enkel woord hierover moge volstaan. Van alle erfenissen moesten eerst de belastingen en onkosten worden betaald, voordat men tot deeling overging. Erft de niet-poorter van den poorter, zoo moet hij het schot over de laatste belastingperiode betalen en daarboven nog een zeker bedrag. Blijkens het keurboek van 1450 moet hij den 25en penning betalen van elke erfenis, welke hij binnen of buiten Leiden onvangt. De poorter mag slechts $\frac{1}{4}$ gedeelte van zijn goed door bastaardkinderen doen erven. De poorter, die van den poorter erft, is alleen het laatste schot schuldig.

Onder dit gedeelte van mijn onderwerp valt ook de keur, die den „homo ludens” betreft. Onder het hoofd : „Van boeverie ende dobbelen” worden de verboden spelen genoemd, welke met kaarten en dobbelsteenerí gespeeld werden. Het hazardspel was eertijds als openbaar vermaak door de overheid geduld en zeifs aangemoedigd in de openbare „dobbelscole” of „quaeckscole”, waarvan de baten in de stadskas vloeiden. Op het eind der 14e eeuw werd hieraan wegens het veranderde inzicht der vroede vaders een eind gemaakt door het sluiten der speel-inrichtingen en het afkondigen van genoemde keur, welke de volgende straffen vaststelde. De poorter, die voor de overtreding van deze keur werd aangeklaagd, werd gedurende 14 dagen uit de stad verbannen. Verkoos hij deze straf niet te ondergaan en bleef hij in de stad, dan kwam hem dit op 10 pond boete

per dag te staan. Binnen deze 14 dagen werd hij voor schout en schepenen gedaagd, bij welke gelegenheid de rechter in zijn beschuldiging den naam van de herberg diende te noemen, waar het strafbare feit was geconstateerd, anders was zijn aanklacht van nul en geener waarde. Nadat de termijn van 14 dagen was verstreken, kon de delinquent weer de stad betreden, na betaling van 32 st. boete. Voor den niet-poorter gold in hoofdzaak dezelfde straf met uitzondering, dat hij niet verbannen werd, maar gegijzeld. Dobbelen en spelen werden aan iedereen ongestraft toegestaan, wanneer het grafelijk gezin of een van hen binnen de stad vertoefde. De laatste zinsnede van deze keur steunt de gegevens betreffende een residentie van den graaf in onze stad. De omstandigheid, dat zelfs in de keuren rekening hiermede werd gehouden, is een bewijs, dat de aanwezigheid van den landsheer niet tot de zeldzaamheden behoorde.

Een radicale keur verbiedt den niet-poorter eenige nering te Leiden uit te oefenen (keurboek nr. 3, keur 91), welk voorschrift nader bevestigd wordt door vele keuren, die alle betrekking hebben op het drijven van handel of het uitoefenen van een beroep. Voornamelijk vallen hieronder de zelfstandigen in lakenhandel en nijverheid, de bakkers, ovenbakkers, schoenmakers, smeden, snijders, timmerlieden, tinnegieters, wielmakers en als bijzonderheid te vermelden: de *verwersknechts*, over wie straks meer.

Genoemde keur 91 van keurboek 3, heeft echter veel mogelijkheden open gelaten. Om te beginnen gold zij alleen voor de „meesterie” van verschillende bedrijven; de knechts bleven vrij van de verplichting het poortrecht te koopen. Voorts liet zij de vrijheid

aan alle geboren poorters hun ambacht uit te oefenen, knechts in dienst te nemen en hun kinderen het ambacht te leeren, zij het dan onder voorwaarde, dat zij een bepaald bedrag of een zekere hoeveelheid was aan het altaar van het betreffende gild moesten schenken voor den dienst Gods. De keur gold dus voornamelijk dengeen, die zijn poortrecht moest koopen krachtens zijn geboorte elders. Bovendien was het poorterschap verplicht voor allen, die lid van een gilde waren, hetgeen neerkwam op de patroons en op hen, die in de draperie werkzaam waren. De knechts, zoowel poorters als niet-poorters, van waar ook afkomstig, mochten in loondienst werken.

Onder andere omstandigheden leefden de verwers-knechts. Zij toch waren verplicht het poortrecht te koopen, „vermoedelijk (zegt Prof. Posthumus in zijn ***Geschiedenis van de 'Leidsche lakenindustrie***, I, bldz. 274) is in deze afwijkende bepaling de vrees te zien, die zich in de 16e eeuw openbaarde, dat de techniek van het verfproces, dat de Leidsche lakens ondergingen, door her- en derwaarts trekkende verwers-knechts bekend en verspreid zou worden bij den mededinger. Zucht tot geheimhouding was dus hier in het spel”. Ik meen betreffende het poorterschap in verband met handel en nijverheid met deze enkele gegevens te kunnen volstaan en voor meer uitgebreide litteratuur over dit onderwerp te mogen verwijzen naar het uitvoerige werk van Prof. Dr. N. W. Posthumus: ***De Geschiedenis der Leidsche Lakenindustrie***, 's-Gravenhage, 1908, 139.

Verlies van poortrecht.

Verscheidene oorzaken leidden tot het verlies van het poortrecht. Bij den aanvang van het poorterschap werd een borgtocht geeischt voor een verblijf van

5 jaar. De „Particuliere voorwaerden daer naer Burgemeesteren dezer stadt Leyden van derzelver stede wegen verpachten willen des stadts gerechtigheyt tot de boetens van vijf guldens over alledegene die binnen de vyf Jaren naer zij poorters geworden zijn contrarie haer gedaen beloften comen te ver trekken”, (c. 1600) ¹⁾, bewijzen wel, dat vertrek binnen den gestelden termijn veelvuldig voorkwam.

De oorzaken van verlies waren:

Wanneer de poorter een jaar en zes weken elders verbleef (vuur en licht hield), niettegenstaande, dat hij te Leiden huis en domicilie behouden had, werd hij als poorter afgeschreven en verplicht het recht van exue te betalen.

Voor het geval hij binnen de vijf jaren stierf, bleef de betaling van het bedrag van F.5.— achterwege (zie blz. 3).

Wanneer men zijn poortrecht na vijf jaren wenschte neer te leggen of ervan vervallen werd verklaard. In het eerste geval dient men binnen 6 weken de stad te verlaten en het recht van exue te betalen. Dit recht bestond in elke stad. Het was een laatste belasting, welke 10⁰/₁₀ van het vermogen eischte van elken wegtrekkenden poorter of van een erfenis, welke buiten de stad vererfde. Het was een dwang, den poorter opgelegd, in de stad te blijven en aan concurrentie van andere steden zoo weinig mogelijk gelegenheid te geven. Leiden was een der laatste steden, die er toe overging het exuegeld af te schaffen. Reeds lang waren onderhandelingen hiertoe loopende (zie vroedschapsboek 1537, fol. 148). De voornaamste

¹⁾ Bibliotheek over Leiden van het Gemeentearchief, nr. 19093.

reden, waarom eerst in 1545 een contract met Delft tot stand kwam, was, dat Leiden wilde vasthouden aan het exuegeld in geval iemand uit de stad vertrok „om eenige neringe ofte comanscepe in andere steden te brengen of van zijn renten aldaar te leven”. Meerdere steden hadden reeds eenige jaren tevoren onderlinge contracten tot afschaffing van het recht van exue afgesloten. Na dat met Delft volgden contracten met andere steden¹⁾. In de beide laatstgenoemde gevallen, n.l. het vrijwillig verlaten der stad of het verlies door dwang (b.v. verbanning voor een strafbaar feit), was men het laatste schot schuldig en voor elk pond, waarvoor men in het schotboek stond ingeschreven, 12 penningen. Het keurboek van 1450 eischt in beide gevallen den 25en penning van zijn bezittingen of 60 pond.

Wanneer men ‘een „schijneed” aflegde of de stad des nachts verliet wegens schuld. (Deze gevallen zijn het gevolg van de keur, waarbij bepaald wordt, dat de persoon, die poorter wordt, belast met schulden, binnen het jaar door schout en schepenen zal worden veroordeeld (keurboek 1406, boek 2, keur XV).

Wegens schulden. Wanneer de poorter, geheel en al ontbloot van geld of goed vervolgd werd wegens schuld, was het laatste bezit zijn poortrecht. Het eenige ook, waarop men nog aanspraak kon maken, zij het dan, dat het den schuldeischer weinig voldoening kon schenken. De crediteur pandde dan aan het poortrecht van zijn schuldenaar. De executie geschiedde op den blauwen steen, na voorafgaande kennisgeving aan het slachtoffer; deze kennisgeving was de laatste kans. Veertien dagen — het keurboek

1) Het recht van exue is definitief afgeschaft bij art. 26 der Burgerlijke en Staatkundige grondregels van 1798.

van 1545 geeft 6 weken werd hem nog gelegenheid gegeven zijn schuld af te doen. Is hij daartoe niet in staat gebleken dan zal de schout met twee schepenen tot ontpoortering overgaan en worden hem de rechten en vrijheden, aan het poortrecht verbonden, ontzegd. Na deze rechtshandeling kunnen de crediteuren den' ontpoorterde doen gevangen nemen op water en brood, zoolang het hun beliest of totdat zij tevreden gesteld zullen zijn. De schuldenaar zal zijn poortrecht mogen terugwinnen, wanneer hij den burgemeesters een bewijs kan overleggen, dat zijn crediteuren zijn voldaan. Er was echter nog een andere reden, waarom ontpoortering in dit geval plaats had. De met schulden belaste poorter was bovendien een onmogelijkheid in de samenleving; hij vertegenwoordigde een gevaar voor zijn medeburgers, omdat elke willekeurige poorter elders kon worden aangesproken en gegijzeld in zijn plaats. Verschillende overeenkomsten van Leiden met andere steden bestaan betreffende het verbod om elkanders poorters om geldschulden gevangen te nemen.

Op bldz. 81 werd vermeld, dat in 1545 voor het eerst in de keuren gesproken wordt van een poorters-eed. Hieruit zou men moeten afleiden, dat de poorters-eed voor 1545 niet heeft bestaan. De tekst van de toespraak tot de poorters en de eedsformule van den poorter zijn in extenso in het formulierboek van eeden¹⁾ opgenomen. Dit formulierboek is gedateerd: 15e eeuw. Zoo deze dateering juist is, dan moet de poorterseed reeds vóór 1500 hebben bestaan. In de toespraak, welke hierna volgt, lezen we, dat de poorter trouw zal zweeren aan de **koninklijke majesteit als graaf van Holland**. Deze koninklijke majesteit

¹⁾ Inv. archief der secretarie, 1253-1575, nr. 59.

kan Philips de Schoone zijn, die in 1504 Isabella in de regeering van Castilië opvolgde, maar ook Karel V, die koning van Spanje werd in 1516 bij den dood van Ferdinand van Arragon. Van den Roomsche koning Willem 11 kan geen sprake zijn. Hierdoor wordt het moeilijk uitdrukkelijk vast te stellen, in welk jaar de poorterseede werd ingesteld; de poorterbeelden geven in dit opzicht geen oplossing.

Onder het hoofd: „Die poorter begeert te worden zal men eerst seggen off lesen tgeen hier nae volcht” vinden wij de gebruikelijke toespraak en eedsformule: „Begeert ghy poorter te worden soe zult ghy ofdoen „alle bezwaernisse dairinne ghy tot desen dage toe „belast ende vervallen moecht wesen, tzy van des „gemeene lants schulden van schodt, van lot ofte van „andere ongelden gelyck u buyeren.

„Volcht u yemant binnen tsiaers van schade of om „schulde dat zel wesen ende staen tot bescheyden- „heyt van scepenen ende niet tot zynre onschulde. „Hebt ghyder stede van Leyden te doen binnen twee „jaeren dat zel wesen tot uwe coste ende niet tot „der stede coste. Ghy zult binnen zes weeken naest- „comende mit uwe alinge woenstede comen binnen „de stede van Leyden. Ghy zult hebben zes weeken „oest ende zes weeken lente om te moegen trecken „upt lant om uwe bouwerij te regieren sonder u „poortrecht te verbueren. Voert zult ghy zweeren „der K.Mt¹⁾) als grave van Hollant ende der stede van „Leyden goet ende getrouwe te wesen ende hoer „rechten te bewaeren, der voors. stede hantvesten, „privilegien, kueren, statuten ende oude loeflicke ge- „woenten te onderhouden, te stiven, te stercken ende

1) Koninklijke Majesteit.

„al te doen, dat een goet getrou poerter schuldig is
 „te doen. Ende indien ghy yet verneemt, dat die
 „voirs. stede jegens mach gaen, dat zult ghy den
 „burgermeesteren ter stont te kennen geven.

„Voirt zult ghy borge zetten vijf jaeren poortrecht
 „te houden of vyf pondt dair voir te geven.

„Ende als hem tzelve gelesen is, soe zel die burge-
 „meesteren hem een eedt staven gelyck hiernaes volgt.

„Dat zweert ghy al dat u hier voeren geseyt of
 „gelesen is, dat zult ghy wel ende doechdelicken
 „onderhouden gelyck een goet man van trouwen. Soe
 „moet u God helpen ende al zyn heyligen”.

„Ende dan zoe zel hy zyn voirs. borge stellen ende
 „gereedt geven XXX schelling goets gelts tot kennesse
 „van zynre ontfanginge”.

Schout en schepenen besloten 14 Juli 1583 „van
 „nu voortsien alle poorteren af te nemen den eed
 „van de abjuratie van den Coninck van Spaengien,
 „achtervolgende den eed daarvan gestelt in tpoorters-
 „bouc, fol. 24”¹⁾

„Dat sweert gy dat gy den Coninck van Spaengien
 „ende zyn anhangen hout ende voortien houden
 „zult voor vianden ende u ontslagen van den
 „eedt ende plicht daarmede gy denzelven zyt ver-
 „bonden geweest. Dat gy den Prince van Oraengien,
 „de landen van Holland ende die mitten zelve ge-
 „unieert zullen blyven mitsgaders dezer stede zult
 „wezen gehou ende getrou, den voorn. Heere Prince,
 „den Staten van Holland ende den Burgermeesteren
 „dezer stede zult gehoorzaam wezen, de rechten
 „ende privilegien van tgemeen land ende van dezer
 „stede zult helpen houden ende starcken naer u

1) Poorterboek D, fol. 24 (87).

Eedt vande Poorters.

Handwritten signature

Dat sweert ghy/ dat ghy den Coninck van Sp̃aengien ende
zijn aengangers houdt/ ende voorten houden sult voor v-
enden; Dat ghy den Lande van Hollandt/ ende die metten
selven vereenicht sullen blijven/ misgaders deser Stede/ sult wesen
ghehou ende getrou/ den Staten van Hollandt/ ende den Burger-
meesters deser Stede sult ghehoorsaem wesen; De Rechten ende
Privilegien van 't gemeen Landt/ ende van deser Stede sult helpen
houden ende stercken naer u vermoghen/ ende beste wetenschap/
Ende indien ghy verneemt dat by p̃emant met woorden of met
wercken p̃et gedaen/ ondr̃wondē/ ofte beraetslaecht worde dat tot
naer deel sonde moghen strecken vande voorszreven vereenichde
Landen/ ende namentlicken vanden Lande ofte Stede van Hol-
landt/ of eenighe der selver/ ende bysonder oock van deser Stede/
Dat ghy 't selve terstont ende sonder vertreck/ den Burgermeester
deser Stede te kennen gh̃ven/ ende voort al doen ende laten sult
dat een goet ende getrou Poorter deser Stede behoort te doen/ ende
te laten;

So vvaerlick moet u God almachtich helpen.

Eedsformulier van den poorter in 1625.

(Zie bldz. 96).

Van 0 200 177
Den 13 August 18 1811 door
de Dinger Sijde

1773 4 20 1774

M

Joost Bisthop saaiwerker van Meessen doops-
getuigenisse van Claes de Poort van Meessen
van Hamme van halotwijn poorter deser Nede bij
Burgemeester ontfangen als vromer hande en in plaetse
van eede bij de Waerheyt sulcx heeft verclaert
en de voorn Claes de Poort van sonder scriftuare
hem voerde voorn poorter borger / Dertien deser

1774 4 20 1775

Andries Bisthop van Brugge doopsplechter doops-
getuigenisse van Arent Gueloofs van Voorlaerhouder
van Leiden van Groot Bisthop de beneder vinder poorter

Inschrijving van Joost Bisthop, saaiwerker van Meessen, **doopsgezind**, als poorter van Leiden. In tegenstelling met inschrijvingen, waarin vermeld wordt, dat de poorter den eed heeft afgelegd, wordt hier volstaan met de formule „**aen** wiens handen hij in plaetse van eede by de waerheyt **sulcx** heeft verclaert”. In margine duidt de M. aan, dat de nieuwe poorter Menist is. Poorterboek E, fol. 92 verso.

(Zie bldz. 99)

„vermogen ende beste wetenschap ende indien gy
 „verneemt dat by yemand mit woorden of wercken
 „yet gedaen, geattenteert ofte beraedslaecht werde
 „dat tot naedeel van den voorsz.Heere Prince,
 „des geunieerde Lande ende namentlicken den Lan-
 „den ofte Steden van Holland ofte eenige derzelver
 „ende bezunder deser stede zoude mogen strecken,
 „dat gy tzelve terstont ende zonder vertrec den
 „Burgermeesteren dezer stede te kennen geven ende
 „voorts al doen ende laeten zult dat goede getrouwe
 „poorteren dezer stede behoren te doen ende te laeten.
 „So waerlicken moet u God almachtich helpen ende
 „zyn heylich woort”.

Na den dood van Prins Willem van Oranje liet men de clause, hem betreffende, weg en na het sluiten van het Bestand in 1609 werd de zinsnede: „Dat gy den Coninck van Spaengien ende syn aenhangers hout ende van nu voorts saen houden sult voor vyanden” geschrapt’).

De toen verkregen vorm, welke in hoofdzaak overeenkomt met de hier gepubliceerde werd gehandhaafd tot aan den Franschen tijd. Men zou den poorterseede wel kunnen vergelijken met een spiegel der politieke lotgevallen van het land. In de bovenstaande formule zagen wij achtereenvolgens de grafelijke regeering, de afzwering van, Filips II, de trouw aan Willem van Oranje, diens overlijden en het twaalfjarig bestand weerspiegeld. De volgende formules verplaatsen ons in den tijd van vóór de Fransche overheersching en gedurende deze, vóór en tijdens het koningschap van Lodewijk Napoleon:

„Voici ce que vous jurés.

1) Gerechtsdagboek G, fol. 55V.

„Vous promettés et jurés d' être (inviolablement)
 „attaché et fidele à la constitution et forme de
 „gouvernement du Pays de Hollande et de West Frise,
 „consistant en la Suprême et Souveraine autorité de
 „Leur Nob. et Gr.-Puiss. les Etats du dit Pays avec
 „les charges de Stadhouder hereditaire, Gouverneur,
 „Capitaine' et Amiral général, héréditaires dans la
 „Sérénissime Maison d' Orange, telle qu' elles ont été
 „déférées par les résolutions de L.N. et G.P. de l' année
 „1747 et acceptées en 1766 par Monseigneur le Stad-
 „houder Héréditaire actuel.

„Ainsi le Toutpuissant me soit en aide!”

„Serment des habitans et manans.

„Ce jurez vous, que vous serez loyal et fidel au Pays
 „de Hollande et à ceux qui demeureront unis avec
 „iceux, et aussi à cette ville estre obeissant et que
 „vous de tout vostre pouvoir aiderez à maintenir et
 „corroborer les droicts et privileges dudit Pays et
 „de ceste ville et qu' en cas qu' il viendrait à vostre
 „cognoissance que quelqu'un attentast ou deliberast
 „des faits ou paroles tendantes du prejudice des Pays
 „Unis et notamment de ceste ville que vous l' aurez
 „in continent à reveler aux Bourgemaistres de ceste
 „ville et en oultre que vous ferez et laisserez tout
 „ce qu'un bon et loyal habitant et manant de ceste
 „ville doit faire et laisser.

„Ainsi veritablement Dieu m' en soit en aide”.

En de laatste formule:

„Ik zweere gehoorzaamheid aan de constitutie en
 „getrouwheid aan den koning.

„Dat ik voorts den Lande van Holland mitsgaders
 „dezer Stede zal wezen gehouw ende getrouw.

„Dat ik der Regeering van denzelven Lande en die
 „van deze Stad zal gehoorzaam zijn; de Regten van

„denzelven Lande en van deze Stad zal helpen
„houden en sterken naar mijn vermogen en beste
„wetenschap.

„Dat voorts, bijaldien ik verneme, dat bij iemand
„met woorden of werken iets gedaan, onderwonden
„of beraadslaagd wordt, dat tot nadeel van den
„koning, den gemelden Lande of ook dezer Stede
„zoude mogen strekken, ik zulks terstond den Burge-
„meester, of den Burgemeester en Wethouderen dezer
„Stad te kennen geven, en wijders al doen en laten
„zal dat een goede en getrouwe Poorter van deze
„Stad behoort te doen en te laten”.

De eedsaflegging leverde voor de doopsgezinden vanzelfsprekend bezwaren op. Men ziet dan ook in de poorterboeken, dat men voor hen een formule bezigde, Welkeeenigszins afweek van de gebruikelijke. Behalve op de hierna volgende wijze werden zij ook wel „op mannenwaarheid in plaats van met eede” aangenomen.

Den 27en Juni 1587 ¹⁾ wordt op verzoek van Jan van Hout, den stads-secretaris, deze kwestie geregeld en de volgende formule vastgesteld:

„Opten dach van huyden es N. by burgermeesteren
„dezer stadt Leyden mit goeder kennisse ende op
„behoorlicke getuychnisse volgende de XVIIe burger-
„licke keure tot het poorterrecht der voors. stede
„ontfangen ende heeft zulx dienvolgende de voorn.
„burgermeesteren ten bijzijn van schepenen nopende
„zynen burgereedt ende borge *contentement* gedaen”.
In enkele poorterboeken heeft men door de letter „M” voor de inschrijving te plaatsen de menisten-inschrijvingen aangegeven (zie afbeelding).

In sommige streken stond de kerk in de eedsformule

1) Gerechtsdagboek A, fol. 200.

op den voorgrond, zoo b.v. te Hulst ¹⁾, waar de poorterseed aanving met : „Ick , . sweere ons moedere de Heilghe kercke eere, reverentie ende onderdanicheit te bewysene, de geboden ende verboden van diere tobserverene ende onderhoudene”; verder is de formule ongeveer gelijk aan de hierboven vermelde.

Reeds verleenden de graven van Holland en Zeeland octrooien aan de stad Leiden ten behoeve : harer poorters, welke het wonen binnen haar gebied aantrekkelijk maakten. Floris V gaf in 1266 vrijheid van tollén in Holland en Zeeland aan de poorters van Leiden van alle koopmanschappen, in 1278 vergund aan alle vreemde wevers, die zich in zijn landen kwamen vestigen; eerstgenoemd octrooi werd in 1306 bekrachtigd door graaf Willem III, den Goede, die bovendien nog vrijdom van enkele belastingen hierbij voegde; in 1316 stelde deze graaf de poorters zelfs vrij van schot (een grondbelasting, toekomende de grafelijkheid, niet gelijk aan het schot, hierboven vermeld).

Het stadsbestuur begreep het belang van de stad door zooveel mogelijk beschermende maatregelen voor handel en nijverheid te nemen eenerzijds en anderzijds door gunstige bepalingen de handwerkslieden, die zich na de verwoesting van vele steden in de Z. Nederlanden naar het Noorden richtten, op te vangen. Dat hun streven de stad tot bloei te brengen, succes gehad heeft, bewijzen o.a. de vergrootingen der stad, welke herhaaldelijk noodig bleken en in de jaren 1294, 1355, 1389, 1610, 1644 en 1659 voltooid waren.

ANNIE VERSPRILLE.

1) *Keuren en handvesfen der stad Hulst*, uitgegeven door G. C. A. Juten in *Oude Vaderlandsche Rechtsbronnen*, tweede reeks, no. 10, 1908, blz. XI.

Sporen van Rothulfuashem (het vroegmiddeleeuwsche Rijnsburg)

Schrijvers uit vroeger eeuwen maken melding van enkele Romeinsche oudheden, die te Rijnsburg voor den dag gekomen zouden zijn¹).

Meer dan drie eeuwen jonger is het in de nabijheid van de tegenwoordige gasfabriek ontdekte Merovingische grafveld (afb. 3 : 3 en afb. 4 : 3), waaruit door dr J. H. Holwerda, den toenmaligen directeur van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, in 1913 de vondsten zijn verzameld²). Blijkens den inhoud dateert het uit de 6e en 7e eeuw na Chr., den tijd, toen het Christendom pas in deze streken begon door te dringen. Dit laatste valt op te maken uit het naast elkaar voorkomen van brand- en lijkgraven, terwijl tevens in één der graven een op een bronzen blokje gegrift kruisje is aangetroffen. Verder worden aan de hand van het vondstmateriaal, speciaal het aardewerk, Frankische en Saksische) elementen onderscheiden. Na de 7e eeuw is dit grafveld niet meer in gebruik geweest.

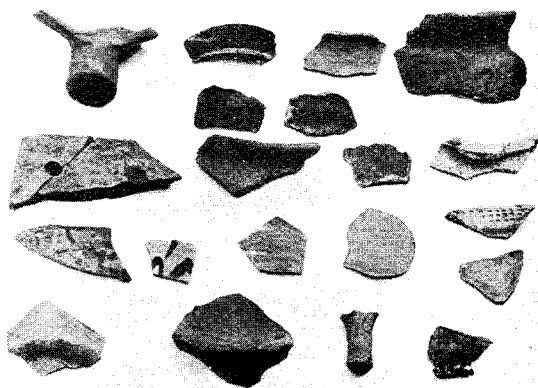
Merkwaardig genoeg ontbrak tot voor kort uit den tijd tusschen deze Merovingische verschijnselen en de stichting van de beroemde abdij voor adellijke vrouwen door Petronella, weduwe van Floris den Vette, in 1133, elk spoor van devroegmiddeleeuwsche

nederzetting, die hier ongetwijfeld moet hebben bestaand). Overblijfselen daarvan, b.v. een curtis, vermoedde dr Holwerda in de omgeving van de oude dorpskerk, ten N. waarvan eens het gebouwencomplex van de abdij heeft gestaan (afb. 3 : 5 en afb. 4 : 5); een door dezen geleerde indertijd niet ver van die kerk ingesteld onderzoek leverde echter nog geen positieve resultaten op. Iets meer succes had een niet lang daarna door mevr. M. L. H. Eerdbeek-Claasen op hetzelfde terrein achter de Chr. Geref. kerk (afb. 3 : 4 en afb. 4: 4) ondernomen kleine nagrafing, en wel in zooverre, dat daarbij althans op ± 1.50 m onder het maaiveld een aantal fragmenten uit den Karolingischen tijd voor den dag is gekomen⁵⁾. Hieronder bevinden zich o.m. scherven van reliefbandamphoren⁶⁾, Pingsdorfer aardewerk en kogelpotten, alles uit de 9e en 10e eeuw (afb. 1). Overblijfselen van gebouwen of grondsporen zijn bij deze gelegenheid niet opgemerkt. Naar wij hopen zullen de onderzoekingen met de spade in deze omgeving binnen afzienbaren tijd weer ter hand genomen worden en wordt daarbij een duidelijker beeld verkregen van de hier aanwezige vroegmiddeleeuwsche nederzetting.

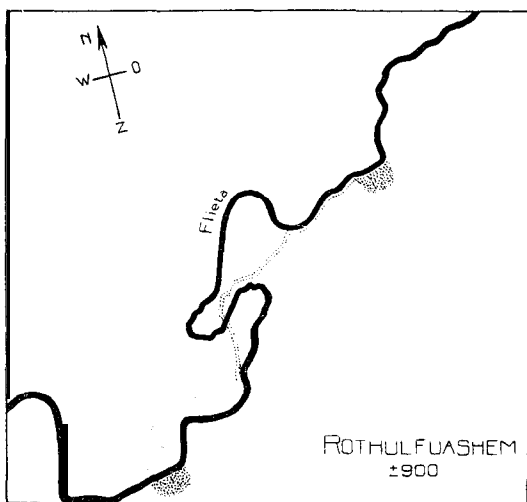
Inmiddels zijn op een geheel andere plaats, ongeveer 1500 m van het dorpscentrum verwijderd (afb. 3 : 1 en afb. 4: 1), een aantal vondsten gedaan, die er op wijzen, dat aldaar, in de 10e en 11e eeuw vooral, ook een nederzetting heeft bestaan. De meest karakteristieke van deze vondsten zijn⁷⁾:

Ceramik :

1 Zeer groot aantal rand- en buikfragmenten van kogelpotten. Kleur sterk variërend, in den regel zwartachtig tot lichtblauwgrijs. Enkele randprofielen

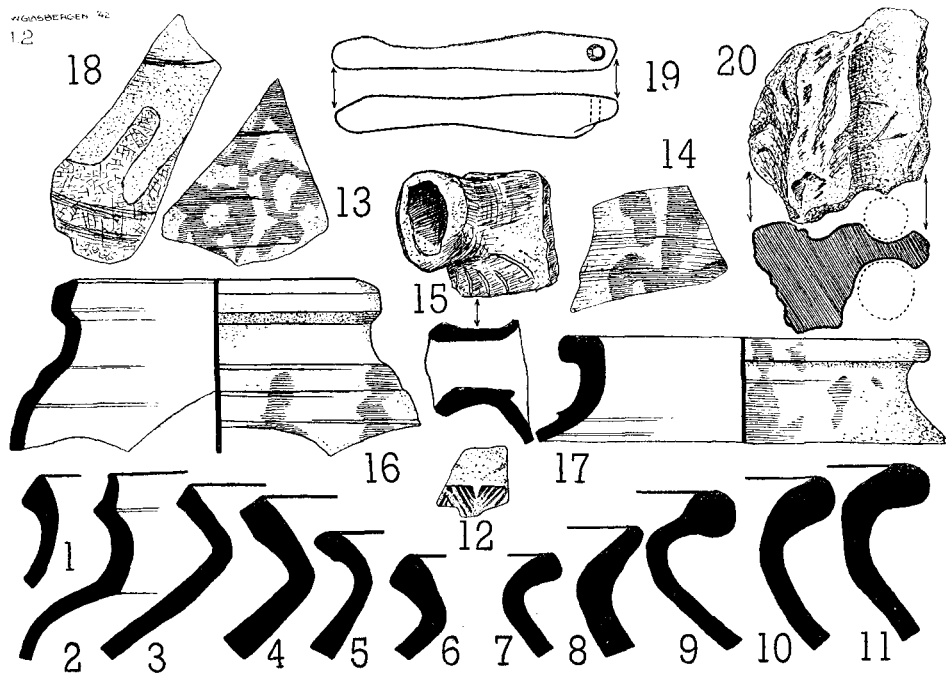

Afbeelding 1.

Afbeelding 5.

WIGSBOROUGH 42
1.2

Afbeelding 2.

op afb. 2: 1—11⁸). Dateering: misschien 9e, vooral 10e en 11e eeuw.

2 Groot aantal rand-, schouder-, tuit-, oor-, buik- en bodemfragmenten van zg. Pingsdorfer aardewerk, zoowel met roodbruine verfstrepen op witte tot gele scherf (afb. 2: 13 en 14), als paarsbruine tot zwartbruine verfstrepen op blauwgrijze scherf (afb. 2: 15, 16 en 17). Geïmporteerd. Dateering: misschien 2e helft 9e, vooral 10e en ook 11e eeuw⁹).

3 Klein, dunwandig, lichtblauwgrijs scherfje met radstempelpersiering. Afb. 2 : 12. Dateering: 10e eeuw (?).

4 Enkele buik- en schouderfragmenten van gedeeltelijk met geel glazuur bedekt aardewerk, z.g. aardewerk met spaarzaam glazuur¹⁰). Afb. 2 : 18. Dateering: vooral 10e eeuw.

5 Gering aantal fragmenten van steengoed uit de latere middeleeuwen.

Steen :

6 Aan een uiteinde doorboord slijpsteentje¹¹) van zwart gesteente (lydiet). Afb. 2: 19. Door het gebruik aan twee van de vier zijkanten in het midden sterk uitgesleten. Dateering: 9e tot 10e eeuw.

Gebouwwresten :

7 Een viertal stukken huttenleem mettakafdrukken. Oranjerood. Afb. 2: 20.

Natursaliën :

8 Een aantal beenderen; het grootste gedeelte waarschijnlijk van varkens.

Het aspect van deze vondsten doet vermoeden, dat wij hier te doen hebben met een kleine nederzetting, b.v. een hoeve, waarvan de wanden der

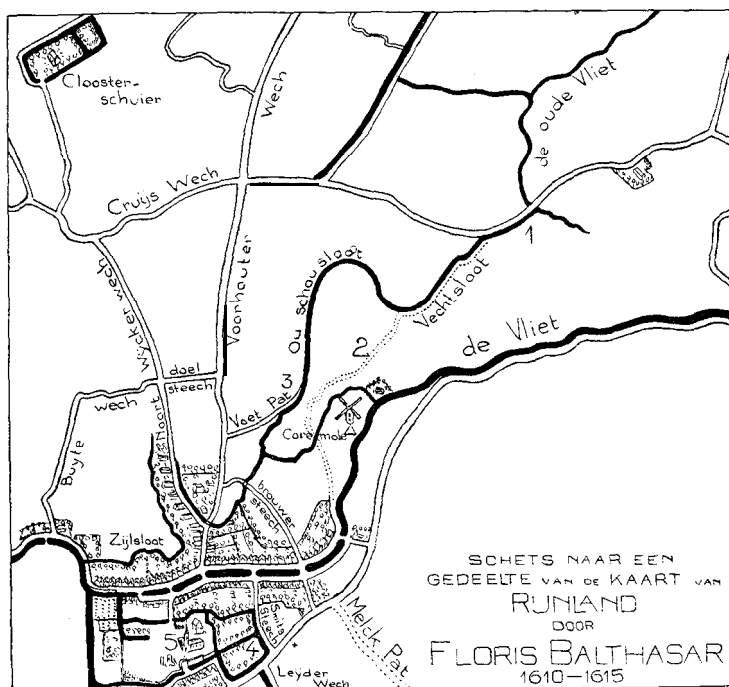
gebouwen bestonden uit met klei bestreken vlechtwerk van rijshout.

Een jaar of tien geleden zijn op het bewuste stuk land, genaamd „De Klaveren”, kadastraal bekend als gem. Oegstgeest, Sectie A 31, twee duidelijk zichtbare verhoogingen geëgaliseerd, bij welke gelegenheid vooral veel cultuursporen aan de oppervlakte schijnen gekomen te zijn. Heden ten dage is van die ophoogingen maar weinig meer overgebleven.

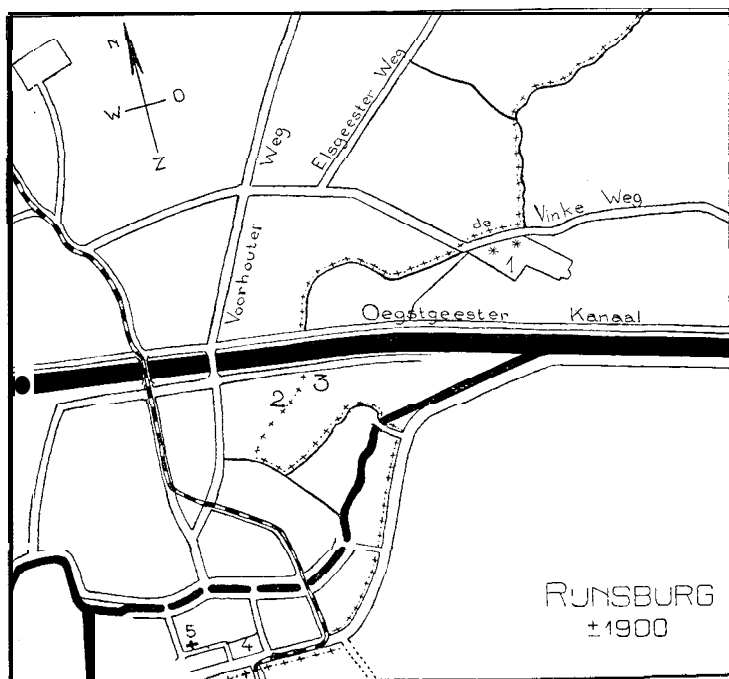
Over de ligging van „De Klaveren” kan nog het volgende opgemerkt worden :

Op ongeveer 750 m afstand ligt het Merovingische grafveld; op 500 m het Groene Kerkje te Oegstgeest, waar o.a. Karolingisch aardewerk te voorschijn is gekomen. Verder vindt men op de kaart van Rijnland, opgemeten door den gezworen landmeter Floris Balthasar van 1610—1615¹²⁾, een pad, dat als voortzetting van het Moleneind, vanuit Rijnsburg, langs het Merovingische grafveld, tot aan de plaats van onze nederzetting loopt, waar het op den Vinkeweg aansluit (afb. 4: 2). Tegenwoordig is dit pad niet meer in gebruik, daar het sedert ± 1840 wordt gesneden door het Oegstgeester Kanaal. Bij de oudere dorpelingen is de herinnering er aan evenwel nog bewaard gebleven, daar het niet zelden een omweg bespaarde¹³⁾. Hoogst waarschijnlijk is dit de oude verbinding, waarlangs in de vroege Middeleeuwen het verkeer tusschen het dorp en deze nabijgelegen nederzetting heeft plaats gevonden.

Ten slotte de oudste in de schriftelijke overlevering tot ons gekomen berichten met betrekking tot Rijnsburg. Hierbij doelen wij op de „Liber donationum”, de lijst van schenkingen aan de Utrechtsche Domkerk¹⁴⁾. In de daarin voorkomende *Commemoratio de rebus*

Afbeelding 3.

Afbeelding 4.

*sancti Martini Trajectensis ecclesie, que jam olim ibidem a fidelibus tradite sunt*¹⁵⁾ vinden wij het volgende vermeld ¹⁶⁾:

„In Rothulfuashem medietas tocius ville sancti Martini, et insuper hereditas Aldburge, quicquid ibi habuit¹⁷⁾”.

En verder op¹⁸⁾:

„In Hrothaluashem, quod modo dicitur Rinasburg, mansa XIII sancti Martini et de hereditate Radulfi et Aldburge, quos ipsi tradiderunt sancto Martino; et mansa jacent Binorthan-flieta, sidilia autem, que of s t e d i dicuntur, Bisuthan-flieta, in quibus etiam supranominati manserunt¹⁹⁾”.

Uit dezen tekst leeren wij dus het bestaan kennen van een aantal hofsteden te Rijnsburg, toentertijd Rothulfuashem (Rodulfsheim) genaamd, welke in het begin van de 10e eeuw hebben toebehoord aan een echtpaar (?) Radulf en Aldburg. Hiervan lagen de stukken land ten N. van de Vliet, terwijl de behuizingen ten Z. van dit water waren geëigen.

Hoe die oude Vlietloop in de dagen van Radulf en Aldburg, zoo omstreeks 900 moet geweest zijn, is met behulp van de kaart van Balthasar niet moeilijk te reconstrueeren. Daarbij valt op, dat de huidige grens tusschen de gemeenten Rijnsburg en Oegstgeest nog steeds over een aanzienlijke lengte de door die loop aangegeven lijn volgt (afb. 3: 2). De twee in het bovenstaande vermelde vindplaatsen liggen dan inderdaad ten Z. daarvan (afb. 5).

Alles bij elkaar genomen, de dateering van het gevonden aardewerk en de ligging ten Z. van de oudste Vlietloop, lijkt het ons niet al te gewaagd om deze twee met zekerheid aan te wijzen vindplaatsen in verband te brengen met de hofsteden

uit de erfenis van Radulf en Aldburg. Waar de overige hofsteden, die aan deze plaatselijke grootheden toebehoorden, hebben gestaan, kan door verdere vondsten in de toekomst worden uitgewezen. Ook die sporen van Rodulfsheim zullen den stroom van tien eeuwen wel getrotseerd hebben.

Groningen,
December 1942.

W. GLASBERGEN AZN.

Aanteekeningen

1) Cf. o.a. Pars, A.: *Catti aborigines Bafavorum & Pagus ef Abbafia Rhenoburgensis* (Kafwijkse en Rijsburgse Oudheden) (1697). p. 318-319; (2e Uitg. 1745), p. 296-297.

Deze Romeinsche stukken zijn de volgende:

- a) een aarden lampje met fabrieksmerk ATIMETVS (volgens Byvanck, A. W.: *Excerpta Romana* II (1935), p. 200: ATIMETI).
- b) enkele stukken baksteen, hoogst waarschijnlijk van tegulae (dakpannen), waarop gestempeld EXGERINF (Excercitus Germanici Inferioris = Van het Benedengermaansche Leger). Ook wordt over Romeiosche muntvondsten **gesproken. Tevens** is een „een Pot gevonden met een langen Hals, maar die seer eng was” (niet onmogelijk een Romeinsche kruik van gladwandig wit aardewerk).

Hoewel deze berichten nog niet door vondsten in den moderneren tijd zijn gevolgd en daardoor bevestigd, is de mogelijkheid geenszins uitgesloten, dat te Rijsburg een Romeinsche militaire voorpost over den Rijn heeft gelegen, welke dan, blijkens de gevonden dakpanstempels, in elk geval uit het laatst van de 2e en het begin van de 3e eeuw zou dateeren.

2) Cf. Holwerda, J. H.: *Hef grafveld van Rijsburg* (Leidsch Jaarboekje 1914, p. 43-49): — *De Franken in Nederland* (Oudh. Med. uif 's Rijksmus. v. Oudh. fe Leiden. Nieuwe Reeks V, 1924, p. 18-19): — : *Nederland's vroegste geschiedenis* (1925), p. 232-233 en p. 253-254.

3) Naar Holwerda betoogt, zouden deze Saksische urnen afkomstig zijn vanuit de Saksische gebieden in Duitschland via den Rijnmond naar hun nieuwe woonplaatsen in Engeland trekkende Angelsaksen, die op hun doortocht voor eenigen tijd naast andere Germanenstammen aan den mond van den Rijn gewoond, of zich blijvend gevestigd hebben.

4) Het verhaal bij W. van Gouthoeven. dat graaf Diederik 11 van Holland, na op St Laurentiusdag (10 Augustus) 974 bij Rijsburg de Friezen te hebben verslagen, op de plaats der overwinning een aan den H. Laurentius gewijde kapel stichtte, berust volgens sommigen op niet eenigermate betrouwbare gegevens en is daarom niet als eerste jaartal in Rijsburg's geschiedenis vermeld.

5) Dr Holwerda en mevr. Eerdbeek-Claasen meenden nl. hier het oude Rodulfsheim-Rinasburg (cf. verder op aant. 14-19) te moeten localiseeren. Het opgravingsterrein ligt' op het stuk land, begrensd door Smidstraat, Heereweg en **Schoolsteeg**, dat van oudsher tot de parochie van Rijsburg behoorde. Het overige gebied ten **Z.** van den oudsten **Vlietloop** (afb. 5), dat tegenwoordig deel uitmaakt van de gemeente Rijsburg, is pas na 1600 van het ambacht Oegstgeest afgenomen en onder de jurisdictie van Rijsburg gekomen.

6) Cf. o.a. Holwerda, J. H.: *Dorestad en onze vroegste middeleeuwen*, p. 60. **Dateering: $\pm 750 - \pm 850$.**

7) Cf. o.a. voor vroegmiddeleeuwsche ceramiek de verschillende opstellen van J. H. Holwerda en W. C. Braat in de *Oudh. Med. uif 's Rijksmus. v. Oudh. te Leiden* en vooral Braat. W. C.: *Funde mittelalterlicher Keramik in Holland und ihre Dafierung* (Bonn. *Jahrb.* 142, 1937).

8) Enkele hiervan vertoonen een profiel, dat eenigszins overeenkomt met de profielen van Saksisch aardewerk, afgebeeld bij Holwerda, *Oudh. Med. aif 's Rijksmus. v. Oudh. te Leiden*, Nieuwe Reeks I, 1920, Taf. XX, fig. 1-15, besproken op p. LIV-LV.

9) De reeds volkomen op steengoed gelijkende stukken met paarsbruine verfstrepen (harder gebakken, z.g. gesinterd) zullen in den regel wel jonger zijn dan de exemplaren mee

roodbruine verfstrepen (zachter gebakken), die nog tot het aardewerk te rekenen zijn.

10) Cf. Braat, *Oudh. Med. uif 's Rijksmus. v. Oudh. fe Leiden*, Nieuwe reeks XXII, 1941, p. 54, voetnoot 3 en XXIII, 1942, p. 20-21. Hier eenige correctie op de in **voorafgaande publicaties** voor deze aardewerksoort gegeven dateering.

11) Analoge stukken bij *Holwerda, Oudk. Med. uit 's Rijksmus. v. Oud. te Leiden*, Nieuwe Reeks XI, 1930, afb. 66: 10 (uit Dorestad) en Braat, *Oudk. Med. uit 's Rijksmus. v. Oudk. te Leiden*, Nieuwe Reeks XVIII, 1937, afb. 12 : 77 en 78' (uit Zetten).

12) Cf. Fockema Andreae, S. J.: Kaart van *Rijnland, door Floris Balthasar 1610-1615*, herdrukt met de origineele koperen platen in 1929, speciaal blad 8.

13) Dit, alsook enkele van de andere in deze mededeeling verwerkte gegevens betreffende „**De Klaveren**”, tezamen met het grootste deel van de vondsten, dank ik aan de **vriendelijkheid van mijn oom**, den heer C. Glasbergen **Wzn.**

14) Cf. Muller Fzn, S.: *Hef oudsfe Cartularium van kef Sfickf Ufreckf* (Werken, uitgegeven door het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht. Derde serie, No. 3. 1892).

15) „**Opsomming** van de goederen van de Utrechtsche St Maartenskerk, die reeds vroeger daar door geloovigen zijn afgestaan”. Muller, t.a.p. p. 38-45. De oorspronkelijk zeer droge opsomming wordt door Muller gedateerd tusschen 777 en 866; door anderen begin 10e eeuw (cf. daarvoor o.a. **Hüffer, M.**: *Die Reformen in der Abtei Rijsburg im 15. Jahrhundert* (Vorreformationsgeschichtliche Forschungen Bd. XIII, 1937, p. 1-2. Daar ook literatuuropgaven). Hierin zijn een aantal interpolaties aangebracht, waarschijnlijk omstreeks 953, waartoe o.a. ook de hier aangehaalde stukken worden gerekend, uitgezonderd „**In Rothulfuashem medietas tocius ville sancti Martini**”. Vermoedelijk is de rest pas na ontvanst van de erfenis ingevoegd.

16) Muller t.a.p. p. 41.

17) „**In** Rodulfsheim de helft **van** de plaats van de St.

Maarten, en bovendien de erfenis van Aldburg, (nl.) al wat zij daar bezat”.

18) Muller, t.a.p. p. 44

19) „In Rodulfsheim, dat nu Rinasburg genoemd wordt, zijn 13 stukken land van de St Maarten en (wel) uit de erfenis van Radulf en Aldburg, welke zijzelf aan **de St** Maarten hebben vermaakt: en de stukken land liggen ten N. van de Vliet, de (bijbehoorende?) nederzettingen daarentegen, die „hofsteden” genaamd worden, ten **Z.** van de Vliet, waarin ook de bovengenoemde personen verblijf hebben gehouden”.

Jonker Arent van Duvenvoirde, de watergeus.

Betaelt ten behoufve van Hester Davidts wedue van wijlen Aert Stappert als erffgenaem van wijlen Lambert Lambertsz. Stappert in zijn leeven gewoont hebbende tot Anckeveen, de somme van twee hondert veertich ponden in voldoeninge van Ilc LVIII £ bij goed: gedten Heere Arents van Wassenae in zijn Wel Eedts leven Heere van Duvenvoorden etc. des welgemelte Heeren respectie vaderlicke Grootvader zal : gecontraheert te sullen betalen voor de leverantie van vyer koebeesten bij den Welgedten Heere van Duvenvoorden van den voornoemden Lambert Lambertsz. Stappert wel ontfangen bij als00 varde als den Coninck van Spangen met dese vereenichde Nederlanden veraccordeert ende vereenicht ende in Vreden is, volgens het orgineel geteeckende contract in dato XVC negenentnegentich den achtsten dach van Januarij stilo antiquo. Hiernevens overgebracht als aen de voorn. somme van Ilc LVIII £ gecort sijnde twaelf ponden ten gelaege ende ses ponden aen den armen gegeven,, die bij den welgedten Heere van Duvenvoorden verstreect waeren, onder conditie van cortinge voors, dus hyer deselve somme blijckende bij het voorgeroerde contract, ordonnantie ende quitancie van M. Persijn Ilc XL £.

Reeckeninge Willem Havius v.h. sterfhuis van Johan van Wassenaer-Duvenvoorde; 25 Augustus 1650 f 113 vso.

Bovenstaande acte is uit meer dan één oogpunt belangrijk. Deze bekende watergeus, die een groot aandeel had in de vermeestering van den Briel, was in 1528 in Utrecht geboren, erfde Duvenvoirde van zijnen oom Adriaan, deken van Dordt en maakte eind 1589 zijn testament. Daarna hoort men weinig van hem en het tijdstip van zijnen dood bleef onbekend; alleen weten wij, dat zijn zoon met de erfgoederen beleend is 7 Sept. 1600.

Ziehier dus een levensteeken uit zijn levenseind. In Ankeveen bezat hij vele vaste goederen; waarschijnlijk was Stappert een zijner pachters, die vond, dat de oorlog na 30 jaar nu lang genoeg had geduurd en overtuigd was, dat het eind in 't zicht was, zelfs zoo zeker daarvan, dat hij zijnen Heer 4 koeien leverde, die deze eerst behoefde te betalen, als de begeerde vrede er was, hetgeen Jr Arent met meer kennis van zaken had tegen gewed. Resultaat, dat laatstgenoemde gelijk kreeg, zij het na ruim 1/2 eeuw, toen hij, Stappert en hunne zoons allen dood waren, om van de nooit betaalde beesten maar te zwijgen. Bovendien was er nog twee jaren vertraging, daar de boedel van Jr Arents zoon eerst ruim 5 jaren na diens dood geredderd was.

18 Nov. '43.

BijLEVELD.

Zeventiende-eeuwsch medisch toezicht op Rijnlands bestuursleden.

Van 1625 tot zijn dood in 1647 was Ewaldus of Waldus Schrevelius (eigenlijk Screvelsz. of. Schrevel geheeten) hoogleeraar in de medicijnen aan de Leidsche Hoogeschool.

Op hem sloegen Dijkgraaf en Hoogheemraden van Rijnland het oög, toen zij het in 1627 noodig oordeelden, hun kostbare gezondheid op geregelde tijden te doen onderzoeken of te constateeren. En zoo besloten zij op 6 Januari 1627 (*Archieven van Rijnland* Inv. no 134, *Notulen D. en H.*) „dat docter Waldus Schrevelius, docter ende professor medicijne binnen der stede ende universiteyt, op alle aenstaende vergaderingen binnen der selver stede te houden 't voorscr. collegie sall comen besoucken ende acht nemen op der heeren dispositie, en sal daer vooren jaerlijcx tot een wedde genyeten, te weten van den dijkgraeff twaelff gulden ende van de hoocheemraden elcx ses gulden jaerlijcx, die hem geassigneerd werden te ontfangen uut hun penningelt”

Het zou echter nog tot 1630 duren aleer prof. Schrevelius zijn aanstelling kreeg. Misschien vond hij de belooning van 54 gulden (er waren 7 hoogheemraden) te gering. In elk geval, in 1630 werd de wedde vastgesteld op f 150 en van dat jaar dateert

Foto Gemeente-Archief.

Prof. Ewaldus Schrevelius.

Geboren te 's-Gravenhage 1575; overleden te Leiden 1647:
 hoogleeraar in de geneeskunde aan de
 Leidsche hoogeschool

dan ook de volgende gezezelde aanstelling van 22 Juli 1630¹⁾:

„Op huyden den XXII Julij XVI c dertich soo hebben Dijkgraeff ende hoocheemraden van Rijnlant mitsgaders de hooftingelanden²⁾ desselfs lants in 't gemeen lants huys binnen Leijden collegialiter vergadert zijnde gesamenlyck goet gevonden ende geordonneert, dat Ewaldus Schrevelius doctor ende professor medicine binnen der selver stede, ende Universiteit, voorts aen op alle vergaderingen binnen deser stede t'voorscr. Collegie sal comen besoucken, ende haere Ed. Ed. voorts ingevalle de saeke sulcx zoude mogen vereijsschen, mit raet ende hulpe der medeciynen assisteren, ende wijders soo veel hem des mogelijk sijnde sorge dragen dat haren Ed. Ed. in goeder gesontheit mogen werden geconserveert. Waer vooren de gemelte heeren den voorn. doctor ende professor jaerlicx tot een wedde toegevoucht hebben, de somme van hondert vijftich ponden te XL grooten t' pont, die hem jaerlicx geassigneert werden te ontfangen uijt handen van den Rentmeester van Rijnlant, ende dat tot laste van t' gemeen lant, beginnende ende innegaende deselve jaerlicxe wedden metten aenvanck van den jaer XVI c ende dertich, sulcx dat t' voorscr. eerste jaer wedden verschenen ende ommegecomen zal sijn ter expiratie van

1) Zij is gehecht aan de door Schrevelius' weduwe **ge-teekende** kwitantie wegens de over 1647 verschenen wedde (*bijlagen rekening van Rijnland 1647*).

2) Hieruit blijkt, dat het besluit is genomen door de vereenigde vergadering, waarvan ook de hoofdingelanden deel uitmaakten.

den **zelven** jare, ordonneren de Rentmeester de betal(inge) van dien jaerlicx te doen, **ende** overbrengende daer van behoerl(ycke) quijtantie, sal in reeckeninge ten laste van t'gemeene lant valideren als nae behooren, actum ut supra. In kennisse (van) mij, C. Schilperoort, Secr''.

Toen de professor in 1647 was overleden, teekende zijn weduwe de volgende kwitantie:

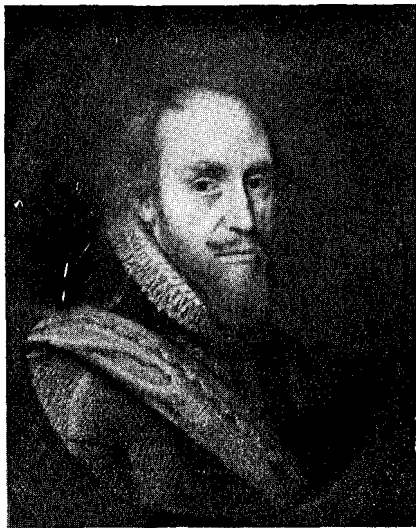
„Ontfangen bij mij ondergeschreven weduwe wijlen den Heer professeur Ewaldus Schrevelius van den rentmeester van Rijnlant de **somme** van hondert **ende** vijftich carolus gulden dat over het **jaer** weddens dat **haer** sal. man verscheenen geweest **souden** sijn ultimo december 1647, actum den 8 Feb. 1648.

Marija van Swaenswijck weduwe
van de Professor **Schrevelius** saliger.

Veel werk zal de opdracht den hooggeleerde niet hebben gekost; de vermoedelijk robuste gezondheid der **heeren** zal wel weinig andere storingen hebben gekend dan die **eener** overvulde maag en de goede Schrevelius zal er een aardige betrekking aan hebben gehad, te meer, als wij weten, dat hij zelden ontbrak op de vele, voortreffelijk gesoigneerde maaltijden, welke de **heeren** in het Gemeenlandshuis aanrichtten en waarvan de rekeningen van den kastelein van het huis getuigen.

Na den dood van Schrevelius is geen opvolger benoemd. Hadden de heeren zelf het komische van de zaak ingezien? Wellicht

J. SLAGTER.

Maurits Prins van Oranje en Margaretha van Mechelen.
Portret-stel uit de werkplaats van M. van Miereveld in
Britsch bezit 1940.

„Van het Vrouwtje van Mechelen”, dat hare jeugd in Leiden doorbracht en er ook hare laatste rustplaats vond.

Over deze historische persoon is betrekkelijk weinig geschreven, geheel overeenkomstig de bescheiden wijze waarop zij door het leven is gegaan. Doch, in het weinige over haar vermeld, vallen dan tevens de vele tegenstrijdigheden en onbewezen veronderstellingen op.

Het vinden van het bewijs harer teraardebestelling alhier, was voor mij eene aansporing om aan die verwarring een einde te maken.

Zij was van Brabandsche afkomst. Haar vader Jr Cornelis van Mechelen **Florisz.** sproot uit eenen jongeren tak van het befaamde huis der Berthout's, heeren van Mechelen, die te Lier gevestigd was. Hij was tot 1580 schepen aldaar en had 10 kinderen. Hare moeder, Barbara van Nassau, was de oudste dochter van Jr Paulus van N., die eerst als drost van de markgraven van Bergen op Zoom te Halsteren vermeld wordt in 1536, vervolgens van 1539-1543 als schout van Lier en ten slotte als meier van Zundert, waar hij het huis Laer bewoonde, tot 1547. Vermoedelijk is hij in datzelfde jaar overleden. Hij stamde uit eenen bastaardtak van de van Nassau's, Heerrn van Breda; zijn grootvader, n.l. Jan, was een bastaardzoon van Graaf Jan IV bij eene van Lommel. Paulus van Nassau werd veelal met den alias van

Merwen of Meruwen aangeduid, naar zijne moeder Jvr. Catharina van Merwen, vrouw van Jr Henric van Nassau, schepen van Breda, overleden 1517; ook zijne kinderen komen telkens met dien naam voor in dezelfde acten, waarin de volle broeders, of overige zusters van Nassau heeten. Paulus' echtgenoot was Margaretha van Lyere uit het bekende, wijldvertakte geslacht, in de Antwerpsche en Zuid-Brabandsche gewesten gevestigd en dochter van Nicolaas, heer van Berchem en Geertruid Noris. Hare zuster Geertruid was gehuwd met Jacob van Duvenvoirde, heer van Obdam enz. te Haarlem.

Paulus' dochters, de gezusters Adriana en Johanna van Nassau, waren sinds 1554 nonnen in de abdij Leeuwenhorst geweest en na doode van de laatste abdis Johanna van der Does, tijdens Leidens beleg, voerde Johanna den loozen titel. Dat deze Brabandsche vrouwen hier boven den Moerdijk kwamen, valt te verklaren uit het feit, dat de reformatie in de zuidelijke gewesten ontstaan, snel toenam en dat de families hare dochters in de noordelijke veiliger achtten.

Op 10 Mei 1582 verwierven de gezusters van Nassau met hare nicht Jvr. Anna van Lyere en Jvr. Susanna van Etten een huis op de Papengracht, dat op naam van Adriana van Nassau werd aangekocht van Jr Guido van Meetkercken en diens vrouw Jkvr. Theodora van Wijck. Dit echtpaar had het in 1560 verkregen van den Leidschen magistraat Jan Cornelisz. Paedts van Santhorst. Het was een oud en belangrijk perceel met twee kamers en poort achter op het Rapenburg uitkomende ter plaatse, waar nu het noordelijkste deel van het Museum van Oudheden

gevestigd is. De eigenaardige indeeling berustte ongetwijfeld op den toestand, toen het Rapenburg nog vestwal was.

Jvr. Anna v. Lyere huwde echter weldra (huw. voorw. voor nots. S. Lz. v. d. Wuert 19 Febr. 1585) met Jr Wolfert van Borssele, baljuw van Goes; dit echtpaar verkocht het vierde deel pas 5 Juli 1590 aan hare deelgenooten, die zooals blijkt uit een acte voor denzelfden notaris, 8 Jan. 1585 verleden, uit nog twee personen bestonden, niet genoemd in den koopbrief, n.l. Jvr. Cornelia v. Nassau en Jvr. Jacquelina van Dorp. Jvr. Cornelia van Nassau, zuster van Adriana en Johanna, was vroeger non te Delft geweest; Jvr. Susanna van Etten echter, zuster op Leeuwenhorst en dochter van Jr Hendrik, burgemeester van Antwerpen, waar zij in 1549 geboren was. Niet lang na den aankoop namen de oudere dames tot zich twee dochters en den jongsten zoon Anthonis (geb. 1582) van Jvr. Barbara van Nassau en Jr Cornelis van Mechelen, die hare ouders verloren hadden, want wij weten uit de verklaring voor nots. v. d. W. 13 Juni 1587 afgelegd door den 22-jarigen Jr Berthout van Mechelen en den 46-jarigen rentmeester van Leeuwenhorst, Adriaen Mourijnsz., dat die kinderen sinds Oct. 1583 bij hare tantes waren opgenomen en deze verkregen 13 Nov. 1590 van de Staten Generaal eenen onderstand van f 150.— jaarlijks uit de goederen van Leeuwenhorst ten bate der twee meisjes Wilhelmina en Margaretha, die zij volgens hare verklaring bij aanvraag van dien steun, reeds 7 jaren verzorgd hadden.

Er waren dus in dit huis, hetwelk eerst aangeduid werd als dat van „de joffers van ter Lee of Leeuwen-

horst", zes vrouwen bijeen sinds 1582 en daaruit ontstond als nieuwe naam: het Hof van Zessen.

Vindingrijke geesten hebben dit laatste trachten te doen doorgaan voor eene verbastering van het woord: princessen. Ieder, die op de hoogte is van deze personen en de verhoudingen in het tijdvak, waarin zij leefden, beseft terstond het onhoudbare daarvan. Deze dames komen nooit anders voor, dan als: Joffrou van Nassau, al gaf men dan ook af en toe den in dien tijd nog zeer zeldzaam voorkomenden titel van Mevrouw, aan de abdis-titulair Johanna. 1) Geen der Nassau's droeg den prinsentitel, vóór 1650. De stadhouders waren Prinsen van Orange, doch noemden zich zelf: Graaf van Nassau enz.

Wijders vinden wij vrijwel denzelfden naam als „Huis van Zessen" te Alkmaar terug, waar men (volgens vriendelijke mededeeling van Dr Mr Belonje) ook liefdegestichten had, genaamd: Huis van tweeën, vieren en achten.

Het is zeker, dat Margaretha van Mechelen tot 1601 het jaargeld der Staten kreeg uitgekeerd en hare zuster niet slechts tot 1604, d.i. tot haar huwelijk met den reeds 45-jarigen, vollen neef harer moeder, Jr Arent van Duvenvoirde, dijkgraaf van Rijnland, doch ook later.

Sinds 1601 heeft Prins Maurits voor Margaretha gezorgd. In het werk van Comte Jules Delaborde in 1890 verschenen over Louise de Coligny, vinden wij op blz. 56 van deel II het volgende i.d. 5 Maart 1603

1) Het nieuwe Ned. Biogr. Wdbk. noemt haar afvallig. Dit is onbewezen en m.i. onjuist; de vergissing berust vermoedelijk op C. v. Alkemade's h.s. over Leeuwenhorst, dat haar ten onrechte eene dochter van Prins Willem 1 noemt, die **geene** dochter Johanna had.

door deze vorstin, sinds amper eene maand in Den Haag teruggekeerd, geschreven aan hare stiefdochter, de Hertogin de la Trémoille: „Vostre aîné (sc. frère, dus Prins Maurits) se tient tousjours à ses amours accoustumées et ne change point. Sá dame a acheté icy une jolie maison où elle est, à ce que l'on dit, fort proprement accomodée fort bien en point. Elle se tient là avec ses deux petits enfans que l'on dit estre fort beaux. Elle ne va en nulle compagnie; et encores que cela soit sceu de tout le monde, qui veut faire plaisir à vostre frère, faut ignorer et ne luy en parler point. Pour moy, je ne luy en ay pas encores ouvert la bouche.”

De zoons van Prins Maurits bij Margaretha van Mechelen, n.l. Maurits (overleden aan de pest 5 Juni 1617) en Willem (luit.-admiraal van Holland sinds 18 Juni 1625, doch 18 Aug. 1627 gesneuveld voor Grol) en nu met den jongste erbij, komen nog eens, zij het dan niet bij name, voor in eene acte, 23 Jan. 1605 voor notaris Augustijn Turck in Den Haag verleden. Op 1 Oct. 1604 was er n.l. aan M. van Mechelen een gouden keten ontstolen, waarvan, buiten de dienstmeid, verdacht werden de gouvernante Joffr. Cath. de Caruyn, wed. kap. Pieter Willems, en de min, doch ten onrechte, zooals later bleek. De gouvernante was er dus voor Maurits en Willem, de min voor Lodewijk. Geboortedata of jaren, laat staan doop, zijn van de drie zoons onbekend. Hunne moeder was in het oude Geloof opgevoed, geen wonder daar te midden der Leeuwenhorster nonnen en ook hare zuster huwde voor de magistraat van Leiden met den R. C. Jr Arent van Duvenvoirde 21 Febr. 1604. Heeft zij haar drietal ook aldus doen doopen? M.i. wel en

dan is het daardoor tevens ongerijmd, dat men haar toedicht, hofdame te zijn geweest bij Louise de Coligny, die dan ook zeker in andere termen over haar geschreven zou hebben, dan zoo juist aangehaald.

Van een huwelijk tusschen haar en Maurits is nimmer sprake geweest; dat heeft reeds Mr W. J. baron d'Ablaing v. Giessenburg's artikel in den Ned. Heraut van 1892 afdoende bewezen. En prins Maurits was in dien tijd geheel onverschillig op het gebied der religie. Eerst in zijne laatste levensjaren werd hij tegen heug en meug gedreven tot partij kiezen.

In Leiden vernemen wij in langen tijd niets officiëls meer van Margaretha van Mechelen. In eene acte betreffende het Hof van Zessen van 10 Aug. 1616 verschijnt zij dan als Mevrouw M. v. M., vertegenwoordigd door twee procuratiehouders; wel een bewijs welken eerbied men haar, ondanks het gebrek aan een huwelijk, betoonde. In dat huis hadden groote veranderingen plaats gevonden. Jvr. Adriana van Nassau, geb. 1539, was overleden en 18 Sept. 1592 begraven in de Pieterskerk. Vermoedelijk is toen de broeder der gezusters van Nassau hier komen wonen, n.l. Jr Hendrik v. Merwen, althans hij werd 5 Dec. 1607 in de Pieterskerk ter aarde besteld. Gelukkig heeft Aernout van Buchell ons medegedeeld, dat zijn wapenbord met den dooddatum 29 Nov., daar hing, anders hadden wij hem kwalijk herkend in de vermelding van den grafmaker: Jonker van Messen, blijkbaar eene kruising tusschen de woorden: van Merwen v. Nassau en het Hof van Zessen. Ook de Abdis-titulaire van ter Lee, Johanna van Nassau, was 25 Juni overleden en 3 Juli 1611 in de Pieterskerk bijgezet. Als

erven der gerechtigde zusters droegen dan 10 Aug. 1616 Jvr. Cornelia v. Nassau, Jvr. Agneta van Cape!, wed. Jr Hendrik van Merwen namens hare beide onmondige kinderen, Jr Antoni van Mechelen, broeder van Margaretha en procuratiehouders van laatstgenoemde, hun aandeel in het perceel over aan Jvr. Susanna van Etten, die sinds 1611 hare huisgenoot als abdis-titulair was opgevolgd en aan Jvr. W. v. Mechelen, weduwe sinds 28 Juli 1610 van den dijkgraaf Jr Arent van Duvenvoirde. Ook Jvr. Cornelia v. M. kwam kort daarop 16 Dec. 1616, te sterven en werd 22 Dec. begraven als boven. Zoo Wilhelmina niet hare kinderen Jacob en Geertruid bezeten had, ware het zeker in het groote huis zeer stil geworden. Ruim twee jaren daarna reikte die weduwe hare hand aan Jr Johan Brant van de Wateringe, die alhier in 1595 geboren en in elk geval dus veel jonger dan zijne vrouw was. Hij was de nieuwe leer toegedaan en heeft haar blijkbaar overgehaald, want 16 Jan. 1619 teekenden zij in de geref. kerk aan. Het huwelijk is elders, zooals toen voor weduwen van aanzienlijken stand gebruikelijk was, voltrokken. Ook hare dochter volgde einde 1626 het voorbeeld harer moeder door met den gereformeerden Jr Johan Verus van Cats, heer van Bruelis, te trouwen en aan haar stond de moeder de helft van het huis van Zessen 4 Dec. 1631 af. De zoon, Jacob van Duvenvoirde, was baljuw van Rijnsburg en woonde aldaar. Tot 1634 bleef echter het echtpaar Brant met de van Catsen in Leiden gevestigd; toen zijn zij met onbekende bestemming, zij vroegen niet eens attestatie aan, vertrokken. Wilhelmina van Mechelen is 3 October 1648 gestorven, doch niet hier begraven. Haar vertrek hield zeker verband met het overlijden

op 5 Oct. 1634 van Jvr. Susanna van Etten, de laatste, die zich abdis van Leeuwenhorst heeft genoemd. Haar eenige erfgenaam was Jr Maximiliaan Tseraerts te Antwerpen, die zich van zijne erfenis in het Hof van Zessen reeds 29 Maart 1636 ontdeed bij verkoop aan den mede-eigenaar Jr Verus van Cats. Doch ook deze keerde met vrouw en twee zoons Leiden spoedig den rug toe. Op 12 Dec. 1637 verkocht hij het Hof van Zessen aan Jr Gillis van Heussen, heer van Torenvliet bij Valkenburg. Uit diens boedel werd het in 1661 verkocht en verwisselde vanzelf van eigenaar in den loop der tijden, totdat in het eerste jaar der 19e eeuw de curatoren der academie ook daar de huizen der burgerij deden verdwijnen en niet veel schoons daarvoor in de plaats gaven.

Er wordt verteld, dat Margaretha van Mechelen te Rijswijk woonde, doch in feite blijkt dit slechts te berusten op de bekentenis van een dergenen, die in 1623, eenen aanslag op Prins Maurits beraamden. In tal van Haagsche notarieele acten komt zij doorgaans als d'Edele Vrouwe, Vrouwe Margaretha van Mechelen, voor, doch steeds als aldaar woonachtig. Zij had er verschillende woningen in eigendom; van 1613 af een groot pand in de Houtstraat O.Z. met stal uitkomend op Bleyenburg en ten N. van het Huis van Amsterdam; daar woonde zij doorgaans tot 1627, toen zij het aan Const. Huygens verkocht. Doch aan de Westzijde dier straat bezat zij ook eene woning en van 1621-1635 in eene buurt, die toen zeer in trek kwam, n.l. de Z.O. Buitensingel een huis, genaamd de Regenboog met tuin ervoor en boomgaard erachter. Zij hield, na verkoop daarvan, slechts een strookje tuin over.

Vanzelf hield zij er tal van knechts, meiden en ook stalpersoneel op na, terwijl als bij haar inwonend tot 1620 voorkomt haar oomzegger Jr Johan van Oosterwijck en tot 1637 ook haar broeder Jr Anthonis van M. Van huis uit en door erfenis was zij dan ook zelf niet onbemiddeld en bezat vaste goederen in Lier, doch ook elders, 200 b.v. in Rijsbergen en bij Bergen op Zoom. Toch krijgt men van haar geldelijk beheer en beleid geen grooten dunk. Op 24 Jan. 1619 kocht zij van de Jonkers Frans Ernst en Vitus Otto van Mandelsloo de hooge heerlijkheid van Vrijehoeven en de ambachtsheerlijkheid van Oudshoorn, Gnephoek en Aarlanderveen en werd er 2 Febr. van dat jaar mede beleend. Doch spoedig zag zij zich genoopt daarvan afstand te doen aan Dirc de Vlaming uit Amsterdam, die Aarlanderveen als laatste van alle 22 Juli 1628 verwierf. Bemiddelde lieden hadden in dien tijd nu eenmaal eene in onze oogen hoogst zonderlinge en onberaden manier van belegging in vaste goederen en renten, doch dit onderwerp, hoezeer eene nadere studie waard, valt buiten ons bestek.

Vast staat, dat Prins Maurits 13 April 1621 testeevende, (testament besloten overhandigd op den 15en aan notaris Dirc Boot), legaten maakte aan zijne natuurlijke zoons Willem en Lodewijk en voorts aan Jouffr. 'van Mechelen, moeder der voorn. zoons, f 4200.— 's jaars. Kort voor zijnen dood, op 23 April 1625, verhoogde hij den 5den dier maand dit jaargeld met f 1800.—, samen een voor dien tijd zeer hoog bedrag aan douarie. Hij noemt haar dan uitdrukkelijk Juffrouw Margaretha van Mechelen. De vijf kinderen, bij andere vrouwen verwekt en ook door hem bedacht, noemt de Prins daarentegen: bastaarden.

Over die legaten is vaak en langdurig geharrewar geweest en dat alies heeft 't vrouwtje van Mechelen moeten meemaken, want zij leefde nog heel lang en zag Frederik Hendrik, Willem II en zelfs diens weduwe ten grave dalen vóór ook haar uur kwam op 17 Mei 1662 in Den Haag (Holl. Mercurius blz. 69 2e kol. r. 3-5). Het register der dooden, in onze Pieterskerk begraven, bevat de mededeeling, dat haar stoffelijk overschot vandaar is aangevoerd en het is 27 Mei bijgezet in de stede no. 36 van den omgang van 't choor, het graf van haren zwager, den Dijkgraaf, dat haar volgens begeerte van diens dochter, de vrouwe van Bruelis, sinds 31 Aug. 1651 was afgestaan. Hare in Leiden doorgebrachte jeugd was haar blijbaar steeds bijgebleven.

Slechts haar zoon Lodewijk overleefde haar nog een paar jaren. In het testament zijns vaders wordt hij voor het eerst Louys genoemd en na diens dood, komt hij in tegenstelling met zijne jonge jaren steeds onder dien verfranschten, naamvorm voor. Zijne afstammelingen in de vrouwelijke lijn leven, na het uitsterven van zijn mannelijk oir in 1824, in grooten getale onder ons voort.

Doch, wie haar nog ruim twaalf jaren overleefde, was Amalia van Solms; hadde Frederik Hendrik deze niet overhaast op 4 April 1625 naar verlangen van zijnen halfbroeder gehuwd, Margaretha van Mechelen ware op het doodsbed van Prins Maurits nog Prinses van Oranje geworden en de geschiedenis van ons land zou eenen geheel anderen loop hebben gekregen, zonder koning-stadhouder en zonder Friesche stadhouders aan het hoofd van zaken.

Noode missen wij eenig document, dat ons inlicht

over de verhouding dezer beide vrouwen, die elkander wel eens moeten aangetroffen hebben in de weinig omvangrijke residentie harer dagen.

Opzettelijk heb ik hier geen gewag gemaakt van de befaamde „klacht van de Vrouwe van Mechelen”, op naam van Hugo de Groot, doch buiten zijne kennis, immers na zijnen dood uitgegeven, als pamflet tegen de Oranje's. Daardoor alleen reeds verspeelt dit geschrift alle recht, om in ernst te worden behandeld, zelfs al ware het van de hand van Grotius zelf, hetgeen m.i. ten zeerste te betwijfelen valt.

Men heeft deze Vrouwe door de naamsovereenkomst te veel verward met eene achternicht, Margaretha van Mechelen, ook dochter van eenen Jr Cornelis doch Fransz. en van Jvr. Anna de Cocq van Neerijnen, 7 Maart 1597 te Delft gehuwd met Jr Philips van Steeland, heer in Grijsoord, raad van Prins Maurits en drost van Buren, 1566-1623. Zij was verbonden aan de kleine hofhouding van Maria gravin von Hohenlohe Langenburg, de oudste halfzuster van Prins Maurits, dien zij bij den doop van Christiaan Huijgens' oudsten zoon Maurits in 1595 ook vertegenwoordigde. Deze Margaretha stierf echter reeds 1 Maart 1643 in Den Haag.

Geheel ten onrechte volgde dan vanzelf de beschuldiging, dat Prins Maurits de vrouw zijner keuze had uitgehuwelijkt aan eenen gunsteling, alsof deze geschiedenis zich in Frankrijk, niet in Holland afspeelde.

5 April 1943.

BIJLEVELD.

Naschrift:

Dank zij de zeer gewaardeerde hulp van Mr A. Staring van den Wildenborch kan ik thans hierbij doen opnemen de portretten, waarvan de oorspronkelijke uit het atelier van M. van Miereveld, in 1940 berustten in de verzameling van col. Barton te Londen.

Het geestelijk milieu van Grotius te Leiden.

De gegevens over den man, die wel „het Delftsch orakel” genoemd wordt, maar die toch ook een viertal jaren van zijn leven in de sleutelstad heeft doorgebracht, zijn voor die periode dun gezaaid; rijker vloeien de bronnen, wanneer wij zijn persoonlijkheid trachten te verstaan uit het milieu, waarin hij in onze stad heeft verkeerd.

Een dankbaar gebruik makende van de beide, door Dr. P. C. Molhuysen gepubliceerde deelen van de „Briefwisseling van Hugo Grotius” (R. G. P. Nos. 64 en 82), zal ik hieruit veelvuldig citeeren, waarbij ik, om de vlotte lezing van het artikel te bevorderen, het mooie, doch vaak moeilijke Latijn van De Groot in het Nederlandsch zal weergeven.

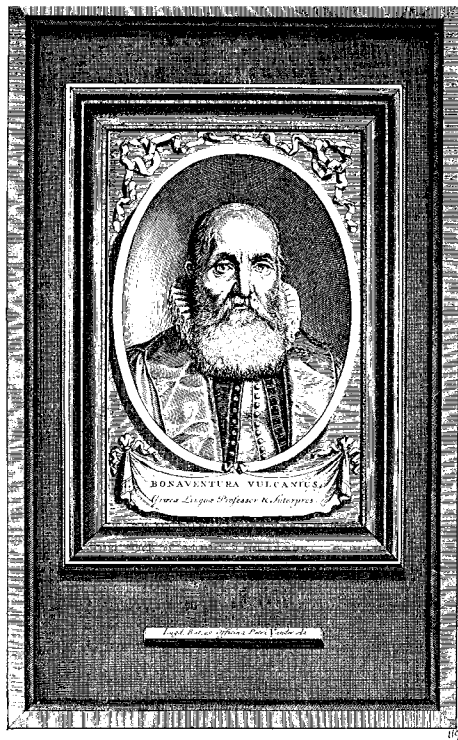
Bijzonder kenmerkend voor het intellectueele milieu van Leiden op het einde der 16e eeuw, is zijn *kosmopolitisch* karakter. Men behoeft slechts het „Album Studiosorum” in te kijken, om zich er van te overtuigen, dat juist in dien tijd studenten van allerlei nationaliteiten hier studeerden. Ten deele lag dat ook in den geest van het Humanisme uit de dagen van Erasmus. De „*Peregrinatio academica*” was toenmaals — en terecht — een noodzakelijk bestanddeel der Universitaire opleiding. Men studeerde gaarne aan meer

*Quem sibi quindenis Astraea sacravit ab annis
Talis HVGELIANVS GROTIVS ora fero.*

Hugo de Groot aan het einde van zijn studententijd (1598).

(Naar een kopergravure van J. de Gheyn).

Bonaventura Vulcanius,
Hugo de Groot's leermeester in de Grieksche taal.
(Prentverzameling Gemeentearchief Leiden No. 62.713)

Franciscus Raphelengius,
Hugo de Groot's leermeester in de Oostersche talen.
(Prentverzameling Gemeentearchief Leiden No. 59.880)

dan één Universiteit. Hugo de Groot zelf gaat, na zijn studie te Leiden, zijn doctorshoed in Orleans halen. Paulus Merula had aan acht Universiteiten gestudeerd. Molinaeus had achtereenvolgens college geloopt te Sédan, Parijs en Cambridge. Hugo's oom; Cornelis de Groot, studeerde te Parijs en te Orleans. Ook hoogleeraren wisselden vaak van Universiteit. Scaliger was, voor hij te Leiden kwam, te Genève hoogleeraar geweest; Junius te Neustadt en te Heidelberg. En voorts, afgescheiden ook van hun verwijlen in intellectueele centra, treft het, hoe bereisd de toenmalige Leidsche hoogleeraren waren, wat mede een gevolg was van de godsdienstoorlogen. Junius had gezworven door Frankrijk, Zwitserland, Duitschland en de Nederlanden, voor hij te Leiden aankwam. Scaliger bereisde, behalve zijn geboorteland Frankrijk, ook Zwitserland en Polen, om ten slotte in Leiden het hoofd te komen neerleggen. Bonaventura Vulcanius zien wij achtereenvolgens wonen te Brugge, Keulen, Genève, Antwerpen en Leiden; Franciscus Raphelengius te Gent, Neurenberg, Parijs, Cambridge en Leiden. Het internationaal, kosmopolitisch karakter van het Leidsche intellectueele leven dier dagen heeft zeker zijn schaduwzijden gehad: men denke slechts aan de veelvuldige botsingen tusschen de studenten onderling, die zich naar de nationaliteiten in partijen verdeelden, doch een feit blijft het, dat de blik van de studenten werd verruimd en door eigen aanschouwing van wat in andere cultuurcentra opbloede en door den omgang met hoogleeraren, die over den muur van andermans tuin hadden gekeken. Zou ook Grotius' wijde en ruime belangstelling, behalve aan eigen gelukkigen aanleg, niet mede te danken zijn aan het

feit dat hij te Leiden aan de voeten gezeten had van leermeesters, die Europa hadden rondgereisd?

Naast het *kosmopolitisch* karakter van het intellectuele Leiden bij den overgang van de 16e in de 17e eeuw, zou ik willen wijzen op *de veelzijdige geleerdheid* van zijn voormannen. Specialiseering van de wetenschap was toen nog niet het wachtwoord. Had men ook al niet vele geesten meer, die, zooals voor het laatst nog een Leibniz, het geheele terrein van de wetenschap omvatten, er waren toch wetenschappelijke combinaties, die nu zeldzaam worden geacht. Grotius zelf zal uitmunten als classicus, als jurist, als theoloog, als historicus, als dichter, maar hij staat daarin in zijn tijd niet alleen. Zijn oom, Cornelis de Groot, had te Leiden, naast de Rechten, ook nog een poos de Philosophie gedoceerd. Paulus Merula was classicus, jurist, historicus en geograaf. De ontleedkundige Otto Heurnius gaf ook lessen in logica. De wiskundige Rudolf Snellius doceerde mede Hebreeuwsch. De medicus Gerard Bontius was tevens wis- en sterrenkundige. Raphelengius had te Cambridge Grieksch en Latijn gegeven ;te Leiden trad hij op als Arabicus en Hebraïcus. Grotius' vriend uit zijn Leidschen tijd, Johannes Meursius, was gepromoveerd in de Rechten, werd hoogleeraar in het Grieksch en schreef een geschiedenis van het Twaalfjarig Bestand. Dergelijke combinaties mogen hunne bezwaren medegebracht hebben, zooals bij Snellius, wiens kennis van het Hebreeuwsch beneden peil schijnt te zijn geweest, daartegenover staat, dat het inzicht in het verband der wetenschappen, nù bij velen zoo te loor gegaan, werd bevorderd door het feit, dat de belangstelling in zooveel verschillende richtingen ge-

gaan was. En ook hier zou ik willen wijzen op den mogelijken invloed van dit veelzijdige synthetische onderricht op een toch al naar alle zijden openstaanden geest als die van Hugo de Groot.

Het schijnt gewaagd, behalve op de veelzijdigheid, ook nog op de *vroegrijpheid* van verschillende geleerden uit het Leidsche milieu te wijzen. Grotius zelf is beroemd van wege die vroegrijpheid. „*Vir natus*” heeft zijn vriend Daniël Heinsius hem genoemd. Op zijn komst als elfjarige knaap aan de Universiteit moet in dezen niet te veel de nadruk gelegd worden. Immers werden de studenten toenmaals op veel jeugdiger leeftijd ingeschreven dan nu. Dit hing daarmede samen, dat een deel van het tegenwoordige gymnasiale onderwijs toen werd gegeven in de letterkundige faculteit van de Academie. Doch, zelfs dit in aanmerking genomen, maakt De Groot met een inschrijving op elfjarigen leeftijd geen kwaad figuur. De meeste studenten waren wel iets ouder. Sterker spreken echter de feiten, dat hij als jongen van acht jaar Latijnsche gedichtjes maakte, als knaap van twaalf jaar zijn moeder tot het Protestantisme bekeerde en als zestienjarige doctor in de Rechten zijn „*Martianus Capella*” in het licht gaf, die de aandacht van de geheele wereld op hem vestigde. Een merkwaardig feit is nu echter dat wij in Grotius’ omgeving nog enkele voorbeelden van een zekere vroegrijpheid vinden. Op negenjarigen leeftijd schrijft Daniël Heinsius reeds met gemak verzen. Johannes Meursius construeert op twaalfjarigen leeftijd Romeinsche redevoeringen. Everhard Bronchorst, bekend door zijn „*Diarium*” (uitgegeven door J. C. van Slee in de Werken van het H. G.) doceert op 15-jarigen leeftijd te Keulen

de Pandecten. Janus Douza junior onderscheidt zich ook reeds als kind door het schrijven van Latijnsche gedichten. Beschouwt men deze feiten, die ik toch niet zonder meer naar het rijk der legenden meen te moeten verwijzen, in hun onderling verband, dan zou men geneigd zijn in den trant van cultuurhistorici, die van de begaafdheid van bepaalde „generaties” spreken, de Leidsche professoren- en studentengeneratie uit Grotius' tijd als een bijzonder type te beschouwen, dat uitmuntte door veelzijdigheid en vroegrijpheid.

Na deze algemeene beschouwingen: een meer gedetailleerde beschrijving van de personen, met wie Grotius te Leiden verkeerdt heeft.

Na een kort verblijf (1594-1596) bij zekeren Jacobus Lasson vinden wij Grotius in 1597, volgens de recensielijst, aanwezig in het Senaatsarchief, als gehuisvest bij Professor Franciscus Junius. Wij spraken reeds over de vele omzwervingen van dezen theoloog. Geboortig uit Frankrijk, zwierf hij in de dagen van het Verbond der Edelen door de Nederlanden en maakte zich jegens de opstandelingen verdienstelijk, niet alleen door zijn prediking, maar ook door het samenstellen van pamfletten. Na 1568 vinden wij hem in de Paltz, waar hij een zekeren naam maakte als bijbelvertaler. In 1592 werd hem op een doorreis door Holland een Theologische leerstoel te Leiden aangeboden, waar zijn komst een ware aanwinst betekende voor de Godgeleerde faculteit die kort te voren groote verliezen had geleden. In 1593 schreef hij er zijn meest bekende boekje „Le paisible Chrestien”, dat vele malen is uitgegeven en vertaald. Het boekje dringt aan op vrede en verdraagzaamheid tusschen de Christenen onderling. Junius' wetenschappelijke

verdiensten liggen vooral op het gebied der Ooster-sche talen, als kenner waarvan hij een zekere reputatie genoot. Maar hij was toch bovenal gezien te Leiden om zijn vredelievende natuur, die hem er telkens toe bracht, om bij geschillen in den boezem van het Nederlandsche Protestantisme verzoenend op te treden.

Het was bij dezen irenischen theoloog, dat Hugo de Groot het tweede gedeelte van zijn verblijf te Leiden doorbracht. En hij heeft van den omgang met Junius een diepen indruk in zijn leven medegenomen. In een schrijven van 24 December 1609 schrijft hij aan Gommarus: „Vooral het onderricht van Junius, wiens nagedachtenis mij heilig is, is diep in mijn gemoed gedrongen”. Aan G. J. Vossius schrijft hij in December 1619 over Junius als den zeer geleerden man, „wiens nagedachtenis ik vereer”. Naast zijn ouderlijk huis is er geen huis, dat hem zoo lief is als het huis van de familie Junius, zoo schrijft hij tot tweemaal toe aan een der achtergebleven kinderen van Junius en dat wel „omdat hij zóózeer vereert de nagedachtenis van den zeer heiligen man”. Wanneer in 1602 Junius door de pest wordt weggerukt ¹⁾, is het Grotius, die een lofdicht op hem schrijft, waaruit men voelt, dat vooral Junius' karakter en persoonlijkheid een blijvenden indruk op hem hebben gemaakt.

¹⁾ In het „Register van de Overlijdende personen binnen Leyden” (Gemeente-archief B.S. 327) fol. 32 verso, vinden wij, dat op 25 October 1602 is overleden: „Doctor Junius over bagijnhof”. Het is bekend, dat in dien tijd op het z.g. „Fam-liede Bagijnhof” verschillende professoren woonden o.a. Bronchorst, Heurnius en Merula. Junius woonde blijkbaar op het Rapenburg **tegenover het Bagijnhof**. Indien hij daar ook reeds woonde in 1597, zou aan de hand van deze notitie zijn uitgemaakt, waar Hugo de Groot laatstelijk te Leiden heeft gewoond.

Is Junius voor den jeugdigen student de vereerde heilige geweest, het bewonderde genie was de wereldberoemde J o s e p h J u s t u s S c a l i g e r. Dr. P. C. Molhuysen heeft in zijn werk *De komst van Scaliger in Leiden* (Leiden 1913) uitvoerig beschreven, welke moeilijkheden er overwonnen moesten worden, eer Scaliger er in bewilligde naar Leiden te komen. Na het heengaan van Justus Lipsius wilde men met niet minder dan met een tweede ster uit het „Triumvirat littéraire”: Lipsius, Scaliger, Casaubonus genoegen nemen. Herhaaldelijk moest er een beroep gedaan worden op den man, die reeds toen als philoloog en chronoloog een wereldnaam had en op het kasteel van den heer Rochepozay in Frankrijk het leven van een geleerde zonder ambtelijke bezigheden leidde. Ten slotte zwichtte hij voor het dringend verzoek van de Staten-Generaal; bij zijn komst werd echter de voorwaarde bedongen, dat hij van het geven van college zou zijn vrijgesteld. Hij zou gelden als „Decus Academiae”. In het laatst van 1593 kwam hij met een aanzienlijk gevolg te Leiden aan. Hij heeft er geleefd als een vorst. Prins Maurits plaatste hem, wanneer hij ten hove verscheen boven zijn Nassausche neven. In de Academische oraties werd hij vóór den rector aangesproken. Er was pension voor hem besproken in het huis van Jhr. François van Lantscroon op het Rapenburg tegenover de Academie (thans no. 40—42) en daar werd voor hem het voor dien tijd aanzienlijke bedrag van *f* 1300.— per jaar betaald.

De groote verdiensten van een Scaliger voor de wetenschap kunnen moeilijk betwist worden. Gok in het werk van Scaliger is veel verouderd, maar het is toch niet te ontkennen, dat zijn volle beteekenis voor

Franciscus Junius,
 bij wien Hugo de Groot te Leiden inwoonde.
 (Prentverzameling Gemeentearchief Leiden No. 52.775)

Joseph Justus Scaliger,
 Hugo de Groot's meest vereerde leermeester te Leiden.
 (Prentverzameling Gemeentearchief Leiden No. 60.685)

de klassieke wetenschap eerst in veel later tijd o.a. door een man als Niebuhr is erkend. Scaliger was maar niet Humanist zonder meer, maar hij heeft het Humanisme gecorrigeerd door zijn, ijveren voor een strenge tekstcritiek. Het is dan ook geen wonder, dat een zijner biografen (A. J. E. Holwerda) van hem in zijn verhouding tot Leiden zegt: „Wanneer deze kleine grijsaard langs het Rapenburg wandelde, bevroedden de menschen, dat reeds zijn enkele persoonlijkheid hunne stad beroemd maakte”.

Scaliger heeft den genialen aanleg van Hugo de Groot doorzien en hem te Leiden tot een van zijn intimi gemaakt, en Grotius op zijn beurt heeft Scaliger in zijn grootheid erkend en gewaardeerd. Herhaaldelijk bemerken wij uit de correspondentie van De Groot, dat hij ook na zijn vertrek uit Leiden Scaliger raadpleegt over de uitgave van zijn werken. In een brief aan Casaubonus van 18 Februari 1602 schrijft Hugo de Groot, dat hij reeds acht jaar lang de welwillende vriendschap van Scaliger genieten mag. Er gaat door de geheele correspondentie van Grotius, zoodra er van Scaliger sprake is, als een stille huivering van eerbied en ontzag. Meestal wordt de naam van Scaliger niet genoemd, maar wordt slechts gesproken van „de Heros” of van „Ille Magnus”. Het meest typeerend voor den eerbied, dien Hugo de Groot voor zijn ouden leermeester koesterde, is wel de brief, dien hij op 9 October 1608 aan Heinsius schreef onder den indruk van verontrustende berichten omtrent Scaliger's gezondheid. „Wat de ondergang van dezen man zal beteekenen, dat zal slechts de late nakomelingschap kunnen beseffen”, schrijft De Groot. Hij vervloekt de eeuw, waarvan

men zal kunnen zeggen, niet zoozeer, dat ze Scaliger verloren heeft, maar meer dat ze hem uitgeworpen heeft. 1) „Gelukkig zij”, zoo schrijft hij, „die door het lot verwaardigd waren met hem te leven en iets van zijn grootheid te erkennen. Och dat het aan God mocht behagen, dat dit Licht, waarvoor de onwetendheid niet lang verborgen kan blijven, nog lang mocht schijnen. Indien het anders was, zooals de eeuw verdiende, welk een vrijheid zou er dan weer aan de onwetendheid gelaten worden, welk een nacht zou onze letteren bedreigen. Die dood zou geen dood genoemd moeten worden, doch veeleer een zonsongang.” In dezen trant schrijft Hugo de Groot over zijn zoo vereerden leermeester bij diens naderend einde, dat in 1609 intrad. De leermeester van zijn kant toonde zijn genegenheid voor den leerling, mede door hem in zijn testament te vermelden.

Grotius' leermeester in het Grieksch is vooral *Bonaventura Vulcanius* geweest, die reeds spoedig na de oprichting der Universiteit aan haar werd verbonden (1578). Zijn vader was bevriend met Erasmus geweest. Willem van Oranje had reeds in 1575 in een brief aan de Staten-Generaal zijn vertrouwen in dezen man uitgesproken. Ook hij had reeds vele lotgevallen achter den rug, toen hij te Leiden benoemd werd. Eerst was hij secretaris van den bekenden Cassander te Keulen geweest; daarna was hij in dezelfde betrekking werkzaam geweest bij Bòbaddilla, den bisschop van Burgos. Benoemd tot professor in het Grieksch aan de Keulsche Universiteit, werd

1) Grotius doelt blijkbaar op de pogingen die er gedaan waren om het beweren van Scaliger, dat hij van vorstelijke afkomst was, te logenstraffen.

hij vandaar verdreven wegens een duel om een meisje. Hij vluchtte naar Zwitserland en trad in dienst van den boekdrukker Froben. Daarna is hij nog secretaris van Marnix te Antwerpen geweest. Als hoogleeraar te Leiden heeft hij zich doen kennen als een uitstekend Graecus, die het levenswerk van Erasmus, de herleving der Grieksche letterkunde, aan de jonge Universiteit voortzette, in welke hoedanigheid hij zelfs met een Reuchlin in Duitschland kan vergeleken worden. Daarnaast maakt hij ook eenigszins den indruk van een „bon vivant”, hoewel niet in zóó sterke mate als Dominicus Baudius, de latere vriend van Hugo de Groot, die een chronische dronkaard was. Grotius' godsdienstige aanleg heeft bij Vulcanius geen voedingsbodem gevonden, want religieus was deze volkomen indifferent. Er werd van hem gezegd, dat de dobbelsteen en het kaartspel zijn religie vormden.

Vulcanius en Grotius hebben elkaar wederkeerig als geleerden vereerd., Wanneer Grotius Leiden verlaten heeft en te 's-Gravenhage min of meer à contrecoeur het beroep van advocaat uitoefent, schrijft hij, aan Vulcanius, dat hij zichzelf met één ding gelukwenscht n.l. dat hij ook in zijn nieuwe woonplaats niet al te ver van hem, Vulcanius, is verwijderd gebleven. En Vulcanius op zijn beurt heeft het eerste groote werk van Grotius op het gebied der Grieksche letterkunde, de uitgave van „Aratus”, met een lofdicht op den schrijver willen inleiden.

De eerste schreden van Hugo de Groot op den weg naar de kennis der Oostersche talen zijn ook reeds te Leiden gezet, en de leidsman, die hem daarbij den weg heeft gewezen, was de sedert 1586 aldaar werkzame hoogleeraar Franciscus Raphelengius.

Evenals zoovele andere Noord-Nederlandsche beroemdheden uit de Zuidelijke Nederlanden afkomstig, huwde hij te Antwerpen met Margareta Plantijn, een dochter van den bekenden drukker Plantijn, die het beheer over de drukkerij te Leiden aan zijn schoonzoon overdroeg. Deze gebeurtenis bracht Raphelengius te Leiden en daarmee in contact met de Universiteit. Hij werd Academie-drukker en tevens hoogleeraar in het Hebreeuwsch. Ook heeft hij medegewerkt aan de vestiging van de reputatie der Universiteit door de publicatie van zijn Arabisch Lexicon. Hij was meer geleerde dan drukker, „un savant et non un homme de métier” zeide zijn schoonvader van hem. Hij had drie begaafde zoons, met wie Hugo de Groot later nog contact heeft gehad. Aan een hunner schrijft hij op 23 Maart 1605: „Wat ik aan de nagedachtenis en de wetenschap beide van Uw vader verschuldigd ben, kan ik niet alleen niet ontkennen, maar ook niet onvermeld laten.”

Junius, Scaliger, Vulcanius, Raphelengius, zou dit viertal professoren niet den meesten invloed op Grotius in Leiden hebben uitgeoefend? Wanneer men de lijst der hoogleeraren in zijn studententijd overziet dan treft men er ook namen van mannen op aan, ten aanzien waarvan men aarzelt te beslissen, of er bij hen van eenig contact met Grotius sprake zal zijn geweest.

Ik noem nog een P a u l u s M e r u l a, veelzijdig geleerde, die naam heeft gemaakt met zijn „Manier van Procederen” (Leiden 1592). Dr. S. P. Haak heeft in zijn dissertatie over hem (Zutphen 1901) Merula noch te hoog noch te laag aangeslagen. Er is in elk geval geen voldoende grond voor het oordeel van

Scaliger over hem „dat hij een arme geest was, zoo-als al die Hollanders”. Merula doceerde te Leiden de geschiedenis. Er zijn geen aanwijzingen, dat Grotius zijn colleges gevolgd heeft, maar uit de latere correspondentie blijkt, dat Grotius en Merula in vriendschappelijke relatie tot elkaar hebben gestaan, en het is zeer waarschijnlijk, dat de band in Grotius' studentijd te Leiden gelegd is. In een brief van 20 November 1604 spreekt hij De Groot aan als „amicissime Groti”, en hij onderwerpt zijn „Stamboom der Nassau'?” aan het oordeel van „het Delftsch orakel”.

Wat zullen wij zeggen van contact tusschen Hugo de Groot en Franciscus Gomarus, den lateren leider van de theologische fractie, die zoo kras tegen De Groot stelling zou nemen? Zijn professoraat (1594-1611) omvat mede de jaren van Grotius' studentijd. In later jaren is er eenig contact geweest, hetgeen blijkt uit de correspondentie. Maar is er te Leiden reeds persoonlijke kennismaking geweest? Wij hebben een brief van Hugo de Groot aan zijn zwager, Nicolaas van Reigersbergh, uit de maand Juni van het jaar 1608, waarin hij schrijft dat Gomarus reeds meerdere malen betuigd had, dat hij graag eens met hem, Grotius, in gesprek zou komen, welk gesprek dan ook kort te voren gehouden was. Moeten wij nu hieruit opmaken, dat ze te voren elkaar nog nimmer gesproken hadden? Of was een eenmaal bestaan hebbende relatie allengs verflauwd en werd in 1608 een oude kennismaking vernieuwd? Ik durf hier niet beslissen. Wij hebben nog een brief van De Groot aan Gomarus van na den dood van Arminius naar aanleiding van een gerezen misverstand, maar van een hartelijke verhouding blijkt nergens iets. Dr.

G. P. van Itterzon noemt dan ook in zijn lijvige dissertatie over Gomarus ('s-Gravenhage 1930) Hugo de Groot slechts sporadisch, en ook uit zijn citaten blijkt niet, dat beiden in vriendschappelijke relatie hebben gestaan. Dwaal ik ver, als ik onderstel, dat Hugo de Groot, die te Leiden toch al zooveel leermeesters moest volgen, op de colleges van den streeven, weinig buigzamen Calvinistischen theoloog wel zelden of nooit zal Verschenen zijn?

Meer zal het velen bevreemden, dat wij zoo weinig bemerken van een door De Groot bezoeken van de lessen der hoogleeraren in de juridische faculteit. Zeker stond hij ingeschreven als student in de Letteren, maar hij heeft toch zijn studie te Leiden bekroond door het behalen van een doctoralen graad in de Rechten te Orleans. Waar heeft hij dan zijn Jura gestudeerd? Prof. Dr. W. J. M. van Eysinga heeft wel duidelijk' aangetoond, dat dit te Orleans niet kan zijn geschied (zie het artikel in *De Gids* 1941, bladz. 36-67 *Iets over De Groof's Jongelingsjaren*). Grotius moet dus te Leiden de Rechtswetenschap beoefend hebben. Is dit echter geschied onder leiding van de Leidsche juridische professoren? In aanmerking komen hier vooral de professoren J. Beyma, Hugo's oom Cornelis de Groot, Everhard Bronchorst en Gerard Tuning. Het is zeker merkwaardig, hoe weinig wij uit de correspondentie van De Groot bemerken van een innige dankbaarheid jegens een dezer mannen voor het van hen genoten onderricht, zooals wij dit vinden ten aanzien van een Junius en een Scaliger. Natuurlijk mogen hieruit geen overhaaste conclusies worden getrokken. Hugo de Groot zal toch wezenlijk met zijn oom, die ook de eerste de beste niet was op

het gebied der wetenschap, wel eenige relatie hebben onderhouden. Maar een leermeester, die een stempel op den student heeft gezet, dat levenslang onuitwischaar zou blijven, moeten wij toch onder de genoemden, ni fallor, niet zoeken.

Typeerend is in dit verband ook, dat Bronchorst in zijn „Diarium” Grotius in diens studentenjaren niet vermeldt, en in later jaren sporadisch. Ik geloof niet, dat De Groot met Bronchorst bijzonder gesympathiseerd heeft. Er is in later jaren (1604) eens een incident aan de Leidsche Hoogeschool voorgevallen, waarvan wij den neerslag vinden in de correspondentie van Grotius met Baudius en Heinsius. Aan een maaltijd had een heftige woordenwisseling plaats gevonden tusschen den toenmaligen Rector Magnificus Bronchorst en Vulcanius, waarbij ook het dienstmeisje van Scaliger beleedigd was. Grotius doet alles om de eer der Universiteit, die onder het gebeurde gelegen had, te redden. Hij overlegt daaromtrent met Heinsius. Het is merkwaardig hoe tusschen de regels van den betreffenden brief door een zekere antipathie tegen Bronchorst te lezen is, wien hij van het gebeurde de schuld geeft. Hij spreekt van hem als „de Dictator”, en zegt dat de eer der Hoogeschool door de schanddaad (flagitium) van haar Dictator geschonden is. Zou er bij den opbruisenden Vulcanius, die, evenals Bronchorst, aan tafel hield van een goeden dronk, ook niet eenige schuld aanwezig zijn geweest?

De juridische hoogleeraar Gerard Tuning was met De Groot door familiebanden verbonden. Met zijn broer Jan, medestudent van De Groot, stond deze op den besten voet, en bij De Groot's huwelijk is Jan

Tuning een van zijn bruidsjonkers geweest. Prof. Tuning heeft later Grotius bij de correctie van verschillende zijner werken ter zijde gestaan, en in een enkelen brief vinden wij daaromtrent uitwisseling van gedachten in een warmen, hartelijken toon. Maar van een beïnvloeding door den bloedverwant-hoogleraar vinden wij toch bij De Groot in zijn Leidschen tijd geen enkel spoor.

Men ziet: de oogst is niet zoo groot aan nawijsbare contactpunten tusschen Grotius en de juridische hoogleraren. Van zijn vriend Heinsius werd gezegd, dat hij naar de Leidsche hoogeschool ging om zich onder Bronchorst en Tuning in de Rechten te oefenen, doch dat men hem meer ontmoette in het auditorium van Vulcanius dan in die der beide genoemde hoogleraren. ¹⁾ Zou het laatste ook niet met De Groot het geval zijn geweest?

Een tweetal professoren moeten nog even gememooreerd worden, en wel omdat Grotius onder hunne auspiciën te Leiden zijn „Disputationes” gehouden heeft, n.l. Molinaeüs (Pierre Dumoulin) en Antonius Trutius Lyranus.

Onder leiding van Molinaeüs heeft Hugo de Groot een disputatio gehouden op 27 Sept. 1597 over het onderwerp „De infinito, loco et vacuo”, waarbij hij zich stipt heeft gehouden aan het Aristotelische standpunt van zijn leermeester. Deze heeft de wijsbegeerte van 1593 tot 1598 te Leiden gedoceerd. Na zijn vertrek uit Leiden heeft hij nog zestig jaar geleefd, en zich in Frankrijk en Engeland doen kennen als een

¹⁾ Zie: Dr. G. D. J. Schotel *De Academie te Leiden in de 16e, 17e en 18e eeuw* bladz. 133 (Haarlem 1875).

strijdbaar verdediger van het Protestantisme. Grotius stond in deze latere somtijds felle polemiek niet altijd onverdeeld aan de zijde van dezen vroegeren leermeester. Maar typeerend is het, dat hij nog in een schrijven van 13 Mei 1615 aan B. Aubéry du Maurier, die zijn raad in zake de studie van de wijsbegeerte had ingewonnen, dezen verwees naar een wijsgeerig werkje van zijn vroegeren leermeester, dat in Grotius' studententijd te Leiden verschenen was en dat 13 drukken heeft beleefd. („*Elementa Logicae*”, Leiden 1596).

Op 25 April 1597 heeft Hugo de Groot een disputatio over de „*Post-praedicamenta*” gehouden onder leiding van den hoogleeraar Trutius Lyranus. De uiteenzetting van de ingewikkelde problemen, welke aan deze metaphysische materie vastzitten, is door den jeugdigen De Groot niet zonder verdienste geschied. Grotius heeft van de latere bezwaren, door Kant tegen de scholastieke opvatting van het vraagstuk ingebracht, blijkbaar geen voorvermoeden gehad. Hij heeft de oplossing van Aristoteles zonder meer overgenomen. Zijn leermeester Trutius gebruikte, een handboek, dat geheel in dezen geest was opgesteld. Deze leermeester was overigens niet een zeer bekende figuur. Het schijnt dat hij bij zijn onderwijs niet altijd op voldoende belangstelling van de zijde der studenten kon rekenen. De wijsbegeerte is ook niet het terrein geweest, waarop De Groot het meest heeft uitgemaakt, al mogen wij zijn beschouwingen over het natuurrecht niet uitschakelen.

Het is ongetwijfeld waar, dat geniale persoonlijkheden hun milieu weten te scheppen en beïnvloeden. Maar aan den anderen kant valt het niet te ontken-

nen, dat zelfs het genie door zijn omgeving wordt gedragen en bezield. Zoo zal ook het genie van Hugo de Groot een vruchtbaren voedingsbodem gevonden hebben in het rijke, naar alle zijden openstaande geestesleven aan de Leidsche Universiteit bij de wending van de 16e naar de 17e eeuw.

J. TAAL.

Wie hielden de oude begraafboeken bij ?

„ Wij Burgemeesters en Regeerders der Stadt Leyden in het Graefschap van Hollandt verclaren ende certificeeren bij desen warachtich te zijn, dat ons uit de overgeleverde memorie der dooden bij den Graefmaecker van de Pieterskercke binnen dese Stadt, die gewoon is yeder weecke ter Secretarye alhier over te brengen een schriftelycke memorie der persoonen, die begraven zijn, ten genougen is gebleecken, dat Joncheer Niclaes Snouckaert van Schauburch opten negen en twintichsten Octobris van desen jaren XVIc seven en dertich in de voorsz. Pieterskercke alhier begraven is, van hetwelcke wij en ten versoucke van Joncheer Martijn Snouckaert van Schauburch etc. de tegenwoordige wel hebben willen verlenen omme Sijn Edt. te connen dienen daer ende zulx Sijn Edt. raedtsaem ende dyenstich oordeelen sal. In waerheytsoorconden hebben wij desen met deser Stede zegel het welcke wij ten saecken gebruycken ende met d'onderteyckeninge van onsen Secretaris doen bevestigen opten vyerden Novembris van den jare XVIc seven en dertich.”

get. van Baersdorp.

Uit de archieven van en afgeschreven door W. Baron Snouckaert van Schauburg.

Uit bovenstaande blijkt, dat de grafmakers, ongetletterde heden dus, deze registers bijhielden, zoodat de verhaspeling van tal van namen niet te verwonderen valt.

BIJLEVELD.

Onderstaande gedichten hangen in de
z.g. telkamer in het Huiszittenhuis,
(OUDE RIJN 44 c).

Sion bewoond bij oude menschen
die krom en lam wachten de doot
de bijstand loont Heer na wenschen
die deelen vleisch, bier, ende broot
in tijt van noot.
Een burger out, veel dienst betrouwt
in arme zaken:
Sion Gods kerc, geeft loon na werck,
die milt wat maken.
Om dieren tijt, Sion verblijft met Luiker-landt
doch dancbaer sijt, schout haet en nijt en onverstant.
anno 1628
een morgen. 39 roeden gegeven bij Adriaen Andriesz.
van Leeuwen out 75 jaere.

OP HET HUISZITTEN-HUIS DER STAD LEYDEN.

Roemt Rome 't Capitoool vol majesteit!
Dit Huys dat mijne pen aan 't Eeuwtij weijt
Verdient meer Lof daar de Barmhertigheyt
Haar glans doet blinken.
Daar d' Overvloed, beslooten in het steen,

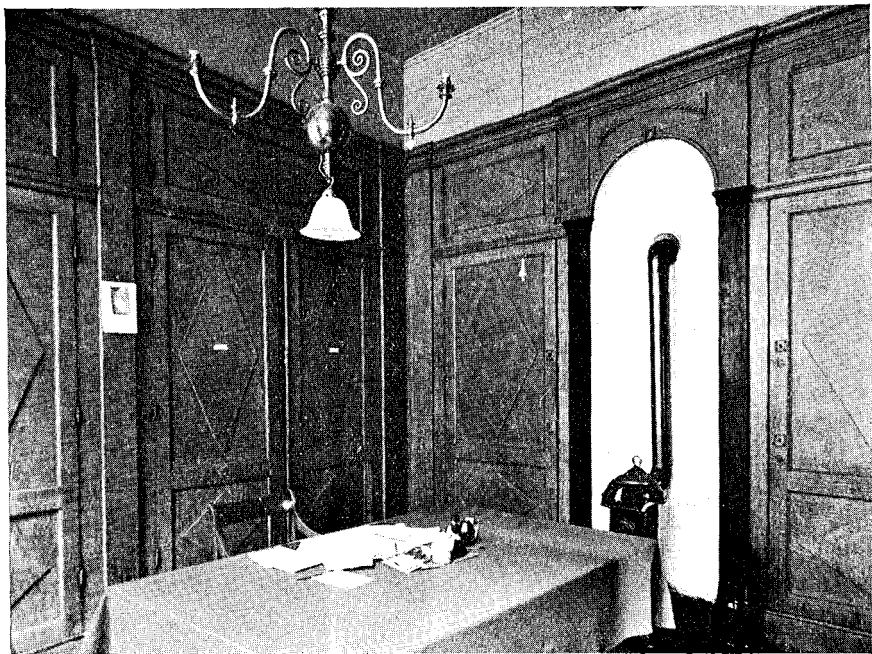

Foto G. van der Mark.

De telkamer van het Huiszittenhuis.

Haar armen openspreyt, ten dienste van 't gemeen
 Daar noyt geduld werd, dat opregt geweest
 Den moet ontzinken;
 O neen! Mildadigheid die arme armoed kent
 Naar yders staat, inkomen en ellend
 Hier in dit huys naar hart en oogen wend
 Om hulp te geven
 Terwijl Gods Zoon, die 't goude starwelf treet
 Ten stut, het hart van milde Geevers kneet,
 En buigt, om met hun geld te zijn gereet,
 Voor Adams Neven.
 Kom oud en jong, verminkten, van wat stof,
 Hef na verdienst' dit waare Broodshuis Lof
 Tot booven aan 't azure starren hof;
 Gods moogentheiden
 Geef dat de Zuylen van dees Stad en Kerk
 Dit Huys ook schraage met Hun Liefde werk
 Zoo zullen z' op het Hemellugtigswerk
 Dien staat bekleeden
 Die 't Lam Gods Hun belooft heeft in die stad
 Daar Hij van 't Habors Bergh voor Heenen tradt.

1743

Carel Johan Houttuyn.

Frans Adriaansz. van Leeuwen, gewoond hebbende
 in Marendorp, werd 30 Dec. 1629 begraven in de
 Pieterskerk.

Karel Johan Houttuyn kwam uit 's-Gravenhage;
 hij werd 2 Dec. 1735 aangenomen als poorter dezer
 stede op de „getuigenisse van Jan Buyk ende Abraham
 Vromans beyde notarissen”.

Den 4en Maart 1734 teekende Mr. Carel Johan
 van Houttuyn, weduwnaar van Anne Rebecca Blaauw,

aan met Geertruyt Marie Verhooft jongedr. v. Leyden
 woonende op de Breedestraat.

Uit de bibliotheek van het Gemeente-archief blijkt,
 dat Karel Joh. Houttuyn meerdere gedichten. heeft
 gemaakt meerendeels gelegenhedsverzen.

F. A. LE POOLE.

BLADVULLING.

Gevonden in het archief van de fa. J. & A. Le Poole
 1765

Voorschrift van Zwarten Inkt

$\frac{1}{2}$ ʒ galnooten gestooten
 onccen koper rood 2 ons
 $3\frac{1}{2}$ onccen gomme
 1 pint wijnazijn
 1 stoop reegenwaater
 laeten staen uittrekken.

De Prins van Polen.

Bij het bewerken van de oudste begraafregisters onzer stad trof mij i.d. 15 Jan. 1632 de inschrijving ter Pieterskerk: de bottelier van den Prins van Polen, is onthalt voort Stadthuys, gekomen uit de Cortegaerde (hoofdwacht) vant Stadthuys. Het was mij onbekend, dat een telg uit het huis Wasa, toen in Polen regeerend, onze stad had bewoond, waarschijnlijk dan als student. Het album verschaft daarover geen licht, maar bracht mij wel den naam van een Poolsch vorst Janus Radziwill, die 14 April 1641 is ingeschreven met groot gevolg van hofmeester, majordomus, hofprediker en gouverneur en verder 12 edellieden en bedienden. Dat ik den rechten toen te pakken had, bewezen zoowel v. d. Aa's biogr. woordenboek, als Molhuysen's Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche Universiteit, al ware de betiteling: de Prins uit Polen beter geweest.

Toen ik voor bijna 30 jaren in zeer beperkten tijd Leiden's notarieele archieven moest inventariseeren, waarbij vooral gelet diende te worden op vaak vroeger reeds verstoorde orde in de folianten en portefeuilles, trok ik één uur per week uit ter nadere bestudeering van acten, die mij bij het nazien waren opgevallen. Vroeger werden deze protocollen uitsluitend op de voornamen van de comparanten geklapperd. De voornaam van den Leidschen schout leidde

in zijne hoedanigheid van officier der academische vierschaar tot het vinden van allerlei acten over het optreden van studenten, doch niet minder, van professoren. Dat alles zou prachtige stof opleveren voor beschouwingen over het leven aan de Universiteit, doch weldra besepte ik, dat daarvoor in ons land nu eenmaal nimmer eene redactie of uitgever te vinden zoude zijn. Bij name in het tweede kwart der 17e eeuw was de toestand veelal zoo onhoudbaar, dat men zich verwonderd afvraagt, hoe de toen zeer talrijke bevolking dit alles gelaten heeft geduld. Men deed, alles om de hoogeschool te doen bloeien; met moeite en zonder onkosten te ontzien werden de meest vermaarde buitenlandsche geleerden naar Leiden gelokt en men had in zooverre succes, dat het van studenten-vreemdelingen wemelde. Hunne ongestrafte aanmatiging en ongebondenheid, vaak in oproer ont-aardend, toonde echter maar al te vaak de bedenkelijke keerzijde van al de reclame, waarvan de academie het middelpunt was; de strijd om de macht tusschen de stad en het gewest in hetgeen de hoogeschool betrof, belette eene krachtige en zelfbewuste handhaving der orde en gaf daardoor voedsel aan steeds nieuwe conflicten. Het Leidsche volk stond onwennig en verbaasd tegenover al die vreemde wezens. In het bijzonder gehaat en veracht waren Walen en Franschen, Polen en Bohemers, die bij de geringste woordenwisseling de hebbelijkheid hadden, den degen te trekken en erop los te steken. Luizevolken of luisbosschen werden zij door de Leidenaars gescholden, doch uit angst vermeerde men zooveel mogelijk contact. De Hoogduitsche en Scandinavische studenten echter, die goediger waren, moesten het ontgelden met hoon

en sarren en nog in de 18e eeuw klonk hun het: mof, mof, hazekop, achterna. De Leidsche notaris-protocollen, vooral die der Fransche notarissen Angillis en Doude zijn op dit gebied eene rijke bron. Want buiten hunne eigen, hier onverstaanbare talen, waren Bohemers en Polen wel op het Fransch aangewezen. Zij werden dan ook door de Leidenaren even goed: fransche mesjeus genoemd. In de eerste dagen van het nieuwe jaar 1632 n.l. tusschen 1 en 2 ure des morgens van 9 Jan., beging een der mede-ingeschreven dienaren van vorst R., Laurens Hasenphurter, ¹⁾ des avonds een manslag op eenen klapwaker; deze lieden moesten vanzelf de spits afbijten. Hij stak zonder eenige aanleiding en met ontblooten degen looppend, den lintwerker Malliaert Jansz. Puppingsh, gehuwd man en huisvader overhoop en toen het slachtoffer stervend was, hielp een ander volgeling van den Pool, Adam Lazarow (Laseruyt) uit Lithauen nog mede. Dit geschiedde op de Langebrug tusschen Choor- en Wolsteeg, doch in dit geval raakte de dader zoozeer gewond, dat hy zich niet naar gewoonte aan de gevolgen kon onttrekken, gevangen werd genomen en na de gebruikelijke procedure ter dood veroordeeld werd. Op 7 Jan. heeft de Senaat over de terechtstelling beraadslaagd en ondanks het verzoek om opschorting dd. 12 Jan. op aandringen van den Pool, door Prins Frederik Hendrik gedaan, volgde het doodvonnis op 15 Jan., terwijl de Lithauer binnen 24 uur 'daarna verbannen werd.

Zijn nog jonge, minderjarige meester nam dit zoo hoog op, dat hij op ongedachte wijze wraak nam. Den

¹⁾ In de archieven der vierschaar L. Hasempferther uit Frankenland genoemd, in het album Acad. daarentegen Hazenphyver.

Sen Febr. was hij bij de inauguratie van Petrus Cunaeus als rector magnificus eershalve gezeten tus-
 schen de prinsen van Boheme, zoons van den Winter-
 koning en de Curatoren der Academie. Plotseling
 rees hij na de plechtigheid op, besprong het spreek-
 gestoelte en hield voor de vuist eene toespraak in het
 Latijn, de taal die de Polen nog eeuwen daarna bij
 voorkeur hanteerden, waarin hij Curatoren, Senaat en
 Professoren uitschold als besmet met het onschuldige
 bloed van zijnen dienaar, terwijl hij tevens de studenten
 opruide, dergelijke inbreuken op hunne voorrechten
 niet verder te 'dulden. Dit was een nieuw en ongehoord
 feit en terstond maakte de beleedigde academische
 overheid er werk van. De geheele, weinig waardige
 houding kan men terugvinden in deel 29 der Rijks-
 geschiedkundige Publ. op blz. 169-175 en desge-
 wenscht in het relaas van eenen ooggetuige, den
 lateren predikant van Epe, Frans Martinus, in eenen
 bundel brieven kort na zijnen dood op 24 Jan. 1653,
 te Harderwijk uitgegeven. Ik beperk mij dus tot de
 mededeeling, dat men den vorst in den mond wilde
 geven, dat hij zich had laten opstoken (v.d. Aa ver-
 meldt in dit verband zekeren Sicellani, die niet eens
 was ingeschreven), doch hij weigerde, beweerde ook
 niets op schrift te hebben gesteld en was op geene
 enkele wijze te bepraten, om zijne verontschuldiging
 aan te bieden, ook niet, toen de gecommiteerde raden
 der Staten van Holland en zelfs Prins Frederik Hen-
 drik daarin werden gemoeid. Er bleef toen niets
 over, dan dat een decreet van afkeuring namens de
 gecommiteerden werd voorgelezen in het bijzijn van
 twee hunner, den raadpensionaris, curatoren, schout,
 burgemeesteren en schepenen der stad en alle pro-

fessoren op 20 Febr.; om er kracht bij te zetten kwam een deel der lijfwacht van Prins Frederik Hendrik met vliegende vaandels en slaande trommels de Haagsche heeren vergezellen en tot slot hield de rector Cunaeus eene deftige vermaning tot de studenten. Hiermede achtte men aan de eer des lands voldaan, doch niettemin had de vlegel zijnen zin gekregen. Op blz. 172 van genoemde publicatie staat eene zinsnede, die veel te denken geeft, n.l. het advies van den Prins: „ende niettemin ook de eere van den gemelten Prince Radzivył niet veel te quetsen om seeckere consideratie”.

Welke dit waren, zullen wij later zien. Wie was nu deze prins eigenlijk? Het is geene lichte taak in ons land over Poolsche edelen te schrijven en van overal heb ik de gegevens moeten bijeenhalen. Daarbij had ik het geluk, het in 1862 bij A. Franck te Brussel, Leipzig en Parijs verschenen werk ter inzage te krijgen, dat den titel voert van: *Notices sur les familles illustres et titrées de Pologne*. Doch zelfs dit boek geeft niet meer dan de titel belooft, dus geen samenhangend overzicht van het geslacht Radziwill, dat vooral in de oudste generaties op geene eensluidende berichten kan bogen. Vast staat m.i. vrijwel, dat Ostyk, ook wel Nicolaas genaamd (wellicht bij zijnen doop), afstamde van een heidensch priestergeslacht in Lithauen, Christen werd en 2 Oct. 1413 met andere Lithauer hoofdelingen werd opgenomen in den Poolschen adel op den landdag van Hrodlo. In 1419 werd hij kastelein van Wilna en zijn zoon heette Radziwill Ostykowicz, welke voornaam weldra tot geslachtsnaam verstarde. Dit geslacht kwam in de 15e eeuw tot groot aanzien in zijn nieuw vaderland en in het begin der 16e was Nicolaas Radziwill zoo machtig

geworden, dat keizer Maximiliaan, die genoeg aan de Westelijke en 'Zuidelijke grenzen van zijn rijk te stellen had, het noodig vond, hem bij diploma dd. Innsbruck 25 Febr. 1515 tot Rijksvorst te verheffen. Zijne 3 zoons echter stierven allen zonder mannelijk oir na te laten, zoodat de titel verdwenen zou zijn, als Karel V dien niet bevestigd had i.d. Augsburg 10 Dec. 1547 voor een lid van eenen anderen tak, onder verleening van den bijnaam Hertog van Olyka en Nieswicz. Dit was Nicolaas, bijgenaamd de Zwarte, groot gunsteling van zijnen koning, Sigismund Augustus, te beurt gevallen. Daar hij echter geen land binnen het Rijk bezat, bleef die titel volkomen honorair. In Polen nam men hem het aanvaarden daarvan zeer kwalijk, waarop hij antwoordde door afvallig te worden en propaganda te maken voor de hervorming, vooral in Lithauen. De bijbel, dien hij in 1563 deed drukken, is vermaard. Nicolaas' oom was Georg R., hoofd van den tak van Birza en Dubinki en diens kleinzoon: Janus I, kastelein van Wilna, die van 1579—1620 leefde. In conflict geraakt met zijnen koning Sigismund III over zijne gereformeerde neigingen, verviel hij allengs tot openlijk oproer, dat bedwongen werd, verliet het land en ging in 1607 over in dienst van den keurvorst Johann Georg van Brandenburg, wiens dochter Elisabeth Sophie hij 27 Juni 1613 tot tweede vrouw kreeg. Uit dit huwelijk sproot Janus II, die in 1614 geboren moet zijn en zich dan ook bij zijne inschrijving h.t.st. Dux Birzarum et Dubincorum betitelde.

Volgens het Ordonnantieboek van 6 Dec. 1603, waarbij 8 kannen Rijnwijn van f 4.— 't stuk vermeld worden als gift onzer stad, heeft deze toen reeds bezoek

gehad van Christoffel R., vorst uit Lithauen. Toen Janus (in het Latijn Janusius) hier kwam, was zijn vader reeds eif jaren (sinds 7 Nov. 1620) dood. Hij bezat nog eenen 1 Mei 1620 te Danzig geboren broeder Bogislaw, die het in Brandenburgschen dienst tot luit.-generaal bracht en wiens eenige dochter met haren achterneef Lodewijk, jongsten zoon van den Grooten Keurvorst, huwde.

Door onbeschaamdheid dacht dus deze halfwilde oosterling de menschen te doen vergeten, wat voor soort prins hij ten slotte was; hij, iemand uit een geslacht, nauwelijks twee eeuwen gekerstend en dat in de Oostenrijksche erflanden door gelijkgerechtigden geenszins voor vol werd aangezien. In eigen land had het veel aan achting ingeboet en ook in lateren tijd luidt het oordeel over deze familie verre van gunstig. Zot als een Radziwill, ijdel als een Sapieha, is daar een bekend slagwoord.

Na zijn aanstootelijk optreden van 1632 verdwijnt Janus R. uit onzen gezichtskring, al bleef hij hier wonen. Wat hij die tien jaren lang uitrichtte, is de vraag.

Het Gerechtsdagboek C f. 288vso leert ons i.d. 10 Febr. 1642: „sijn in de Vergaderinge van de Burgemeesteren verschenen de broeder van den overleden Poolsche heere ofte Prince binnen dese stede gestorven, geadsisteert met verscheyde jongeheeren, die aan den Burgemeesteren heeft doen versoucken, dat hij het lijck van den voornoemde sijnen broeder bij avont met het licht van eenige flambeaus soude moghen doen brengen in de Sinte Pieterskercke deser Stede, om te worden gestelt ende gelaten ter tyt toe zij uyt Poolen nader ordre op deszelfs uyтваert off begraeffeniss souden hebben ontfangen. ‘t Welk Bur-

gemeesteren hebben geconsenteert mits dat daerinne geene ceremonien en soudē werden gebruyckt, 't welck sij met danckbaerheyt belooft hebben te sullen achterlaten."

Zooals men ziet, zong de broeder wel een toontje lager en op 13 Febr. bevat het begraafregister der P.K. de inschrijving: de Prins van Polen.

Aan Mej. F. A. le Poole, archivaris dier kerk, dank ik de mededeeling der vermelding i.d. 28 Febr. 1642: „Alsoo vele onder de predicatie gegaen sijn naer het lyck van den Poolschen heer geseten in de capelle van Rijnsburch, sal de Praeses met de kerckmeesteren spreken of niet soo lang de predicatie geduert een gordijn of iets anders soude connen geschooven werden om dat lyck uit het gesicht te nemen." Janus is dus niet begraven, doch vermoedelijk gebalsemd neergezet in de kapel a.d. Kloksteeg. Dat deze kapel van Rijnsburch genoemd wordt, nog in 1642, is merkwaardig. Elders trof ik die benaming nimmer aan. M.i. is de oorsprong deze: Arn. v. Buchell vermeldt, dat de oud-abdis van Rijnsburch, Jvr. Stephana van Rossum, die alhier 27 Dec. 1603 stierf in de P.K. een gestoelte bezat, versierd met hare vier kwartierwapens. Daaruit, alsmede uit het feit, dat zij getuige was 12 Augustus 1589 bij het ondertrouwen van haar inwonend nichtje, Jvr. Odiliavan Rossum, met Jr. Hendrik van Appeltern van Pouderoyen in de Geref. Kerk, besluit ik, dat zij afvallig was geworden. Ook Stephana van Rossum heeft na haren dood 4 Jan. 1604 in die kerk boven aarde gestaan, voor zij „is buyten gevaren."

De Polen, die na 1632 hier zijn ingeschreven, hadden wel eens knechten bij zich, doch geene hofmees-

ters. Daar op 3 Mei 1642 in de P.K. geboekt staat: „nog begraven bij nacht den hofmeester van den prins van Poolen”, is er geen twijfel aan, of dit is de laatste herinnering aan het verblijf van den man, die 10 jaren te voren Leiden en Den Haag in opschudding bracht. Oud is hij niet geworden, gelijk men ook doorgaans vindt opgeteekend betreffende zijns gelijken. Overleeft er eens de een of ander eene jeugd van wilde uitspattingen, dan wordt de oude ‘duivel vroom en trekt zich in een klooster terug, om zijne zonden te overdenken, als leekebroeder of portier.

De consideratie van Frederik Hendrik betrof op de eerste plaats de machtige theologische faculteit, die gesteld was op de bescherming van zulke lieden, als zij maar (zij 't dan slechts in naam), gereformeerd waren; vervolgens gold zij de vriendschappelijke verhouding tot het keurvorstelijk huis, die door het huwelijk van den grooten keurvorst met 's Prinsen dochter in 1646 bekroond zou worden.

Leiden, 6 April 1943.

BI JLEVELD.

Naschrift:

Een in **Krakau** ingesteld onderzoek had tot uitkomst de meening, dat de **Leidsche** student op 2 Dec. 1612 te **Popiele** zou geboren zijn als zoon van Christoffel R.. 1585-1640. vermoedelijk dan dezelfde, die **Leiān** in 1603 bezocht. Janus zou dan reeds in 1633 de troonsbestijging van koning **Wladislaw IV** in Den Haag, Brussel en Londen hebben **aangekondiad.** **vervolgens** naar **Polen** zijn teruggekeerd en daar allerlei **eereambten** hebben bekleed' tot **zijn** dood te **Ty-kocin** 31 Dec. 1655. De in Leiden in 1642 overleden Poolsche vorst zou dan Constantin Alexander Prins van Zaslav geweest zijn, waarbij zijn familielid Bogislaw Radziwill (1620-1669) aanwezig was.

Dit alles kan echter onmogelijk juist zijn, want:

le werd pas 21 Maart 1642 dus zes weken na **doode** van den in de Pieterskerk bijgezetten Pool, ter **Hoogeschool** in-

geschreven: Janussius Isidorus Illustrissimus Princeps Zaslaviae et Ostrogliae, Dux Palati Kioviensis met hofmeester en 10 leden van het gevolg. De voornamen verschillen dus ook al.

2e. Degeen, die voor de magistraat van Leiden in Febr. 1642 verscheen, spreekt uitdrukkelijk van zijnen broeder, die overleden was en is ongetwijfeld identiek met den door Krakau genoemden Bogislaw.

3e. De Leidsche student was zonder twijfel gereformeerd, anders had hii geenen hofprediker noodig gehad. Een gereformeerde zou' nimmer tot buitengewoon gezant van zijn vaderland benoemd zijn en nog minder eereambten aldaar hebben kunnen verwerven: Zijn broeder bleef in Brandenburg zijn leven lang; hij bleef student tot de dood erop volgde. Uit vroegere ervaring weet ik, dat men uiterst voorzichtig moet zijn met de beweringen en verklaringen van het heraldiek college in Polen. Men is er geenszins wars van opsmuk en soms geven familiearchieven meer juiste gegevens met de noodige bewijzen erbij, dan de officieele instantie: het tegendeel van wat men gemeenlijk ondervindt.

Arnoldus Soek, dichter en chirurg.

1760-1795

Aan dezen Soek wijdde wijlen Dr. J. van der Hoeven een artikel in het Ned. Tijdschrift voor Geneeskunde (Jrg. 80 Nr. 45, 7 Nov. 1936). Hij beschouwde hem daarin voornamelijk als vooruitstrevend operateur, heel- en vroedmeester te Leiden, die, als leerling van den bekenden Parijschen verloskundige Baudeloque en met zijn medewerking, diens „l'Art des accouchements" vertaalde in het Nederlandsch („Over de Verloskunde" 1790-1791) en ook een aantal „Verloskundige Waarnemingen, van zwaare, zeldzame en opmerkingswaardige gevallen" (1789, 2de vermeerde uitgave van 1792) in het licht gaf. Soek was een „uitmuntend verloskundige en vermetel operateur", die in het bijzonder de toepassing van de keizersnede hier te lande heeft bevorderd.

Met onvermijdelijke herhaling van eenige biographische gegevens, die reeds v. d. Hoeven vermeldde, zullen wij hier meer aandacht schenken aan den dichter Arnoldus Soek, en de belangstellenden in zijn heel- en verloskundige werkzaamheid verwijzen naar het artikel in het Tijdschrift voor Geneeskunde.

Soek was geboren te Vlaardingen op 24 September en aldaar gedoopt op 28 September 1760. Zijn vader, Adrianus Soek, had zich vanuit Schiedam (waar de

familie sinds de tweede helft der 17e eeuw tot de gezeten burgerij behoorde) als chirurgijn te Vlaardingen gevestigd, waar hij, 25 jaar oud, in 1753 burger was geworden. Sinds 1779 raad in de vroedschap, bekleedde hij, tot zijn dood in 1784, stedelijke ambten. Zoo was hij schepen in 1777, schepen-commissaris in 1778, huwelijkscommissaris in 1779, 1780 en 1781, thesaurier in 1782 en 1783, wederom schepen-commissaris in 1784. Na een kortstondig huwelijk was hij weduwnaar geworden van Cath. Brouwers, waarna hij hertrouwde met Neeltje van Pelt uit Schiedam, die hem een aantal kinderen schonk.

Toen Arnoldus ter werebd kwam, was zijn ouder broertje Abraham reeds overleden. Hem volgden vier zusjes, die meerendeels jong stierven. Later werd hij dus „eenige zoon en steun der weduwe”, wat veel zelfbewustzijn kan verklaren.

Tot zijn 16de jaar schijnt Arnoldus een weinig ijverig leerling te zijn geweest, blijkens een h.s. „Dichtgroet aan mijn ouders bij mijn twintigsten jaardag, op den 24 September 1780”. Toen besloten zijn ouders hem naar Rotterdam te zenden.

Een weinig tijds daarna gevoelde ik de eerste vlam
Der dierbare oeffening in mijnen boezem blaken.

Eerst was de ontleedkunst mij mijn allerswaardste
[taak,

Toen moest ik, schoon in vreugd, het wufte spelen
[staken,

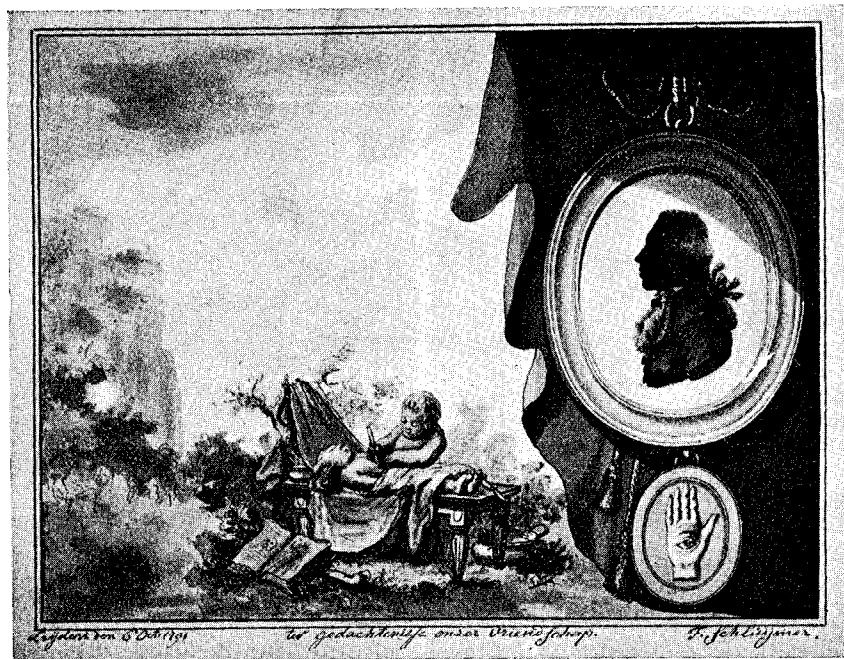
Nu was het onderzoek mijn allergrootst vermaak.
Welhaast begon de lust der Heelkunst mij te

[omringen,
Nu bood de dichtkunst mij voor ‘t allereerst haar
[gunst,

Arnoldus Soek 1760—1795.

Foto Rijksbureau voor kunsthistorische en ikonografische Documentatie.

Blad in Soek's album amicorum
 (Zie pg. 174)

'k Begon allengskens aen een staemlend lied te
[zingen,

En, welk een streelend zoet schonk mij die schoone
[kunst.

Toen ik mij door een vriend, o Blijdschap, zag geleien
Door 't ruime letterperk.....

Inderdaad, het zingen van stamelende liederen nam toe, en in de jaren 1779-1780 vulde hij een cahier met vele gedichten. Hoe jong ook nog, werd hij opgenomen in het Rotterdamsch Dichtlievend Genootschap onder de spreuk: Studium scientiarum genatrix, waarschijnlijk kort voor 16 September 1779, toen hij den heeren leden van het genootschap een gedicht opdroeg, waarin hij zich aanbeval in hunne leiding en correctie. Ook werd hij lid van het Schiedamsch genootschap, onder de spreuk: Vlijt volmaakt. Het cahier bevat eenige gedichten, die in die genootschappen zijn voorgedragen. Wanneer in 1780 zijn vriend Pieter Elzemans, bestuurder van het Rotterdamsch genootschap, overlijdt, wijdt hij een treurzang aan dezen vriend, benevens aan een drietal overleden aanzienlijke Rotterdammers, bien étonnés de se trouver ensemble met den braven rijmelaar. En wanneer de diverse leden van S.S.G. hun kunstbroeder Gerrit Manheer bij zijn huwelijk op den 9den van louwmaand 1780 hebben toegezongen, beloont de bruigom hen met een maaltijd, die Soek wederom aan het rijmen brengt.

De gedichten van dezen jongeling zijn niet beïangrijker dan men van een zoo jeugdig genootschapper verwachten kan. Zij vertoonen de gewone (maar daarom niet waardelooze!) muzikale zoetvloeiendheid

in klank en maat, zonder vele origineele gedachten en met vele, soms zeer origineele, taal- en begripsfouten. Zijn belijdenis, gedaan op 26 Maart 1779, gaf hem een „Zielzucht” in de pen. Hij dicht over de zonde, en over de min in al haar kuische vormen, over natuur en jeugd, blijkbaar met den schooljongensijver voor een opgegeven onderwerp. Hij dicht bij verjaardagen, predikantenjubilea en huwelijken (wanneer hij, ter wille van de feeststemming, de kuischheid more majorum laat varen). De jongeling is beurtelings schalksch, verliefd, godvreezend en berispelend, en is blijkbaar zeer verguld met zijn relatie, begonnen in, 1779, toen hij het panpoeticon batavum van den dichter mocht bekijken, met den ouden Vlaardingschen poëet Joannes Badon, die als 82-jarige grijsaard met bevende hand op 8 September 1780 eenige dichtregels schreef in Soek's album amicorum.

Dit alles had slechts waarde als nuttige oefening in het gebruik der taal, tegen den tijd, dat de dichter last van echte inspiratie zou gaan krijgen.

Een voorproef hiervan krijgen wij, wanneer Soek in 1779 en 1780 den jaarlijkschen grooten dag van Vlaardingen, de uitvaart der vloot van haringbuizen, bezingt. Blijkbaar ontvankelijk voor de stemming van dien dag, van hoop en van afscheid, van weemoedige feestelijkheid, geeft hij een levendig beeld, dat aan 17de-eeuwsche beschrijvingen van het, volk in feeststemming doet denken. Voor Vlaardingen hebben die beschrijvingen eenige historische waarde. Men hoort er Willem en Grietje hun afscheidswaarden en kusjes wisselen, en maakt mee, hoe een moeder, die haar man op zee verloren heeft, nu haar zoontje voor diens eerste reis moet afstaan. Maar men vergeet het alles

in het opgewekt rumoer van de uitvaart uit de haven
in de Maas:

Daer zie ik buisman reeds de gang der schepen ligten,
Ik zie al 't visschersvolk met vlijt hun zaek verrichten,
de jagers ¹⁾ zijn reeds weg.. . daer wordt de voorste
[buis

Ontbonden aen zijn touw. Ik hoor een groot geruisch
Van 't volk op iedre kiel, terwijl zij 't schip ontbinden,
Om in een ruimer streek de vloot bijeen te vinden.
Men hijst het zeil ten top. Hier neemt het woest geraes
Een aenvang, zie, Hoezee! een buis is in de Maes:
Nu ziet men ieder schip zijn gat ter maesstroom
[draeien,

Hier zie ik elk matroos het ronde hoedje zwaaien
Tot driemael om het hoofd, waerop het volk, gereed
Ter wederantwoord zwaait met doek of schortelkleôd.
Zie hoe de scheepjes 't nat, het zilver maesnat breeken
De wind door vreugd verrukt waeit uit de beste
[streeken.

Daer hij het vlottend schip zijn zeilen luchtig spant.
Maer, gindsch zie 'k een matroos in 't zwart geteerde
[want,

Nog eens zijn minnaeres door 't ronde hoedje groeten:
Om zijne min voor 't laetst door dezen zwaai te
[boeten,

Waer op zij, schoon van verr', vol vreugde en wel
[gemoed

Met hare hand of doek een wederantwoord doet.
Maer zie de jachten eens de buisjes uitgeleien.
Gindsch hoor ik 't blij Hoezee! daer zie ik vrouwen

[schreien,
Die om haer echtgenoot en de ander om haer kind.. .

¹⁾ De jachtjes, die de haringvloot uitgeleide doen.

Met deze zangen nam Soek afscheid van zijn geboorteplaats.

Reeds in 1780 had Soek den moed om, samen met K. Vermijne, „Dichtlievende en andere Mengelstoffen” uit te geven. Een exemplaar van dezen bundel is mij niet bekend.

Inmiddels werd Soek dus opgeleid voor het beroep van chirurgijn, onder François Vigouroux; reeds vroeg onderging Soek dus Franschen invloed.

. In September 1779 vertrok Vigouroux echter naar Parijs, met medeneming van Soek's kameraad François Duvigneau, om zich daar op de hoogte te stellen van de nieuwste ontwikkeling der chirurgische wetenschap. Bij Soek ontwaakte de lust hen te volgen. Parijs was in die jaren de plaats, waar, onder leiding van lieden als Levret en Baudeloque, de verloskunde met rassche schreden vooruitging; uit vele landen stroomden de leerlingen toe. Soek moest zeker nog tot het einde van 1781 geduld oefenen; wie in die jaren zijn Rotterdamsche leermeester was, is mij niet bekend. Eenmaal te Parijs aangekomen, behoorde hij tot de beste leerlingen van Baudeloque. Deze hield, na Soek's terugkeer in de republiek, de banden aan, gaf hem de voor de tweede uitgave van zijn „Art des accouchements” bestemde aanvullingen ten gebruike voor Soek's vertaling van dat werk en stond hem een geteekend portret door Le Camus af (in 1790 door Pieter Mare te Leiden gegraveerd) voor diezelfde vertaling; die oude relatie zal ook invloed hebben gehad bij de toekenning van een gouden medaille door de Academie der Heelkunde te Parijs wegens aan die academie meegedeelde verloskundige waarnemingen.

Reeds in die Parijsche jaren was Soek's eerezucht tweeledig. Duidelijk spreekt dit uit een geschilderd portret door den Bruggenaar Jac. Joh. Lauwers, dat ik het genoeg mocht hebben te schenken aan het Instituut voor de Geschiedenis der Genees-, Natuur- en Wiskunde te Leiden. Lauwers, die zich later in ons land vestigde, bevond zich toen te Parijs om zich als kunstschilder te bekwamen. Op 29 September 1779 was hij, als leerling van Bellengé, ingeschreven op de registers van de Academie voor schilder- en beeldhouwkunst.

Soek liet zich afbeelden met een lepel van de kromme verlostang in de hand, zittend achter een schrijftafel, Onder zijn inktpot ligt een blad papier, waarop staat geschreven een beschouwing over het nut der kromme tang bij de verloskunde, luidende: „het nut der kromme tang is overgroot, zij mag met regt een helpster der natuur genoemd worden. En verdient grooten lof: dewijl zij, wanneer ze op den juisten tijd en door een kundige hand gebruikt word, dikwijls moeder en kind van den dood verlost”. Dit is a.h.w. een belijdenis van een eerezuchtigen jongen verloskundige, die het hoofddoel van zijn mooie beroep ziet in het **redden** van menschenlevens, een standpunt van menschlievendheid, dat in het toenmalige Parijs, waar idealistische intellectueelen zich met welluidende oraties geleidelijk warm praatten tot revolutionnaire stemming, zeer zeker gewaardeerd zal zijn geweest.

Achter Soek ziet men een kindergeraamte en eenige studieboeken: „Anatomie” ‘van Sabatier, „Accouchements” van Baudeloque, „Operations de chirurgie”, maar óók „Dichtlievende Uitspanningen door

A. Soek” (niet de Mengelstoffen van 1780), wat een geschreven dichtbundel moet hebben voorgesteld. En van zijn dichterschap moeten nog verder getuigen de dichtregels, die hij onder het portret liet schilderen:

0 Lauwers! wie, wie kan uw lof, naar eisch verheffen?
 Gij wist, door uw penseel, dus mijn gelaat te treffen:
 Gij trof me, toen ik juist mij, in den uchtenstond,
 In mijn Studeervertrek, aen 't onderzoek bevond.
 Welaen, ik zal dit Beeld mijn dierbare ouders

[schenken.

Dan zullen zij op nieuw aen onze min gedenken,
 Aen onze teedre min, die in mijn boezem brand,
 Zoowel in 't Lelyrijk als in mijn Vaderland.

Parijs 1782

A. SOEK.

Vader Adrianus Soek, de Vlaardingsche heel- en vroedmeester, overlijdt in Augustus 1784. De zoon neemt den vaderlijken chirurgijnswinkel niet over.

Wanneer hij spoedig daarop, op 9 Nov. 1784, zijn chirurgijnsexamen te Leiden heeft gedaan, vestigt hij zich aldaar, in een universiteitsstad, die door haar medische faculteit voor den wetenschappelijk eerzuchtigen chirurg vele voordeelen moet hebben bezeten.

Soek had zijn opleiding niet bij een Leidsch chirurgijn genoten. Volgens de Ordonnantie op het Chirurgijngilde zou hij daarom niet in het Leidsche gilde kunnen worden opgenomen. Hij had zich daarom vanuit Vlaardingen gericht tot de Heeren van den Gerechte te Leiden, met het verzoek toch tot het examen te worden toegelaten, aanvoerende dat hij zich vanaf zijn jeugd had „geapliceert om zich in de chi-

rurgie, de vroedkunde, en het doen van operaties bekwaam te maken”, onder leiding van zijn vader, van „voornamen meesters” te Rotterdam, en ten slotte gedurende drie jaren te Parijs. Het Leidsche Collegium Medicum, onder voorzitterschap van Prof. Sandifort adviseerde 14 Aug. tot toestemming in het verzoek, mits Soek 20 ducaten, of 105 fl., aan de armen gaf. Aldus werd op 26 Aug. besloten.

Reeds na een paar jaren kon Soek het ondernemen een gezin te gaan stichten. De gelukkige vrouw was Johanna Magdalena Rotscheidt, gedoopt te Leiden op 7 Maart 1759, dus ruim een jaar ouder dan hij. Uit bepaalde dichtregelen krijgt men den indruk, dat zij bemiddeld was. Haar ouders waren Joan Pieter Rotscheidt en Adriana Sara Beusechem van der Linden. Reeds in 1784, in „Het Aandenken”, berijmt de tevoren eenzame zijn voldaanheid over het verwachte geluk met Dorinde: „wat eerzaam is genieten wij, zoo veel maer ook niet meer”, maar hij stelt zich voor later toch wat anders voor:

Dan kusch ik, vrij en onbeschroomd
Haer lieve koontjes warm!
Dan zink ik weg, in 't vol genot
Van wellust in haer arm.

In 1785 had Soek zich nog meer in een heerlijke toekomst ingedacht. In „Het gelukkig Huisgezin” beschrijft hij hoe Damon en Elize, in hun stulpje, hun zoontje aan het hart drukken en stelt hij zich, voor eigen toekomst, iets dergelijks voor.

Het huwelijk werd voltrokken in de Hooglandsche Kerk op 9 Mei 1786 door Ds. Leonard van Meerten, van Koudekerk, die vermoedelijk een bloedverwant van de bruid was; als bloedverwant treft men althans

aan in het album amicorum aan Hendrik van Meerten, beroepen predikant te Wadenoyen. Door zijn huwelijk werd Soek ook verwant met de Leidsche Clignetts. Het album amicorum geeft weinig uitsluitsel over den verderen vriendenkring; wij treffen er in 1790 den toen reeds 77-jarigen jurist en historicus Mr. Daniel van Alphen aan, den beschermheer van het Leidsch dichtgenootschap,

Op 5 Augustus 1786 maakte het echtpaar zijn testament voor notaris J. v. Klinkenberg, en ruim twee jaren na het huwelijk, op 16 Augustus 1788, werd hun een 'dochtertje, Adriana Sara, geboren.

Nu Soek zoo vast te Leiden gevestigd was, en zijn praktijk blijkbaar bevredigend toenam, werd in Juli 1786 de vaderlijke chirurgijnswinkel te Vlaardingén door de weduwe Soek-van Pelt verkocht, aan Nic. van Heusden, die gehuwd was met een vroegere pupil van Adriaan' Soek, Willemina Korthoef.

Inmiddels, op 26 Jan. 1785, was Soek opgenomen in het Leidsche Tael- en Dichtlievend genootschap onder de spreuk: Kunst wordt door arbeid verkregen. In den bundel van 1790 komen twee bijdragen van Soek voor. „Aan Damas” en „Aglaré, uit hef klooster, aan Dorsemon”. Bij het 25-jarig jubileum van het genootschap, in 1791, bood Soek, namens de medebestuurders, een versierden beker aan. Op den dag der groote vergadering van het genootschap, op 15 Mei 1793, schreef de dichtvriend B. Ruloffs zijn naam in Soek's album.

In de „Proeve van Poezije” van het Schiedamsche „Vlijt volmaakt” komt zijn „Roemtaal van een bekeerden zondaar voor”, en in het eerste stuk van het derde deel der Werken van „Studium scientiarum gene-

trix" vindt men „Aan Sauce", indien althans de initialen A. S. die van Soek zijn, wat wel waarschijnlijk is, gezien den dichtstijl en gezien het feit, dat Soek ook in den Leidschen bundel met initialen teekent.

Ook bij verschillende andere gelegenheden waren losstaande gedichten van Soek in druk verschenen. In het tweede deel der „Lauwerbladen voor de zonen der Vrijheid", verschenen bij A. Blussé en Zoon te Dordrecht in 1783 ¹⁾, vindt men van Soek een „Lijkzang op den Weledelen Gestrengen Heer Wolter Jan Gerrit baron Bentinck", gedateerd: Parijs 1782; hij spoort zijn geliefde Heelkunst aan het mogelijke te doen om Bentinck te redden. Onge-dateerd is „Aen de wapenen", los verschenen voor één stuiver, een krijgshaftig lied uit den bloeitijd van het keezendom. Eveneens los verscheen een lied opgedragen „Aan de Exerceerende Leden van het Genootschap van Wapenhandel, onder de spreuk: Voor Vrijheid en Vaderland, bij hunne Afvuuring, op den 4 October 1785. Wijs: Oublions jusqu'à la trace", vóór het intreden van de winterrust:

Ge hebt lang genoeg, Bataven!
Moedig 't wapen-tuig getorscht;
Schuil nu, rustende in uw tenten,
voor den strengen winter-vorst.

Kort daarop verscheen, wederom op een los blad; „Aen den Weledelen Heere Mr. A. D. van den Santheuvel. Bij zijn verheffing tot veertig in rade der stad

¹⁾ Getiteld: „Eerkroon op de hoofden der doorluchtige Staatsmannen, Burgervadren, Zeehelden en andere Perso-naadjē, die het Nederlandsche Gemeenebest, door getrouwe diensten en edele daden aen zich verpligten; doormengd met andere Vaderlandsche Dichtstukken".

Leyden op den 3den December 1785'', waarin hij de grootste verwachtingen uitspreekt van deze verheffing van den kolonel der schutterij, een vooraanstaand patriot, Wanneer in 1786 v. d. Santheuvel's portretgravure, door Sallieth naar L. Temminck, verschijnt, maakt hij een „Bijschrift'', dat samen met die van Pieter van Schelle en van Santenius op een vel gedrukt wordt. Zoo dichtte hij later, in 1790, den jubileerenden Leidschen predikant Gualtherius Zoutmaat toe, en plaatste hij eenige dichtregels onder diens portretgravure, van P. de Mare naar Viervant, verschenen na het overlijden in 1793.

In het jaar van zijn huwelijk, 1786, besloot hij echter een bundel te laten drukken. Bij P. Pluygers te Leiden verscheen toen „De Vrugt van ledige Uren'', opgedragen aan de „Waarde Vaderlanders''. Tegenover den titel, voorzien van een vignet van Sallieth naar D. Langendijk, waar de Vrijheidsmaagd in het middelpunt staat, vindt men, bij wijze van motto, een gedichtje van den 3 jaren ouderen Zelandus (Bellamy), waarin deze, en dus ook Soek, van zijn vaderlandsliefde getuigt; de dood voor het vaderland is „der helden vreugd''. De aanhaling van Bellamy is typeerend. Soek heeft Bellamy persoonlijk niet gekend, in weerwil van wat v. d. Aa in zijn Biographisch Woordenboek meedeelt; in het gedichtje „Aen de zalige schim van den dichter J. Bellamy''? (overleden te Utrecht 11 Maart 1786) staat uitdrukkelijk:

Mijn oog heeft nimmer u gezien —

Ik kon mijn hulde u niet, aen uwen boezem, biên.

Maar hij ziet in den weinig ouderen dichter der „Vaderlandsche Gezangen'' een geestverwant, van gelijke hartstochtelijke liefde voor Vaderland en Vrij-

heid vervuld, en tevens een dichterlijk voorbeeld. Soek's vereering was niet gering; hij dichtte Beilamy's schim o.a. toe:

Uw groote ziel, te groot voor de aard',
Bewonder ik, zoo vaak een Zang mij eerbied baart.

Bellamy's invloed spreekt Ook uit den aantrekkelijken eenvoud van sommige zijner niet-politieke gedichten, als het begin van „De Wandeling” en van „Het Aandenken”; sobere en echte natuupoëzie geeft hij ook in „Mikon en Daphne”, tijdens een onweer. Geheel ontbreekt hier de hoogdravende stijl, dien Soek in zijn eerste gedichten en ook in de latere, heel of half poëtische gedichten navolgde. Soek ontleende den titel van „Ewald en Elize” aan de gelijknamige ridderromance van Bellamy's vriend S. F. Rau.

Zooals Bellamy het Genootschap van Wapenhandel Pro Patria et Libertate, bij zijn eerste verjaring in Febr. 1784, toezong, zoo dichtte Soek, bij het tweede jaarfeest (16 Maart 1786) van het Genootschap van wapenhandel voor Vrijheid en Vaderland, te Leiden, zijn „Voor Vrijheid en Vaderland.” Iets dergelijks was een gedicht, opgedragen „Aan de leden van het gewapend Gezelschap te Leyden onder de spreuk: Tot Hulp in Nood, toen hetzelfde voor de eerste maal exerceerde op den 10den van Hooimaand 1787”.

De vaderlandslievende, hartstochtelijk-krijgshaftige poëzie der toenmalige patriotten heeft voor ons weinig aantrekkelijks, haar producten zijn zóó talrijk, dat het ook wel niet mogelijk was een enkele oorspronkelijke gedachte te vinden. Gok is het zinnelooze schelden op andersdenkenden ons niet sympathiek. Maar de vaderlandsliefde was echt, en zij spreekt ook

duidelijk uit Soek's gedichten. Voorwaarde voor het heil des lands was de Burgerlijke Vrijheid, strijd tegen heerschzucht en onderdrukking, tegen aristocraten en tyrannen. Men waande zich teruggekeerd in de eerste jaren van den vrijheidsstrijd tegen den Spaanschen vreemdeling. De oprechte vaderlanders konden niet voorzien, dat hun streven zou uitloopen op uitlevering van het land aan een onverholen buitenlandsche uitbuiting.

Het klonk alles zoo mooi, toen Soek in zijn jonge Parijsche jaren, onder de vooruitstrevende jonge medici, over eenvoud en vrijheid had hooren declameeren; het klonk zoo mooi, wanneer in de genootschappen de puikdichters elkander ontboezemingen voorgalmden. Wanneer bij een vaderlandslievende bijeenkomst van een genootschap voor burgerbewapening, dat de verwachte troepen van Joseph II vol heldenmoed en mannekracht zou terugwerpen, een rijmer de patriottische hartstocht opzweepte met rollende dichtregelen, dan was het zoo zoet zich in te denken in den roem, dien de dappere burgers zouden behalen, nadat tevoren de zeelui van den 4den Engelschen oorlog geweigerd hadden een dagelijksche gewoonte te maken van het verslaan van sterkere Engelsche vloeten. Het was alles zoo echt bedoeld, en het waren in den regel zoo welmeenende lieden. Maar de wereldsche en politieke ervaring en het doorzicht van die idealistische middenstanders waren niet groot, en ijdelheid helpt dat niet verbeteren. Men had de diepste verachting voor hen, aristocraten door geboorte of door keuze, die met meer koelheid regeeringshervormingen overwogen; in een „Fragment uit een brief” zegt Soek de vriendschap

op aan iemand, die een ambt heeft aangenomen, natuurlijk „uit zucht naar ijdele eer” en „om goud”, „een verbond met de Heerschzucht” had gesloten, en ook Soek, nota bene, tot zijn eigen inzicht had pogen over te halen! Was men zelf soms niet voornaam en niet beschaafd genoeg? Wist men aan zijn zijde niet Fransche edellieden met klinkende titels? Had men niet een echten Gelderschen baron in zijn gelederen gehad, door andere edellieden in sommige gewesten gesteund? Wat deerde hen dan de hooghartigheid van de stedelijke aristocraten, van even burgerlijke afkomst als zijzelf, of van „kruipende” hovelingen?

Zoo maakten zij zich een zelfbewustzijn ondanks hun maatschappelijk inferioriteitscomplex. Ook Soek had hiervan last; in „Aen Chloris” dicht hij:

Had ik meerder roems — meer aenziens —
 Rijke giften van den Geldgod,
 'k Zou wel ligt meer eerlijk (geëerd) zijn.

Hoe elegant wisten hun dames zich te gedragen, wanneer een patriottisch feest, een vaandeluitreiking aan een exercitiegenootschap b.v., plaats had. Hoe hoofsch ging men om met Fransche diplomaten. Men bereidde zich voor te worden een nieuwe elite, geestelijk maar ook maatschappelijk, en sloot gaarne de oogen voor het feit, dat een 'groot deel van het volk, levend beneden hun gegoed, burgerlijk milieu, geen behoefte had aan een nieuwe élite, en niet van plan was eerbiedig tegen hen op te zien. Want imponeerenden stijl vertoonden zij nimmer. Maar zij herstelden hun zielsrust, zoo zij aarzelen mochten, door al wat beneden hun peil zijn werk deed als „muitend rot” te betitelen. Wanneer Soek zich richt „Aen

de oproerige Nederlanders”, dan spoort hij dat rot aan, de zijde van den Prins te verlaten.

Laet u dus langer niet verblinden,
 O gij! Regent- of Prinsgezinden!
 Mistrouwt en schuwt het schelmen rot.

Met hoeveel eerbiedige toewijding bootste men de Fransche dweepers en zweepers, de phraseurs en bla-gueurs, na; het ging nog wat stijfjes, maar men deed zijn best het hoofd uit- en inwendig op zijn Fransch te tooien. In die Franschdoenerij, waarin hun eerder aanzienlijker lieden waren voorgegaan, ligt op zichzelf al een stuk onbevredigde maatschappelijke eerezucht. Hoe vereerd waren zij, wanneer een bemoedigend knikje uit Parijs kwam, als toen Soek zijn gouden medaille kreeg. Kleine landen hebben altijd gretig de decoraties en andere lokmiddelen van talrijker volken met verziende politiek geslikt.

Men wist toen nog niet, dat Frankrijk, dat ons land bij den vredehandel met Engeland in den steek had gelaten, zijn patriottische vrienden in 1787 wederom aan hun lot zou overlaten.

In 1787 volgde een tweede bundel poëzie, onder gelijken titel als de vorige en wederom met een gedichtje van Bellamy als motto, ditmaal van religieuzen aard. Wij mogen hierin ook een ontwikkelingsverschijnsel bij Soek zien.

In zijn eersten bundel had Soek gerild bij het gevaar, dat Gevaerts en De Gijsselaar op 17 Maart 1786 bij de Stadhouderspoort hadden geloopen. Maar het tweetal had gelukkig zichzelf weten te redden:

't Sloeg één blik op 't monster neêr —
 1 Jlings beefde 't moordgeweer,
 In diens wreedten bloedhonds handen!...
 Straks ontzonk hem staal en moed.. .
 Vrijheid lag haar prooi aan banden
 En verheft haar speer en hoed!

Inden tweeden bundel kon hij een werkelijken patriottischen martelaar, Mr. C. G. Visscher, op 9 Mei 1787 gesneuveld, herdenken. Wij zagen, dat hij in Juli nog een Leidsch genootschap voor burgerwapening had toegezongen. Spoedig zou de gelegenheid tot keeienpoëzie voorbij zijn.

In de gedichten dier dagen had het „gevoel” zoo de geesten overwoerd, waren de dichters zoo er mee bezet zich in een woordenvloed van hun teveel aan gevoel te ontlasten (bij Soek treft men telkens een tusschenvoegsel „geheel gevoel” aan), dat het oude geroutineerde taalgebruik der genootschappers in die uitbarstende zielsverrukking in het gedrang kwam en het rijmlooze vers à la Bellamy dankbaar werd aangegrepen om minder geremd te zijn in de gevoelsontlasting. De vaderlandsliefde, geboren uit eerlijke ergernis over de machtsvermindering van den staat, werd opgezweept tot een hysterie, die ook de zoo zakelijk bedoelde burgerwapening omvatte.

De uniformen der vrijcorpisten waren in de eerste plaats symbolen van de liefde voor het vaderland (evenals die der Engelsche militia bij Bonaparte's invalsdreiging), een liefde, die haat tegen de tyrannen werd, omdat de zittende regenten en ambtenaren, de Prins in de eerste plaats, met dewerkelijkheid moesten rekening houden. Toen in 1787 voor de vrijcorpisten het oogenblik gekomen was voor gewapend verweer,

bleek het „gevoel” hun vermogen tot zakelijkheid zoo te hebben ondergraven, dat de opofferingsgezindheid, zoo hartstochtelijk beleden, en het heldenbewustzijn, door Soek in „Ewald en Themire” uitgedrukt, spoedig ineenzakten.

Terecht zag de herstelde wettige regeering in 1787 in, dat men met het meerendeel der met het woord zoo dreigende, maar met de daad zoo ongevaarlijke, religieuze vrijheidsminnaars blijvend had afgerekend, en dat men hen met rust kon laten. De kleine, gevaarlijke groep, die het begrip democratie wel tot andere consequenties doorvoerde, was uitgeweken naar het land waar zij zich gedeeltelijk tot Jacobijnen zouden ontwikkelen, gedeeltelijk zich toch misplaatst voelden, of wachtte in stilte op een nieuwe kans. De drie pensionarissen, machtslustige politieke strebers, hadden blijvend afgedaan.

Ook Soek had zijn ontnuchterende les geleerd; Minerva en Aesculaap wonnen het niet alleen van Mars, maar ook van Apollo. In de volgende jaren bemerken wij niets meer van poëtische activiteit, behalve het jubileumsgedicht voor Ds. Zoutmaat. Soek werd voortaan geheel in beslag genomen door zijn practischen en wetenschappelijken arbeid op medisch gebied. In een brief aan C. M. Bugge van den Booge, zijn collega te Haarlem, afgedrukt in de Konst- en Letterbode van 1791, spreekt hij van zijn „thans ruim zesjarige practijk, welke sinds de drie laatstverloopen jaaren zeer uitgebreid is”. Uit datzelfde jaar 1791 dateert een merkwaardig blad in zijn album amicorum, waarop F. Schluyster „ter gedachtenisse onzer vriendschap”, naast een silhouette van Soek en een hand met een oog in de handpalm (de „ziende

hand" van den verloskundige), ook afbeeldt twee engeltjes, waarvan het eene op het andere de keizer-snede toepast!

Soek's patriottische activiteit, als opzweepend dichter, werd vergeten, toen men den bekwamen chirurg aan de stad zijner inwoning wilde verbinden.

Op 6 Februari 1790 benoemden, op voordracht van burgemeesteren, de Heeren van den Gerechte hem tot buitengewoon stadsvroedmeester en artis obstetriciae praelector, met de survivance voor het gewone stadsvroedmeesterschap en lectoraat, nadat deze post hem, volgens de Konst- en Letterbode „bevorens was aangeboden op een wijze, welke niet min vleyende was voor deszelfs kundigheden en bekwaamheden dan dezelve blijken opleverde van het belang 't geen de H. Ed. Gr. Achtb. stelden, om, langs dien weg, hun Stads Ingezetenen van het vaste verblijf eens 200 nuttigen Inwoners te verzekeren". De aanleiding tot deze benoeming zal zijn geweest het succes van Soek's in 1789 uitgegeven „Verloskundige waarnemingen van zwaare, zeldzame en opmerkingswaardige gevallen", waarvan in 1792 een vermeerderde herdruk verscheen. Tusschen deze beide uitgaven der waarnemingen verscheen in 1790-1791 Soek's vertaling van Baudeloque's „l'Art des Accouchements", vermeerderd met diens aanvullingen, bestemd voor de tweede Fransche uitgave. Soek had zich inderdaad in weinige jaren een wetenschappelijke positie verzekerd, die in 1793 door de Parijsche gouden medaille voor zijn stadgenooten zeker pas goed bevestigd werd. Op 7 Febr. 1792 was Soek's benoeming tot gewoon stadsvroedmeester en lector in de verloskunde gevolgd. Op 29 Oct. 1790 was hij ook

lid geworden van het Zeeuwsch Genootschap de: Wetenschappen.

De betrekkingen van de vroegere patriotten met Frankrijk waren weer intensiever geworden, maar er is geen reden om Soek te rekenen tot hen, die de komst der revolutielegers doelbewust voorbereidden. Dat zijn oude gezindheid nog niet was verdwenen, zien wij uit een gedicht, dat hij in 1794 liet drukken, getiteld: „Aan Nederland, bij de uitgave van het Verhaal van het gebeurde tusschen den Heer S. van Schaak, med. stud. en den Heer L. E. van de Graaff, Majoor in het Regiment van de Lieutenant-Generaal Stavenisse Pous . . . met de gevolgen van dien; door B. J. Kronenberg, J. U. Cand. en J. van Heekeren med. stud., om voor dat verhaal geplaatst te worden. Te Leyden bij D. du Mortier en Zoon 1794”. Het begint geheel in den stijl der poëzie uit de jaren voor 1787:

Juich, Neêrland juich! Gij draagt noch echte Belgen!
Ruk, ruk de sluier af — leg af den zwarten rouw;
Der Batavieren kroost pronkt nog met edle telgen,
En in uw' boezem woont nog de oude, gouden trouw.

Zoo spreekt hij tot Van Schaack's kameraden, die in een brochure aandacht vroegen voor hun overleden vriend, slachtoffer van een ruzie, waaraan men politieke beteekenis wilde geven.

De patriotten hadden weer moed gevat. „Zie, Neerland”, zoo zingt hij, „zie de broedren-min nog leeven, en staar uw nadrend heil, met lagchende oogen, aan”.

Dumouriez was in 1793 teruggeslagen, maar Pichegru drong in 1794 steeds dieper het land in, en in begin 1795 was het pleit beslecht. De Prins verliet het land, de oude overheden legden hun ambten neer,

en de democratische aanhangers van Frankrijk kregen de overhand, steunend op de Fransche bezetting. Ditmaal hadden zij niet te klagen over de sympathie van het „muitend rot”. De ruwste elementen onder de ditmaal geveleide volksklasse zagen nu ook hun oogenblik gekomen voor een goede greep; zij waren bereid het voorbeeld der Jacobijnsche terreur na te volgen.

Nu zou dan eindelijk de sinds lang verbeide en bezongen heilstaat zijn aanvang nemen. Hoe geveleid zal Soek zich hebben gevoeld door het vertrouwen van de Leidsche revolutionnaires, toen men hem tot Burgercommissaris koos. Nu had hij eindelijk den vertrouwenspost, dien hij altijd verdiend had. Aan zelfbewustzijn ontbrak het hem niet. Van der Hoeven haalt, uit het voorwoord van het laatste deel der „Verloskunde”, een typische zinsnede aan, luidende: „Zoo vermetel als het is, zichzelve verdienen toe te eigenen, welke men niet heeft, zoo belagchelijk is het, te laag op zich zelve te vallen, om eene, schoon kwalijk geplaatste nederigheid, in het oog der wereld te vertoonen”. Wanneer Paulus Soek, Arnoldus’ neef en leerling, op 23 April 1793 18 jaar oud wordt, dan schenkt onze Soek hem zijn vertaling van Baudeloque, met een fraaie opdracht, aldus eindigend: „word eenmaal de tweede van ons geslacht, welke in het vak der aanzienlijkste wetenschappen, niet geheel onberoemd bij de geleerde wereld, in eenen uitgestrekten zin, nuttig is aan de bevordering van het heil der burgerlijke maatschappij”.

Op 2 Maart 1795 hield Soek een toespraak tot de Leidsche burgers in de Marekerk. Deze redevoering verscheen bij Cornelis de Becker in druk. Het op-

schrift luidt: „Aanspraak aan eene aanzienlijke Menigte Leydsche Burgeren, tot handhaving der Vrijheid in de Maare-kerk vergaderd; nevens eenige Aanmerkingen op sommige stellingen, bij die vergadering aangenomen, en uit die aanmerkingen voortvloeiende voorstellen; met een Concept-Plan en nadere verklaring, omtrent haar Genootschappelijk Bestaan, door A. Soek. Bij gelegenheid van het aanvaarden van den post van Commissaris dier Burgeren, op den 2 van lentemaand, des eersten jaars van de Bataafsche Vrijheid”.

De Leidsche revolutionnaircn hadden zich dadelijk na de omwenteling aaneengesloten, om de stedelijke regeering naar hun pijpen te laten dansen, met uitsluiting van alle andere, minder extreme burgers. Heeft ooit een revolutie veel meer concreets bereikt dan de consolidatie van een nieuwe groep machthebbers? Het oogenblik dier consolidatie bepaalt welke der concurreerende groepen dit zal zijn. Het was een volkomen natuurlijk verschijnsel, maar Soek, die als zoovele intellectueelen jaren lang gedroomd had over de inrichting van den idealen staat, en die zelf als jongeling te Parijs die idealen zich had zien vormen bij de zoekers naar het betere, kon zich daarbij niet neerleggen. Hij meende, met zijn nadrukkelijk woord, te moeten pogen zijn constituenten tot rede, en tot toepassing der beleden beginselen terug te brengen. Heel menschkundig was deze geleerde niet, maar het stemt goed te zien, dat hij althans het eerlijk had gemeend, met zijn hartstochtelijken roep om vrijheid, gelijkheid en broederschap, dat hij althans vervuld was van waren „burgerzin”. Of zag hij, die zoovele levens had gered of had moeten loslaten, in

zijn medemensch slechts het brooze, aardsche wezen, wiens dwalingen hem niet verrasten?

Hij maant zijn „broeders en geliefde medeburgers” aan om hun vergadering te beschouwen slechts als een genootschap van goede burgers, dat het algemeen welzijn beoogt, en als zoodanig zich met vertoogen, voorsteilen, verzoeken enz. tot den Raad van de stad kan wenden met het recht te worden aangehoord, om zich dus niet te beschouwen als een openbaar orgaan, als dragend een deel van de volkssouvereiniteit, immers: de volkssouvereiniteit is ondeelbaar. Door een eigendunkelijk ontworpen stuk, de z.g. Acte van Qualificatie, te teekenen, waarop de eenheid van het genootschap berust, kan niet een minderheid een deel der souvereiniteit verkrijgen. Sommigen maakten verschil tusschen „werkende”, d.w.z. actief-revolutionaire, en „lijdende”, d.w.z. gematigde burgers. De eersten, tekenaars der acte, verdienden, naar hun meening, de burgerij bij uitsluiting te vertegenwoordigen. Dit is verkeerd, want alle burgers zijn gelijk en hebben gelijke rechten. Wie die acte van qualificatie niet wilde teekenen, had daarvoor wellicht eigene, naar zijn meening gegronde redenen. Men moet zich dus niet overgeven aan souvereiniteitsinbeelding, maar liever een eenvoudigen naam kiezen, als b.v. „Burger-Societeit te Leyden, onder de spreuk: Vrijheid en Gelijkheid”, of iets dergelijks, en men moest ophouden met die aanstoot gevende aanduiding van zichzelf als „werkende burgers”. In plaats van de Acte van Qualificatie moest men een ander plan van intekening op die Societeit of Maatschappij maken, en moest men toenadering zoeken, op allerlei manieren, tot allen, die in hoofdzaak gelijkgezind,

d.w.z. hervormingsgezind, waren. Ten slotte biedt hij een concept-plan aan voor zulk een inteekening.

Soek's begrippen over staatkundige hervorming waren ontstaan in den tijd toen de patriotten zich juist als de behoudende beschermers van de goede orde, in den vorm van de oude, in theorie nog geldende volksvrijheden (politieke rechten van alle burgers) beschouwden. In de revolutie kon deze theoreticus niet anders zien dan: een herstel van de eenig juiste orde, die door de wanorde van vérgaand stadhouderlijk gezag en van oligarchie verstoord was geweest. De opvattingen van zijn constituenten waren voor den idealistischen Soek, die zijn leven op natuurlijke wijze aan de menschenliefde had gewijd, een ontgoocheling, hoe haatdragend hij ook zelf in woorden geschenen had, toen de tegenpartij nog macht had bezeten. Soek had zich een afkeer ingeprent van dwingelandij, toen hij die tegen de zijnen gericht achtte; de afkeer was gebleven, toen de zijnen vrij spel hadden gekregen. Maar ook den constituenten zal de commissaris, die vroeger zoo hartstochtelijk dichten kon, een tegenvaller zijn geweest.

Een gevaarlijk onruststoker bedoelde Soek waarlijk niet te zijn; hoevele meesleepende dichters hebben de hypnotische werking van hun metrische volzinnen niet bevroed en zijn onbewust werktuigen geweest van de demagogie?

Nauwelijks een maand na zijn Aanspraak, op 29 April, overleed Soek op de Hooigracht. In die maand zal hij niet veel succes van zijn kalme aansporingen hebben bespeurd. Was ontgoocheling geheel vreemd aan den dood van den idealist? Op 2 Mei werd hij te Katwijk-aan-Zee begraven; er was een oprecht Baataaf minder in de wereld.

Zijn tijdgenooten beschouwden zijn heengaan als een groot verlies. De Nieuwe Algemeene Konst- en Letter-bode, in haar nummer van 8 Mei, nam het bericht van Soeks' overlijden op, en voegde er aan toe: „De kunst, waardoor hij menig nuttig Lid aan de Maatschappij heeft wedergegeven, heeft ter zijner redding niets vermogt! — De verdiensten van zijn verstand en hart, gepaard aan eene onvermoeide nutte werkzaamheid, maken zijn verlies voor zijne Vrienden, voor het Vaderland, voor allen die zijne waarde gekend hebben, onberekenbaar groot”. Men herdacht vooral den accoucheur en operateur; van den dichter, die afgedaan had, werd niet gewaagd.

Soek's echtgenoot overleefde hem tot 24 April 1814, toen zij in de Haarlemmerstraat overleed; ook zij werd te Katwijk begraven (op 28 April). Het dochtertje was toen waarschijnlijk reeds overleden; de persoonlijke herinneringen van Arnoldus kwamen in handen van zijn neef Paulus Soek. De moeder had op 6 Juni 1795 den heer A. B. Swart, secretaris der commissie voor civiele en crimineele justitie, gemachtigd om namens haar de voogdij over het kind te aanvaarden, wat deze op 25 Juni deed.

Soek is evenmin als de meeste andere genootschapspoëten en patriottische zangers een heel belangrijke figuur geweest in de geschiedenis onzer ietterkunde. Maar dat iemand, met gelijken ijver, als dichter zoowel als man van practische wetenschap naar het hoogste heeft gestreefd, dat voor een nog slechts 34-jarige bereikbaar was, stempelt hem toch wel tot een merkwaardige figuur, in een merkwaardigen tijd, toen politiek, letterkunde en wetenschap van een nieuwe drift vervuld werden.

Maar het eenige groote moment in zijn leven is toch geweest toen hij, trouw aan zijn eerlijk beleden beginselen en wetend dat hij zich impopulair maakte, poogde een zichzelf overschattende menigte terug te doen keeren naar redelijkheid, kalmte en oprechtheid.

Aan zelfbewustzijn tegenover de menschen had het hem niet ontbroken; maar hij vond zijn evenwicht door nederigheid tegenover zijn God, den God der natuur, wiens wondere werken hij in zijn beroep had leeren eerbiedigen. In alle oprechtheid, en ook eenvoud, belijdt hij het in „Eenzame Gedachten”, uit den bundel van 1786.

Soek's leerling was zijn neef Paulus Soek, geboren te Schiedam in 1775. Na Arnoldus' dood vervolgde hij zijn studie onder den chirurgijn Cappel in Den Haag. Hij deed in 1797 examen in de verloskunde, in 1799 in de chirurgie, en vestigde zich als heel- en vroedmeester, sinds 1820 stadsvroedmeester, te Delft. Na zijn heengaan in 1838 werd ook hij door de **Konst- en Letter-bode** zeer geprezen. Ook Paulus' broeder Arnoldus was chirurgijn te Delft. Twee van Paulus' zonen werden doctoren in de medicijnen. Met die generatie stierf de geletterde tak van het geslacht uit. Slechts van een landelijken tak, afstammend van Nicolaas, oom van Arnoldus en Paulus, leven nog nakomelingen. De familie Soek, die de bekende Haagsche porceleinzaak stichtte, was een geheel andere, van Duitsche afkomst (Schuck, uit Nassau-Dietz).

Vele der gebruikte gegevens dank ik aan de hulp der archieven van Vlaardingen en Leiden en aan de heeren Mr. A. Blussé van Oud-Alblas en W. J. J. C. Bijleveld, wien ik daarvoor mijn dank aanbied.

Lochem.

Mr. A. STARING.

Een merkwaardige „resolutie” van vrijgezellen te Hazerswoude in het jaar 1788¹⁾.

„Vergadering gehouden by Schout en Brandmeesters van Hazerswoude in 't Regthuys aldaar op den 1 Mey 1788.

Is geresolveerd dien van onderstaande Persoonen 'teerst trouwt, zal geeven op den volgende Hemelvaartsdagen zes vlesschen wijn voor 't gezelschap, 't welk dezelve ook hebben aangenomen te zullen geven als

D' Heer Bailluw Boers

Klaas Hyzelendoorn

Jacob Breroo

Pieter Jansz. Bakker

Willem van de Werken

Lucas Koenen

Voorts, dat ieder aankomende Commandeur zal geeve een vles wijn en ieder Brandmeester 2vlesschen; voorts afgaan als Commandeur een vles.

In kennisse van my

W. S. **BOERS**

secretaris.”

Een bijna Vlaamsche boertigheid spreekt uit deze afspraak van de Hazerswoudsche brandweerlieden.

Gouda.

G. C. HELBERS.

1) Uit Gemeentearchief Hazerswoude.

Joannes le Francq van Berkhey,

(1729-1812).

In het *Leidsch Jaarboekje* 1912 heeft L. K. (wijlen Prof. Dr. L. Knappert) een uitvoerig uittreksel gegeven van het oordeel door J. le Francq van Berkhey omstreeks 1773 uitgesproken over het karakter en de „gemoedsneigingen” der Leidenaren.

Alleen de oudere leden van „Oud-Leiden” zullen in het bezit zijn van deze merkwaardige critiek, die niet alleen de innerlijke hoedanigheden onzer toenmalige stadgenooten blootlegt, doch ook een interessant beeld geeft van hunne levenswijze en huishoudelijke gewoonten. Kennisneming van dit artikel worde dus den jongeren leden onzer vereeniging aanbevolen; ongetwijfeld zullen de bezitters van dit geschrift hun eigendom gaarne ter beschikking van gegadigden willen stellen.

Even belangrijk als deze critiek is m.i. de persoon van le Fr. v. B. zelve, eene hoogst merkwaardige figuur uit de tweede helft der 18e eeuw, die in het letterkundige, wetenschappelijke en staatkundige leven dier dagen, vooral in Leiden, een zeer voorname rol heeft gespeeld. Aangezien er allicht leden van „Oud-Leiden” zijn, die nimmer den naam van le Fr. v. B. hoorden verluiden en er dus omtrent zijne werken en optreden nog groote onbekendheid heerscht, schijnt het niet ondienstig in het navolgende een en

Foto Gemeente-Archief.

Joannes le Francq van Berkhey.
(1729-1812)

ander omtrent diens leven en lotgevallen te vermelden.¹⁾

Als oudste van een groot gezin werd hij op 23 Jan. 1729 te Leiden geboren. Zijn vader Evert le Francq handelde in wol; zijne moeder Maria stamde van Willem Aelbertsz. Berkhey, die in 1574 de eerste tijding van het ontzet bracht, waarvoor hij door stadsbestuurders met een zilveren noodmunt werd beloond.²⁾ Maria's vader was kunsthandelaar; na den vroegtijdigen dood van zijn schoonzoon, trok hij zich het lot van zijn kleinzoon Joannes aan en nam hem in zijne zaak van schilderijen, rariteiten en dgl. op. Terwille van een hem onder die voorwaarde vermaakt legaat, nam de jonge le Francq toen ook den familienaam zijner moeder aan.

Reeds op 15-jarigen leeftijd werd hij naar zee gestuurd; herhaaldelijk maakte hij reizen naar Indië, op eene waarvan hij aan het vechten geraakte met een matroos, dien hij bijna doodstak. Tot straf werd hij in de boeien gesloten en daarna gekielhaald, wat hem bijna het leven kostte.

Reeds vroeg ontwikkelde zich bij le Francq groote liefde tot de dichtkunst; 19 jaar oud maakte hij een loflied op den vrede van Aken (1748). Daarnaast bleek zijne groote liefde voor natuurkennis; hij legde rijke verzamelingen aan van opgezette dieren, planten enz. die zelfs de aandacht trokken van de Leidsche professoren Albinus en Allemand. Te oud voor de

¹⁾ Ontleend o.a. aan eene levensschets, voorkomende in de *Anthologie uif de prozaschriften van Ze Fr. v. B.* (1850).

²⁾ Volgens het Kaartboek van v. **Dulmenhorst** bewoonde zekere Lijsbeth Berkhey in 1578 perceel Breestraat thans no. 139.

Latijnsche school, ontwikkelde hij zich door privaatonderwijs en zelfstudie; in 1761 slaagde hij er in aan de Leidsche hoogeschool te promoveeren tot doctor in de medische wetenschap met een onderwerp op botanisch gebied. Reeds als student was hij wegens zijne uitgebreide kennis van de Natuurlijke Historie benoemd als lector van het in die dagen gestichte Kabinet.

In 1762 was hij werkzaam als geneesheer te Amsterdam, doch het drukke roezemoezige leven aldaar voldeed hem niet, weshalve hij spoedig naar het huis Leevliet in het landelijke Warmond verhuisde, alwaar hij zich ongestoord aan zijn natuurhistorischen en letterkundigen arbeid kon wijden. Gedurende eenigen tijd was hij ook tolmeester van het Leidsche tolhek aan de Haarlemmer trekvaart. In 1773 werd hij wederom aan de Leidsche Academie verbonden als lector in de Natuurlijke Historie, welk ambt hij aanvaardde met het houden eener latijnsche oratie.

Afwisselend oogstte hij nu lauweren op wetenschappelijk en op letterkundig gebied. In 1773 verwierf hij voor zijn gedicht *de Lof der Dankbaarheid* de gouden medaille van het Haagsche genootschap *Kunstliefde spaarf geen vlijt*. Het volgend jaar hield hij de feestrede in de Gasthuiskerk (thans Stadsgehoorzaal) bij de 200-jarige herdenking van Leidens ontzet. Met de voordracht van het gedicht *het verheerlijkt Leiden* behaalde hij buitengewonen bijval en roem. ¹⁾

¹⁾ Als bewijs dat deze voordracht geweldig insloeg, wordt verhaald dat na het zeggen van den versregel:

„Zoo de afgunst nog op Leyden's welvaart mikt,

„Blijv' de eerste kogel voor mijn Leydschen kop geschikt,”
een eenvoudige arbeider met zijn pet zwaaiende, luidkeels uit-
nep: „en de tweede voor den mijnen.”

Op 7 Februari 1775 vertoonde het genootschap *Veniam pro laude* tot opening van het Academisch stichtingsfeest een „zinnespel” van le Fr. v. B.

De slag bij Doggersbank (1781) inspireerde hem tot het dichten in zangen en alexandrijnen van zijn *Zeeftromf der Bataafsche Vrijheid*.

Ook op staatkundig gebied stond hij van 1780 tot 1788 onder de vorsten. Zeer gehecht aan het huis van Oranje kon hij niet nalaten zijne tegenstanders in *proza* en dichtmaat fel en ironisch te hekelen; het aantal zijner politieke vlugschriften en pamfletten, vele onder den schuilnaam „vrank en vrij”, is legio.

Op den duur maakte hij zich echter daardoor vele vijanden; hij werd in onaangename situaties en dure processen gewikkeld, die hem ten slotte in 1789 noopten zijne kostbare collecties natuurhistorische zaken, zijne bibliotheek, rariteiten, enz. welke hij gedurende 40 jaren met zooveel liefde had verzameld, in het openbaar met groote schade te verkoopen. In maatschappelijk opzicht ging het daarna met hem snel bergafwaarts.

Hij verliet Leiden en verhuisde meermalen; o.a. woonde hij eenigen tijd bij de Spanjaardsbrug onder Leiderdorp; aldaar legde hij de laatste hand aan zijn standaardwerk over het Hollandsche rundvee, doch tegelijkertijd bleef hij de dichtkunst trouw beoefenen. In 1807 was hij wederom in Leiden, toen op 12 Jan. zijne woning aan de Koepoortsgracht ten gevolge van het springen van het kruitschip instortte, doch hij, hoewel onder neerstortend gesteente bedolven, gansch ongedeerd uit de puinhoopen werd gered. Door de goedheid van Koning Lodewijk vond hij toen met vele anderen een tijdelijk onderkomen in het huis ten

Zijne geestelijke nalatenschap is buitengewoon omvangrijk. ¹⁾

Op wetenschappelijk gebied schreef hij *Natuurlijke Historie van Holland* (1769-1779 in 11 deelen), waarvan in 1781 eene Fransche vertaling verscheen, gevolgd door de reeds genoemde *Nafuuriijke Hisforie van hef Rundvee in Holland* (1805-1811 in 6 deelen) en door vele andere natuurkundige opstellen, zoo o.a. eene 'door de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem in 1763 bekroonde verhandeling, „over de besfe middelen om onze landen, zoo hooge als lage, fen meesten voordeele aan te leggen”, eene verhandeling over het *Nafionaal gebruik der furf of houtassche in Holland* (1779), een *Beredeneerde Aanmerking over den tegenwoordigen toesfand van Land- en Lugfesteldheid*, (1783), enz.

Veel talrijker is het aantal zijner prozawerken en dichtstukken, die hem tijdens zijn leven zoo grooten roem en eer inbrachten. Mogen al zijn stijl en dichttrant naar onze opvatting niet zijn vrij te pleiten van gezwollenheid, gekunsteldheid en hoogdravendheid, erkend moet worden dat zijn werk zich kenmerkt door groote individualiteit, oorspronkelijkheid en een innig gemoedsleven; hij weet zich steeds zuiver en echt Nederlandsch uit te drukken en wordt in al zijne uitingen bezielde door eene groote liefde tot zijn vaderland en in het bijzonder tot zijne geboortestad.

Het is ondoenlijk eene opsomming te geven van zijn literairen arbeid, welke geen enkel onderdeel der letterkunde, ook op het gebied der historie, onberoerd laat. Lofzangen en hekeldichten, feestliederen

¹⁾ A. J. van der Aa's *Biographisch Woordenboek* bevat eene volledige opgave zijner geschriften. (61 nummers).

en treurdichten, zinnespelen en herderskouten dienen zich in bonte verscheidenheid aan bij het inventariëren van le Fr. v. B.'s geestelijke nalatenschap.

Thans zullen inhoud en vorm van zijn werk ons allicht hol en bombastisch toeschijnen, destijds werd de dichter en schrijver door een ieder als primus inter pares uitbundig geprezen.

Voor ons Leidenaars is het zeker interessant te weten hoe het oordeel van le Fr. v. B. over zijne stadgenooten heeft geluid. In een zijner prozawerken ¹⁾ trekt hij eene uitvoerige parallel tusschen de uiterlijke en innerlijke hoedanigheden en „gemoedsneigingen” van de Leidenaren en de Haarlemmers, waarbij eerstgenoemden zeker niet aan het kortste eind trekken. Het is dit artikel, waarvan, zooals boven werd opgemerkt, wijlen prof. Dr. L. Knappert in het Jaarboekje 1912 een uitvoerig uittreksel heeft gegeven.

G. L. DRIESSEN.

¹⁾ Voorkomende in **hooger** genoemde Anthologie of Bloemlezing en geschreven omstreeks 1773,

Te Amsterdam geëxecuteerde Leidenaars, *en* Een vereering voor de Leydse Snij-Kamer.

Op de naamlijst van de 311 personen die in de jaren 1693-1746 te Amsterdam door beulshanden zijn ter dood gebracht, komen de namen voor van 6 Leidenaars, zij zijn:

1695 PIETER LAFEBER/ alias Swarte Piet
22 Januari. van LEYDEN, *gehangen* en begraven (misdrijf niet vermeld).

JAN VAN VELZEN/ alias Jan van Immenes, deze is geweest een *zoogenaamde Swartmaaker*, welke is *levendig Gerabraakt*, en 't Lichaam buiten op een Rad gebragt.

1703 PIETER ZEGERS/ alias PIETJE LIEF,
12 Juli van Leyden, *gehangen* binnen en buiten (misdrijf niet vermeld).

1708 BALDE DE GRAAF/ van Leyden, oud
18 Februari 34 jaaren, om een *Manslag* onthalt en buiten op een Rad gezet.

1730 LAUWRENS HOSPINJON/ van Leyden,
16 Sept. oud 33 jaren, geweest Commis ter Recherche van de Admiraliteit, is aan de verfoeylijke Sonden van Sodomie schuldig te wesen, waarover hij *gewurgt* en

geblaakert, en vervolgens het Ligchaam met 100 ponden gewigt aan de beenen, in 't IJ is geworpen.

- 1735 PIETER ROBBERTS/ alias Piet de Leye-
12 Sept. naar, oud 30 jaaren, nadat hij kortelings uit het Rasp-huys was gekomen met nog drie anderen, hebben zij veele afgrijselijke Straatschenderijen gepleegt, waarover hij levendig zonder Slag op het hart, is **gerabrackf**, het ligchaam op een Radt en het Hoofd op een pen gezet.

EEN VEREERING AAN DE LEYDSE SNIJ-KAMER.

- 1715 „Noch door voorgemelden Heer Hoofd-
26 Januari Officier (F. van Collen) gejustisieert; en door den Subsistuit Schout Luyken, **ge**-
aprehendeert Jan Kobse den Roode/ alias Jan Kruyer, van Amsterdam, om Diever-
ryen en Kwetsen van **Persoonen, gehan-**
gen en op verzoek aan de Leydse Snij-
kamer vereert”.

ESKENS.

Overgenomen uit de door N. Langewagen te Amersfoort in 1748 uitgegeven naamlijst van alle personen, die in de jaren 1693-1746 te Amsterdam zijn geëxecuteerd.

Daniel von Wyttenbach in Oegstgeest.

Mijne onverwachte terugkomst metterwoon in dit dorp na 30 jaren bracht mij alras de vraag van eenen correspondent, specialist in grafteekenen, naar bijzonderheden over 's mans graf alhier, waarover de zonderlingste verhalen de ronde doen en helaas geloof vinden, hoe verder wij door den tijdverwijderd raken van zijn leven alhier, zoo stil en eenvoudig. Een onderzoek stelde ik daarnaar in en wellicht zullen de resultaten daarvan sommigen boeien, terwijl ik tevens de officieele data kan geven, die afwijken van hetgeen men doorgaans in lexica vermeld vindt.

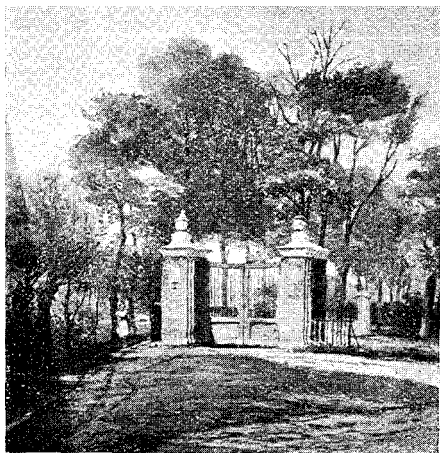
Daniel Albert von Wyttenbach is geboren te Bern 7 Aug. 1747 (niet 1746, zooals veelal vermeld werd) als zoon van Daniel (1706—1779) en Catharina Rosine Lombach. Toen zijn vader in 1756 als Prof. Theologiae in Marburg benoemd werd, volgde hij zijne ouders daarheen. Het is hier niet de plaats uit te wijden over zijne studies, zijne opleiding en latere beteekenis als geleerde. Ik volsta met de vermelding, dat hij in 1770 naar Leiden kwam, het volgend jaar de leerstoel bij het Remonstrantsch Seminarie te Amsterdam in de philosophie verkreeg en 1779 overging naar het Atheneum aldaar, waar hem in 1785 de Grieksche en Latijnsche letterkunde ais vak werden toevertrouwd.

In 1799, toen de felste uitspattingen der revolutie

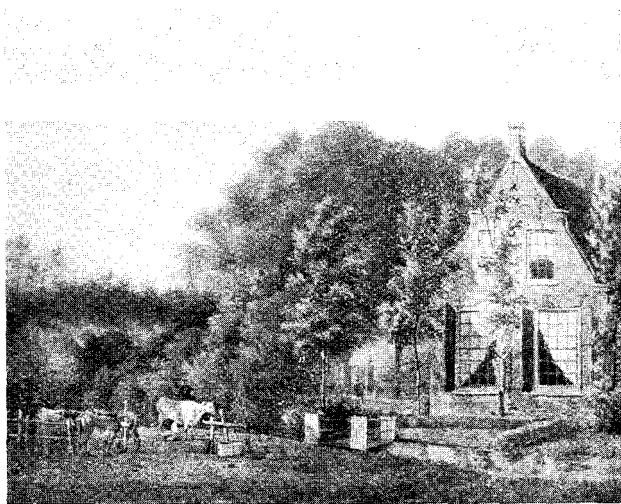
hadden uitgewoed, kwam hij in Leiden terug, om dezelfde vakken te doceeren en tevens het beheer der academische boekerij op zich te nemen. Sedert dien werd zijne huishouding beheerd door zijne oomzegster, Daniele Jeanne Gallien, gedoopt te Hanau 29 Dec. 1773, dochter van Louis Jean en Susanna Katharina von Wyttenbach. Doch ook op geestelijk gebied was zij haren oom tot steun en daarbij verwierf zij zich eene zeer bijzondere kennis, vooral van het Grieksch. Ongestoord door de hevige politieke beroeringen van het tijdvak, dat zij beleven moesten, verdiepten zij zich samen in de classieke studien, tót de ramp van Leiden op 12 Januari 1807 daaraan een gewelddadig eind kwam maken.

Prof. v. Wyttenbach's huis aan de zuidzijde van het Rapenburg bij de Vliet, was nauwelijks 100 M. verwijderd van de plaats, waar de buskruitontploffing, gevolg van de nationale zonde van drankmisbruik, zooals sinds 1940¹⁾ gebleken is, plaats vond. De gevolgen waren ontzettend, ook voor dezen geleerde, al bracht hij er het leven af. Zijne boekerij werd grootendeels vernield, zijne aantekeningen en documenten heinde en ver geslingerd, ook een belangrijk bedrag aan papieren van waarde ging te loor. Zijn ruime huis was een ruïne geworden en slechts in twee kamers kon hij een armoedig verblijf vinden met zijne nicht. Het winterweer maakte dat alles nog harder te dragen en het is een wonder, dat zij het daar nog 15 dagen uithielden. Toen gaven zij het op en betrokken voor goed het kleine buitenhuis in Oegstgeest, dat hij daar voor den zomer bezat en dat genoemd werd de Hooge Boom, of zooais

1) Leidsch Jaarboekje 1941, pag. 207.

Het nog bestaand inrijhek van het v.m. buitenhuis
„d' hoogen Boom”, te Oegstgeest.

„d' hoogen Boom”, het buitenhuis van Prof. D. A. von Wytténbach,
te Oegstgeest.

Onder het geboomte is het inrijhek flauw zichtbaar.

Prof. D. A. von Wyttenbach.

Daniele Jeanne Gallien

nicht, later echtgenoot van Prof. D. A. von Wyttenbach.
Teekening in rood krijt in Rijksprentencabinet te Leiden.

v. W. zich er adresseerde: in hortulo hypsilodendro, of En hypsilodendro. Hij had het 5 April 1806 voor fl 2200.— gekocht als eene hofstede groot ongeveer 4500 roeden, eenen vruchtbaren tuin met klein houtboschje, dus zooals het heden ten dage daar nog ligt en op 7 Mei was het hem overgedragen door mr. Pieter van Lelyveld, oud-burgemeester van Leiden en oud-curator der hoogeschool, die in de stad woonde, doch ten W. van v. Wyttenbach's aanwinst, Duinzigt als zomerverblijf bezat, en door Gijsbert Johan Hoppesteyn, die op zijn buitengoed Rhijngeest in Oegstgeest woonde. Beide Heeren hadden meer vaste goederen in die omgeving in handen. Deze villa suburbana lag daar, waar de reeds zeer oude Hofdijk van Poelgeest komende, op den Lagen- of achterweg uitmondt. In de buurt waren enkele boerenhofsteden en onmiddellijk ten N. daarvan lag het oude heerenhuis Torenveld, dat in het begin der 18e eeuw nog eene korte periode van glans had gekend. In elk geval was het voor den 60-jarige in den winterdag nog maar behelpen en pas toen het verblijf ruimer was geworden, kon hij zijn oude leven van gestage studie hervatten. Eene regeling werd getroffen, dat hij zijn ambtswerk in stad kon waarnemen door kosteloos vervoer per rijtuig daarheen. Men was niet zonder reden trotsch om hem te bezitten en in waarheid was hij dan ook eene der weinige figuren, die den alouden naam der Leidsche hoogeschool droeg en hooghield in die dagen van algemeen verval. Ook bij zijne ambtgenooten stond hij in hoogeeere; velen hunner waren naijverig op hem, vijanden had hij niet; de eenige, dien men zoo had kunnen noemen, had den dood gevonden bij Leiden's ramp. Dat was Jean Luzac, Graecus zooals von Wyttenbach zelf,

doch verder geheel zijn tegenvoeter. Men behoeft maar het gelaat van dezen democratischen courantier, doch **haker** naar zelfverheffing, in zijne fransche onverzorgdheid te aanschouwen, om te beseffen, dat zoo iemand ondanks zijne onmiskkenbare geleerheid, eenen aristocraat ais von Wyttenbach geheel en al was, een gruwel moest zijn¹). Al behoorde deze niet tot de oude Zwitsersche dynasten, of zelfs tot den ministerial-adel, zijne familie, uit Biel afkomstig, zetelde sinds 1629 onder de Berner partriciërs.

In zijn 70e jaar ging von Wyttenbach'sgezondheid sterk achteruit, vooral zijne oogen waren zeer verzwakt en de leeftijd voor het otium, die in latere tijden zou ingesteld worden als regel, bracht hem vrijwillig tot het bedanken voor zijne ambten.

Om zijne trouwe verzorgster het recht op een weduwepensioen te bezorgen, huwde hij haar, na bekomen koninklijke dispensatie, op 21 Febr. 1817 in het dorp zijner woonplaats. Aan de door zijnen ambtgenoot J. W. te Water gestichte weduwen-sociëteit der Leidsche hoogleeraren, bedoeld om het karig pensioen, haar toegemeten, eenigszins te verhoogen, legateerde hij zijne bezittingen, alles onder vruchtgebruik voor zijne vrouw. Sinds hunne vestiging voorgoed buiten hadden zij een hondje gehouden, dat den naam Hermione droeg. Von Wyttenbach, die vrijwel blind was geworden, moest nog beleven, dat het dier, waaraan zij zoo zeer gehecht waren, stierf op 15 Jan. 1520. Zelf voelde hij zijn einde naderen en toen werd afgesproken, dat zij beide begraven zouden worden tusschen het huis en het inrijhek,

1) Vergelijk b.v. ook *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*.

dat nog bestaat, en zoo, dat men vanuit de eetkamer op het graf kon kijken. Het begraven in de kerken was toen in het algemeen nog in zwang en werd eerst met ingang van 1 Jan. 1828 verboden. Dit besluit was dus eene uitzondering op den algemeenen regel. Op den 17 Jan., anderhalven dag na Hermione, stierf de vermaarde professor te kwart voor middernacht en terstond werd de uit Valkenburg afkomstige, Oegstgeester metselaar, Jan Dobbe van Bergen ontboden om op de plaats eenen kelder te metselen, waarin het hondje bij haren baas werd bijgezet in een tinnen schaal door Catharina van Rijn, de vrouw des metselaars afgestaan, zooals een hoogbejaard kleinzoon van dit echtpaar mij mededeelde. In datzelfde jaar wijdde de achtergeblevene een werkje aan Hermione, *Histoire de mapetitechienne, Hermione*, dat in 1820 in Parijs in 't fransch werd uitgegeven¹⁾. Het getuigt van de zeer groote kennis en belezenheid in al, wat het oude Hellas betrof, van de schrijfster, die 28 Juli 1827 eene openbare huldiging verwierf door een eeredoctoraat in de philosophie te Marburg. In *De Gids* van 1935 heeft wijlen Prof. Dr. D. C. Hesseling onder den titel : Griekenland in Oegstgeest, den Hoogen Boom en zijne bewoners in hunne letteroefeningen besproken.

Hoewel verre van oud, was de tijd, haar daarna beschoren, slechts kort. Op 3 April 1830 maakte zij testament en had met Prof. Reuvens, met wien zij bijzonder bevriend was, het volgende afgesproken. Na haren dood moest het huis terstond afgebroken en het puin en de afbraak naar het noorden worden weggewerkt. Zij moest bij haren man en peetoom en bij Hermione rusten en uitvoerig regelde zij aanleg van het

1) Vgl L. Jaarb. 1924 bl. 65.

plantsoen en oprichting van eene zuil van grijzen Bentheimer steen, bestand tegen het klimaat en 7 voet hoog, met eenvoudigen verheven band even onder den top en daaronder slechts de woorden Daniel Wyttendach, civis Bernas. Reeds op 31 Aug. werd het geheel aanbesteed volgens de stukken en teekeningen, nog ten gemeentearchieve te Leiden, als geschenk van Dr. Molhuysen sinds 1898 aanwezig. Daar berusten ook de hierbij gereproduceerde aquarellen.

Op 27 April 1830 heeft Mevrouw von Wyttendach hare beschikkingen met den dood bekrachtigd. Zelf had zij nog f 1000.— beschikbaar gesteld voor de uitvoering van hare plannen.

In denzelfden zomer is het huisperceel afgebroken en al wat daarachter lag is tot teelland aangelegd, dat voor het beoogde doel de noodige inkomsten zou opleveren. De tuinman op den Hoogen Boom werd huurder van den teelgrond en nog tot heden is dit bij zijn nageslacht gebleven.

Zoo ligt dan daar achter het laat 18e eeuwse oprijhek nog steeds het kleine groepje, thans heel hooge boomen en temidden daarvan het bescheiden en eenvoudig gedenkteken voor een groot geleerde en beminnelijk mensch. Toen, nu al weer meer dan $\frac{1}{4}$ eeuw geleden Oegstgeest te groot en uitgebreid werd, om zich met eenen „Achterweg” te behelpen, vroeg het toenmalig hoofd der gemeente mijnadvies over de namen, aan al die verrezene straten te geven. Het was mij een eer en genoegen het gedeelte achterweg van den Hofdijk tot den Rijkstraatweg, volgens mijn advies, Wyttendachweg genoemd te zien. Ille, Civis Bernas, qui optime de nova patria meruit.

NASCHRIFT.

Eerst 15 Maart 1944 maakte ik door vriendelijke waarschuwing kennis met eenige documenten ter Universiteitsboekerij van Amsterdam betreffende von Wyttenbach en zijne vrouw, die bijzonderheden opleveren over hun beider leven, die nog nimmer gepubliceerd zijn en waaraan ik het volgende ontleen :

Als student woonde D. von Wyttenbach op de Garenmarkt bij Herderschee, die het noodig vond, zijne kennis van het Duitsch bij den Berner te luchten door de vraag: Wil er (sic) Zee haben? Voor den zomer huurde hij bij den bloemist van Wetering in het Duifhuis onder Oegstgeest eene oude oranjerie; hij genoot er van het baden in den Rijn en ontving er bezoek van den Leidschen em. pred.(Dr. C.) van Engelen, die hem dit verblijf bezorgd had en van de familie Ruhnkenius. Daar ook leerde hij zichzelf Engelsch. Toen hij kort daarna in Amsterdam werd benoemd, was het ook Ruhnkenius, die hem voor den zomer een optrekje aan de Leede in Warmond bezorgde, hetgeen hij twee malen betrok. Daarna huurde hij voor dit doel gedurende 10 jaren het buitenverblijf Veldzigt te Emmes, waarheen hij, groot liefhebber van rijden, zich te paard placht te begeven.

Vanaf 1792 was zijn petekind D. J. Gallien, ge-
* durende ruim 5 jaren bij hem in Amsterdam en werd door hare jongere zuster vervangen, toen zij door haren vader naar huis werd geroepen. De zuster

overleed reeds in 1798 en toen nam zij bij vertrek van haren oom naar Leiden de oude plaats weer in. Beiden hielden veel van Leiden en omgeving, toen nog zoo ongerept landelijk, schoon en schilderachtig. Von W. was dan ook zeer verontwaardigd over de afbraak der zoo merkwaardigeruines der Rijnsburgsche abdij en zijne nicht **zeide** van zichzelf: Si. Cleobuline étoit nee à Leyde, elle s' en glorifieroit. En dat ondanks de ellende, die hunne laatste dagen in stad kenmerkte, en die door von W. is aangeeteekend op de bladen van een ouden Hollandschen almanak. Den dag na den fatalen 12 Jan. 1807 had hij al naar Oegstgeest willen gaan, doch kon geen briefje met verlof tot overbrenging van het overschot van zijnen inboedel ten Stadhuize verkrijgen. Op 16 Jan. was het een ware janboel, toen men wat nog over was van zijn huis wilde gaan afbreken; het liep uit op een conflict tusschen burgerwacht en soldaten; waarbij ten zijnen huize een zak met f 600.— aan contanten spoorloos verdween.

Eindelijk op 22 Jan. ging de eerste zending naar buiten.

Zeër bevriend was von W. met de hoogleeraren Brugmans en van der Palm, en de veel jongere van Heusde en Hofman Peerlkamp.

Zijn geliefd en veel gebezigd gezegde was: Oblivio malorum, quam dulcis es! Als hij zijn leven had kunnen herbeginnen, dan ware hij medicus geworden.

BD.

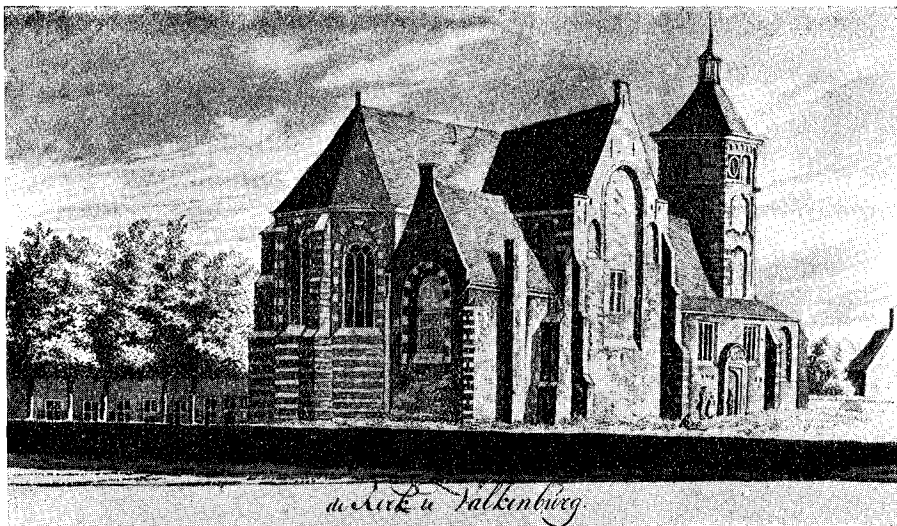

Foto Gemeente-Archief

Kerk te Valkenburg uit het N.O.
Gewasschen tekening door H. Tavenier, 1783.
Sted. Prentverz. Leiden.

Het Leidsche glas in de kerk te Valkenburg

Nu tengevolge van het oorlogsgeweld in 1940 het weinig fraaie 19de eeuwsche kerkje te Valkenburg en zijn evenmin bijzonder karakteristieke toren met den grond gelijk zijn gemaakt, bestond de laatste jaren de mogelijkheid deze plaats nader aan een bodemkundig onderzoek te onderwerpen. Ongetwijfeld kunnen door dit onderzoek de bewijzen worden gevonden voor een oude en eerbiedwaardige geschiedenis van dit kerkgebouw.

Voor het hier te behandelen onderdeel van de historie dezer kerk is het evenwel voldoende te weten, dat zooals ook uit oude afbeeldingen blijkt, hier in het begin van de 17de eeuw een uit de middeleeuwen dateerend kerkgebouw met 3-zijdig gesloten koor, eenige aanbousels en een eenvoudige romaansche toren heeft gestaan.

Blijkens een op 10 Juli 1608 voor de Gerechte van Leiden gebracht verzoek van de Kerkmeesteren van Valkenburg ¹⁾ had dit kerkje het lot van de meeste der Rijnlandsche kerkgebouwen gedeeld, toen vóór en tijdens het beleg van Leiden zooveel eerbied-

1) Gerechtsdagboek F. f 333.

waardigemonumentenindezestreckenverwoestwerden. De herstelling van de kerk heeft blijkbaar betrekkelijk lang op zich laten wachten, want eerst in dit verzoek van 1608 verhalen de Kerkmeesteren, dat hun kerk wel hersteld is, maar dat de glazen nog oritbreken. Zij hebben zich nu tot „eenige notabile steden, personagien en collegien” om nadere hulp gewend.

Uit de Leidsche Gerechtsdagboeken en Ordonnantieboeken kunnen we het geheele verloop van zaken, voorzoover het Leiden betreft, vrij nauwkeurig volgen. De auctor intellectualis is, gelijk meestal in deze jaren, de alles beredderende dichter, rederijker en stadssecretaris Jan van Hout; die met de plaatselijke autoriteiten de besprekingen voert. De burgemeester-schilder Isaac Claesz (Nicolai) van Swanenburgh maakt het ontwerp en de glasschrijver Mr. Cornelis Cornelisz. Clock is de uitvoerder, een driemanschap, dat door zijn werkzaamheden tusschen 1598 en 1608 voor de kerken te Gouda en Edam reeds wel bekend is. ¹⁾

Maar laten wij de gebeurtenissen op den voet volgen. Op 10 Juli 1608²⁾ beschikt het Gerecht van Leiden dan gunstig op het reeds vermelde verzoek derkerkmeesteren om een glas in hun kerk te schenken. Mr. Cornelis Cornelisz. Clock, glasschrijver, krijgt opdracht om te Valkenburg de maat te nemen „van de plaetse daer ‘t glas zal werden gestelt en dien conform een patroon off project van ‘t glas aldaer te

1) Oud-Holland 55 (1938) blz. 115.

Deze Swanenburgh is de vader van den leermeester van Rembrandt (Jacob Isaaczn. Swanenburg) en leverde de schilderijen voor de **Saaihal** (thans in de Lakenhal).

2) Gerechtsdagb. F. f. 333.’

stellen, te doen maecken omme volgende te procederen tot vorder opmaeckinge en stellinge van 't zelve glas, mit toesach, dat hij van deser stede wegen daer aff zal werden gecontenteert en voldaan als nae behooren."

Men zou hieruit kunnen lezen, dat de glazenier zelf voor een schets of patroon moest zorgen --
 4 waarbij het onderwerp dan toch wel bepaald zal zijn -- en dat de kosten later bepaald zullen worden.

Vijf dagen later rijden de stadssecretaris Jan van Hout en de glasschrijver „metter wagen" (waarschijnlijk over den Haagweg, 't Haagsche Schouw en verder langs den. Rijn) naar Valkenburg, 1) alwaar in het bijzijn van den predikant Davidt Jacobsz. nader overleg wordt gepleegd. In het hoofd van het koor komt het glas van de Staten, „ter rechter hant van dien" in het Noord-Oosten, dat van den stadhouder en links, in het Zuid-Oosten,*) „'t glas van huysse van Wassenaer, comende alle drie deselve glazen in de voors huyffde van tchoor en gaende voorts tot de Zuidzijde (alsoe 't voors choor aende noortzijde blind es)" zal het glas komen, dat men aan Haarlem zou vragen te schenken. Indien Haarlem weigert kan Leiden deze plaats krijgen en anders de tweede. Den Haag heeft reeds de daaraan volgende plaats toegezegd. Van Hout geeft Clock opdracht om

1) Ger. Dagb. F. f 335 vs.

2) Men rekende blijkbaar met rechts en links vanuit het Statenglas. Op 'de afbeelding (Sted. Prentverz. 85647 verg. ook 85645 en 85650a) is duidelijk te zien, dat het koor aan de Noord-zijde „blind" is. Van de gebrandschilderde glazen van de Staten en den Stadhouder geeft de teekenaar nog maar resten weer. Een betrouwbare afbeelding van de Zuidzijde met het raam, waar het Leidsche glas in kwam, was niet te vinden.

derhalve het eerste en tweede raam aan de Zuidzijde op te meten, „omme hem in ‘t wercken, opmaecken en stellen in ‘t vorder te gedragen naer’t aenseggen en verclaren van de voorn. kerckm(eeste)r(e)n”. Jan van Hout brengt den volgenden dag te Leiden rapport uit, waarop burgemeesteren daarmee „een vergenougen (hebben) genomen en belast mit het wercken opmaecken en stellen van de voors. glazen veynster op ‘t patroon daer van door meester Ysaack Nicolaij haer medebroeder in vroetschappe te maecken”.

Hieruit blijkt dus dat Isaac van Swanenburgh wordt belast met het vervaardigen van een patroon.

Driekwart jaar heeft hij noodig gehad voor een eerste schets, want pas op 9 April 16091) „es’t patroon van zeecker glas wezende d’historie Sauli daer hij van de peerde wert geslagen, gemaect in ‘t cleyn op een bladtpapiers bij mr. Isaack Nicolaij ter vergaderinge van die van de Gerechte deser stadt Leyden gesien, goet gevonden en gepresen en dienvolgende geresolveert ‘t glas van deser stede in de kerck tot Valkenburch geschonken en gegeven te werden, gemaect en gestelt”.

Ruim twee en een half jaar daarna wordt op 10 November 16112) ordonnantie verleend voor betaling aan „Mr. Ysaack Nicolaij onze medebroeder in vroedschappe ende Cornelis Cornelisz. Clock glaszchrijver te zamen van hondert tachtich gulden over en in betalinge 200 van ‘t schrijven ende backen van zeker ‘glas bij die vande gerechte deser stede den dorpe van Valckenburg tot versieringe van hare kercke geschonken, als van ‘t patroon daer toe gemaect te

1) Gerechtsdagb. G. f. 48.

2) Ordonnantieboek F. f. 158vs.

hebben, te weten aen de voornoemde Mr. Isaack over 't patroon vande grote als het voors. glas, te weten tnegentich voeten naer beloop van XV — st(uiver) de voet, zevenentzestich gld. tien st. en aende voornoemde Cornelis Corneliszoon ter zaecke van schrijven, backen en stellen van 't glas jegens XXV st. de voet de vordere hondert twaelff gld. thien stuvers hier daeromme 't zelve 180.—.—”.

Het merkwaardige van deze betaling is de verhouding in de geldelijke belooning van den ontwerper, die het patroon blijkbaar tot in de finesses uitwerkte, en den uitvoerder.

Het mag een wonderlijke coïncidentie genoemd worden, dat juist dit glas, waarover de bronnen ons zoo nauwkeurig inlichten verloren is gegaan, terwijl omgekeerd de bewaarde glazen, zooals te Edam, ons dikwijls naar ontwerper en uitvoerder doen gissen.

Houdt men zich de tumultueuze vlucht der Syriërs uit het Leidsche glas te Gouda en tevens de aan het einde der 16e eeuw gebruikelijke uitbeelding van de bekeering Sauli voor oogen, dan kost het geen moeite zich een voorstelling te maken ¹⁾ van het glas te Valkenburg.

Wat de keuze van het onderwerp betreft, is de veronderstelling gerechtvaardigd, dat de vindingrijke Jan van Hout naar een bijbelverhaal heeft gezocht, waarin het met de aloude Valkenburgsche jaarmarkt verbonden paard op redelijke wijze te pas kon worden gebracht.

Met het ontwerp van dit glas, dat nog nà de

1) Verg. voor een samenvatting over deze in de 16e eeuw zoo gewilde voorstelling: Walter Friedländer, *Caravaggios Stellung zum Uebersinnlichen* (Vorträge Bibliothek Warburg 1928-1929 blz. 231-233).

'Edamsche glazen is ontstaan, sloot de oude burgemeester en kunstschilder Isaac Nicolai waarschijnlijk zijn kunstenaarsloopbaan af.

Wanneer met de herrijzing van dit bedehuis ook de ramen weer beglaasd moeten worden, is het bovenstaandemogelijkaanleidingdeze schenkingte herhalen. Alleen reeds het feit, dat het oorlogsgeweld, dat in de bange Mei-dagen van 1940 zoo nabij gewoed heeft, aan onze stad in hoofdzaak voorbijging, zou reeds een reden tot een dergelijk blijk van dankbaarheid kunnen zijn.

E. PELINCK.

Een merkwaardige aankoop door de stad Leiden in het jaar 1829.

In de notulen van Burgemeester en Wethouders van Leiden van 9 April 1829 vond ik een zeker voor dien tijd merkwaardigen aankoop beschreven. Men lette niet alleen op historische waarde, maar ook op kwaliteit; daarenboven mocht de prijs niet te hoog zijn. De notulen spreken voor zich zelf:

„Burgemeester en Wethouders, gezien hebbende, dat onder de thans verkocht wordende verzameling van boeken, prenten, schilderijen, enz. nagelaten door professor J. A. Bennet gevonden wordt eene schilderij, verbeeldende het portrait van den Burgemeester dezer stad, Pieter Adriaensz. van der Werf, tot aan de knieën, door G. Flinck Jr., hoog 4 v(oet) 9 d(uim), breed 3 v. 10 d., in een vergulde lyst.

En in aanmerking nemende, dat er van dezen in de oude geschiedenis dezer stad zoo bekenden en zoo verdienstelijken Burgemeester, geen afbeeldsel op het Raadhuis aanwezig is, en het voorgeschreven stuk door deskundigen voor goed geschilderd wordt gehouden.

Hebben besloten te beproeven of het zelve voor een gematigde som voor de stad zal aan te koopen zijn en daartoe iemand, zonder dat zijn commissie bekend worde, te qualificeeren met bepaling, dat bijaldien hetzelfdevoor de stad mogt aangekocht worden, die uitgaaf zal wordengeaffecteerdop den postvan onverziene uitgaaf ter beschikking van het plaatselijk bestuur”.

Op 13 April 1829 blijkt de eerste klerk der rekenkamer het portret te hebben gekocht voor 60 gulden. Het zal worden schoongemaakt en in de burgemeesterskamer worden opgehangen.

Uit niets blijkt of er een onderzoek naar de juistheid van naamgeving van den voorgestelde is gedaan. De uit het beleg zoo bekende burgemeester van der Werff overleed reeds in 1604. De schilderij, thans beschreven in de catalogus van „De Lakenhal” als „afkomstig van het Raadhuis” en als „mansportret” door Govert Flinck (1615—1660), is gesigneerd en gedateerd 1640 — het laatste cijfer is niet geheel duidelijk. Bij de overbrenging van het portret, een 40-tal jaren na den aankoop, van het Stadhuis naar het museum zal men den naam Van der Werff niet meer hebben durven handhaven, of was deze al eerder prijsgegeven? Mogelijk blijkt eens van wien Prof. Dr. Jan Arnout Bennet († Leiden 3 Sept. 1828), hoogleraar in de Wis- en Natuurkunde, dit portret heeft verworven, en kan dan worden vastgesteld of hier soms een ander lid van de familie Van der Werff is afgebeeld. Een „handigheidje” van den vendumeester behoort, helaas, ook nog tot de mogelijkheden.

Gouda.

G. C. HELBERS.

Noot van de redactie: Het portret, waarvan men tijdens de kijkdagen blijkbaar de handteekening ontdekt had, staat in den veilingcatalogus van 1 April 1829 **e.v.** onder NO, 50 als „Miereveldt” vermeld. Volgens het „Berigt” voor in dezen catalogus zou Bennet op twee of drie na al zijn schilderijen bij de ramp van 1807 verloren hebben en werden de in 1829 geveilde stukken na 1807 aangekocht. Daar de bekende serie „N.E.L.R I.” van C. Troost (thans Mauritshuis), welke tegelijkertijd werd geveild, uit de verzameling zijaer schoonmoeder, de weduwe van J. Tak kwam, kan deze mededeeling niet geheel juist zijn. Het is niet uitgesloten, dat we hier met een aan de veiling toegevoegd schilderij hebben te doen. Zonder nauwkeurigen leeftijd is identificatie verder uitgesloten.

Een concurrentiestrijd.

Aan de singels, die bij de annexatie van het jaar 1896 bij de gemeente Leiden werden gevoegd, worden sedert eeuwen wasscherijen gedreven.

De verhouding tusschen de eigenaren van die bedrijven onderling was blijkbaar niet altijd van vriendschappelijken aard. De oorzaak daarvan moest gezocht worden in de concurrentie. Een van de eigenaren van zoo'n inrichting, die de minder goede verhouding niet onder stoelen en banken stak en de burgerij daarvan niet onkundig liet, uitte zijn „gramschap” op de volgende wijze:

Hij liet boven de poort, die toegang tot zijn wasscherij gaf en aan den publieken weg stond, een wit geschilderd houten bord aanbrengen waarop in het jaar 1873 met duidelijke zwarte letters dit rijmpje voorkwam :

Die kwaad wil spreken van mij en de mijnen,
die ga naar huis en bezie de zijnen,
en vindt hij daar dan geen gebreken,
die kome hier en heeft dan vrij spreken?

Omstreeks 1895 werd dit „gedicht” vervangen door het volgende:

Een onderkruiper is een dief,
dat zegt de wijze man,
hij die het zegt heeft de waarheid lief,
wie de schoen past trek hem aan.

En ook dit versje moest na jaren op het bord te hebben geprikt, plaats maken voor deze regelen:

Haat en nijd maakt niemand rijk,
hoe ik de wereld ook bekijk,
‘t is mij goed gebleken,
dat haat, nijd, noch list of streken,
en al wat men met mij beoogt,
het niemand zijn stand verhoogt.

Bij de beeindiging van den oorlog 1914-18 werd dit rijmpje van het bord verwijderd en niet weder door een ander vervangen. Of met het sluiten van den vrede de concurrenten zich toen ook verzoend hebben is mij niet kunnen blijken.

ESKENS.

Jan Lina
1 Maart 1943

Jan Lina.

Gaarne voldoe ik aan het tot mijgerichte verzoek om over „onze Lina” één en ander te schrijven.

16 November 1872 werd Jan Lina te Leiden geboren. Na korten tijd smidsleerling geweest te zijn, kwam hij op 15-jarigen leeftijd in vasten dienst bij de H.I.J.S.M. Hij werd in 1894 benoemd tot chef-kruier, welke betrekking hij vervuld heeft tot 1 Maart 1943, toen hij met pensioen ging.

Lina's groote hulpvaardigheid, zijn opgewekte, vriendelijke persoonlijkheid en vooral zijn stiptheid en betrouwbaarheid deden hem alras een bijzondere plaats innemen. In den drukken vacantiетijd zag men Lina met zijn helpers van 's morgens vroeg tot 's avonds laat met een handkar vol koffers naar het station trekken. Lina zorgde voor het inschrijven en voor de plaatskaartjes, onverschillig waarheen de reis ging. Men kon er zeker van zijn, dat alles stipt in orde was. Op het perron of in de vestibule werd dan afgerekend. „Ik wensch U een prettige vacantie. U reist „rooken” niet waar? Ik zal er de handbagage wel voor U inzetten” Bij verscheidene families was hij het die het huis sloot en u op het station de huissleutel ter hand stelde. Na de vacantiedrukte kwam de tijd voor concerten, comedies en opera's Het vervoer der kostbaarste muziekinstrumenten werd aan de goede zorgen van

den chef-kruier toevertrouwd. De Rotterdammers en andere tooneelgezeenschappen wisten hun eigendommen veilig in handen van Lina.

Eens had ik een Engelschman bij mij te logeeren gehad, die 's avonds om 10 uur met den Hoek-trein zou vertrekken. Hij had nogal wat -bagage bij zich en vroeg mij een paar uur te voren, hoe hij dat alles op tijd aan het station zou krijgen „We bellen Lina, den chef-kruier op”, zeideik. „Je laat hem je kaartje naar Londen ook nemen”. „Ja” was het antwoord, „maar ik heb slechts een biljet van f 300.—”. „Ook dit geef je aan Lina mede; die zorgt voor alles”. Mijn Engelschman keek wat angstig beteuterd, maar ik scheen zoo gedecideerd gesproken te hebben, dat hij deed zooals ik zeide. Toen Lina ons in de vestibule van het station met het reçu, het kaartje en het wisselgeld stond op te wachten, kon ik de verbazingoverdeze prompte service gemakkelijk van het gelaat van mijn gast aflezen: „Zoo iets zou men in Londen niet moeten probeeren”, zeide hij.

Het is voorgekomen, dat Lina op het perron een portefeuille vond, waarvan de inhoud f 25000.— bleek te zijn. Ook deze kon hij aan den gelukkigen eigenaar wederom ter hand stellen.

Lina's kruiersdiensten waren ook wel eens van anderen aard. Eens kon men hem in plaats van het traditioneele handkarretje een kinderwagen zien voortduwen. De inhoud hiervan was niet zijn zoon of zijn dochter, doch een groentje, dat getransporteerd moest worden. Ja, met de studenten stond hij op goeden voet (zijn vader was kellner op Sociëteit Minerva). De bekende laatste trein uit Den Haag, die hier zoo tusschen half één en één uur aankwam en niet verder ging, bracht menig student aan, die

wel eens moeite met zijn beenen had. Twee paarden-trams tegen dubbel tarief, de wagen van de posterijen, die toch den kant van Minerva uit moest en Lina. ontfermden zich dan over deze feestgangers.

Het zal niemand verwonderen, dat, toen deze man op 1 Jan. 1938, zijn 50-jarig jubileum vierde, bij welke gelegenheid ik mede het voorrecht had hem te mogen toespreken, deze dag voor hem door vele Leidenaars tot een feestdag werd gemaakt. Uit Ned. Oost-Indië, uit Zuid-Afrika, uit Amerika en natuurlijk ook uit vele streken van ONNS vaderland, bereikten hem telegrammen en andere gelukwensen.

Nu Lina als chef-kruier van ons afscheid heeft moeten nemen, wenschen wij allen hem nog vele gelukkige jaren toe.

C. J. A. VAN ITERSON.

Het huis van Plantijn te Leiden.

EEN VERBETERING.

In het Leidsche Jaarboekje van 1938 schreef ik een artikel over het oude geveltje van het voormalig Heilige Geest Hofje alhier, dat thans op de binnenplaats van het Hooge-Schoolgebouw te Delft staat opgesteld.

Ik vertelde in navolging van den Heer Jesse, dat tijdens zijn Leidsche jaren Christoffel Plantijn in dit huis woonde. Ik ontleende dit aan het artikel van wijlen den Heer Jesse in dit Jaarboekje van 1934.

Het blijkt echter, dat dit onjuist is en ik had dit gemakkelijk kunnen constateeren, als ik het kaartboek van Dulmenhorst had nageslagen.

Immers in dit kaartboek wordt Plantijn de eigenaar genoemd van het huis op den hoek van de Vrouwensteeg, later bewoond door Cornelis Sprong, dat het huis Assendelft genoemd werd.

Het Heilige Geest Hofje, waarvan de gevel besproken werd, was het perceel naast het huis van Sprong, vermeld in diens testament van 1690 en tot Hofje bestemd.

„Wille ende begere, dat mijn huis op de Breestraat binnen de stad Leyden, daar de Heilige Geest boven in de gevel staat, naast mijn groote huis, waar ik self in woon, na mijn overlijden altoos zal worden

bewoont bij seven oude vrouwspersonen sijnde weduwen ofte vrijsters ende oud boven de 50 jaren”.

Plantijn had dus geen relatie met dit huis, hetgeen om rectificatie vraagt.

Leiden, November 1943.

MR. A. J. SORMANI.

VERBETERING.

In mijn artikel WAT OOGGETUIGEN OVER DE RAMP TE LEIDEN IN 1807 VERTELLEN (Leidsch Jaarboekje 1933, 1-13) moet ik een kleine verbetering aanbrengen. De brief van 14 Jan. 1807, onderteekend door N. Paradijs, aldaar te vinden op bl. 3, is niet van Prof. Paradijs, doch van diens zoon en hij is gericht aan Jozua Jacob van Winter, geb. 1788, den zoon van Pieter van Winter. De eerste noot op bl. 3 dient dus te vervallen.

Amsterdam.

H. A. Höweler.

Lijst van werken, betrekking hebbende op Leiden en Omgeving, verkregen in 1943 door het Gemeente-Archief¹⁾

- Bij level d, (W. J. J. C.); Een charter betreffende Oud-Poelgeest. Overdruk uit De Nederlandsche Leeuw, 1942.
- Bij level d, (W. J. J. C.); Een zonderling huwelijk te Leiden in 1645. Overdruk uit De Nederlandsche Leeuw, 1942.
- Doorn, (C., J. van.); Het oude Miland en zijn waterstaatkundige ontwikkeling. Utrecht 1940. Proefschrift.
- Dr (iessen), (Ir. G. L.); Overzicht der Leidsche hofjes. Handschrift, 1943.
- Du Toict en daaruit gesproten Leidsche geslachten. Copy (getypt) naar een handschrift van 1742.
- Formulierboek van notariële acten, aangelegd door notaris Ewout Hehdricx Craen te Leiden. 17de eeuwsch handschrift.
- Graswinkel, (Jhr. Dr. D. P. M.); Nederlandsche Hofjes. Amsterdam 1943. Heemschutserie.
- Historie betreffende de beroeping van den proponent Kornelis van Heycop ten Ham tot predikant te Noorden in de maand April 1810. Handschrift.
- Hoeks tra-Kl u mper, (J.); Korenmolen „De Valk” te Leiden. In De Vrouw en haar Huis, Juni 1943, no. 6, blz. 182, 183, 209, 210.

1) Jaarverslagen, catalogi, dag- en weekbladen, periodieken, programma's en courantenartikelen zijn niet opgenomen.

Ma n, (J. P. de); Judith Heerman van Oegstgeest.
Overdr. uit De Nederlandsche Leeuw, 1943.

Mar r o n, (Ds. P. H.); Herv. pred te Parijs, afkomstig
uit Leiden, Tertia Dies Octobris, gelegenheids-
gedicht opgedragen aan Lodewijk Anton prins van
Angoulême ter gelegenheid van de verovering van
Cadix, waarbij vergelijkingen worden gemaakt met
het beleg van Leiden in 1574.

Notulen van het verhandelde in de vereenigde ver-
vergadering van Rijnland gedurende het jaar 1942.

Opstal, (A. G. van); André Rivet, een invloedrijk
Hugenoot aan het Hof van Frederik Hendrik.
Harderwijk 1937. Proefschrift.

P e l i n c k, (E.); Het Universiteitsglas in de Pieterskerk
te Leiden. Overdr. uit Oudheidkundig Jaarboek,
vierde serie van het Bulletin van den Neder-
landschen Oudheidkundigen Bond, 11de jrg., afl.
1/2 1943.

P e l i n c k, (E.); Inleiding tot de tentoonstelling van
reproducties naar de grafiek van Lucas van Leyden.
Stedelijk Museum De Lakenhal. Leiden, zomer 1943.

Repertorium betreffende Nederlandsche Monumenten
van Geschiedenis en Kunst (voornamelijk van
tijdschriftartikelen) 1935-1940, uitgegeven door
den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond 11,
met aanvulling op deel I. 's-Gravenhage, 1943.

S c h ö e n g e n (Dr. Michael) ; Monasticon Batavum.
Deel III de Benedictijnsche orden, benevens de
Carmelieten en Jesuiten. Nieuwe reeks, deel XLV,
Amsterdam 1942.

Staat van wegen, pleinen, hofjes en poorten in de
Gemeente Leiden. 1920.

Stukken betreffende Sempre Crescendo. 1831—1931.
Portefeuille. Geschenk van Jhr. Mr F. G. W. J. Backer
te 's-Gravenhage.

Toll, (Jurriaan van); Gedrukte Archivaliën. Amsterdam 1943.

Veendorp and Baas Becking, (L. G. M.); 1587—1937. Hortus Academicus Lugduno-Batavus. The development of the gardens of Leyden University. Haarlem 1938.

Werklijst 1943-1944 van het Leidsche Volkshuis.

Wijk, (Jan van); Het sierteeltcentrum Boskoop. Utrecht 1941. Proefschrift.

INHOUD

	Blz.
Voorwoord.	5
Verslag Vereeniging „Oud-Leiden” over 1943 .	7
Bestuur, Commissies en Naamlijst van donateurs, leden en begunstigers	22
Korte Kroniek van Leiden en Rijnland (1943) .	37

IN MEMORIAM

E. Molt, door H. de Wilde.	44
H. J. Jesse Sr., door N. J. Swierstra	46
J. Splinter Gzn., door Mr. A. van de Sande Bakhuyzen	58
Prof. Dr. L. Knappert, door Prof. Dr. J. A. J. Barge	61
Dr. A. C. Harteveld, door Dr. J. E. Kroon . .	65
Dr. J. R. F. Rassers, door Dr. C. J. van Houwe- ninge Graftdijk	68
Dr. D. E. Bosselaar, door Dr. C. de Jong†. .	72

BIJDRAGEN

Het Leidsche Poorterschap, door Annie Versprille	76
Sporen van Rothulphuashem, door W. Glas- bergen Azn.	101
Jonker Arent van Duvenvoirde, de watergeus, door W. J. J. C. Bijleveld :	110
Zeventiende-eeuwsch medisch toezicht op Rijn- lands bestuursleden, door Mr. J. Slagter . .	112
„Van het Vrouwtje van Mechelen”, dat hare jeugd in Leiden doorbracht en er ook hare laatste rustplaats vond, door W. J. J. C. Bijleveld	115

	Blz.
Het geestelijk milieu van Grotius te Leiden, door J. Taal	126
Wie hielden de oude begraafboeken bij?, door W. J. J. C. Bijleveld	143
Gedichten in de z.g. telkamer in het Huiszitten- huis, door F. A. Le Poole	144
Bladvulling	146
De Prins van Polen, door W. J. J. C. Bijleveld	147
Arnoldus Soek, dichter en chirurg, door Mr. A. Staring	157
Een merkwaardige „resolutie” van vrijgezellen te Hazerswoude in het jaar 1788, door G. C. Helbers	183
Joannes le Francq van Berkhey, door Ir. ti. L. Driessen	184
Te Amsterdam geëxecuteerde Leidenaars en Een Vereering voor de Leydse Snij-Kamer, door A. P. A. Eskens	191
Daniel von Wyttenbach in Oegstgeest, door W. J. J. C. Bijleveld	193
Het Leidsche glas in de kerk te Valkenburg, door E. Pelinck	201
Een merkwaardige aankoop door de stad Leiden in het jaar 1829, door G. C. Helbers . . .	207
Een concurrentiestrijd, door A. P. A. Eskens .	209
Jan Lina, door Dr. C. J. A. van Iterson . . .	211
Het huis van Plantijn te Leiden, door Mr. A. J. Sormani	214
Verbetering, door H. A. Höweler	215
Lijst van werken, betrekking hebbende op Leiden en omgeving (1913)	216